

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

თედო დუნდუა

ფეოდალური საქართველო.
საისტორიო შტუდიები

ISBN 978-9941-25-610-3

9 789941 256103

თედო დუნდუა

ფეოდალური საქართველო.
საისტორიო შტუდიები

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი
2019

ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს ჩატარებული რიგი კვლევებისა წარმოდგენილ წიგნში ერთ ქრონოლოგიურ თარგზეა აწყობილი. ის განკუთვნილია ისტორიკოსების, სტუდენტებისა და საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული მკითხველისთვის.

დიზაინი და დაკაბადონება:
ალექსანდრე ბოშიშვილი,
თამარ სტეფანაძე

© თედო დუნდუა, 2019
© გამომცემლობა „მერიდიანი“, 2019

ISBN 978-9941-25-610-3

სარჩევი

პროტოფეოდალიზმი და ფეოდალიზმი. მოკლე მიმოხილვა	5
Protofeudalism and Feudalism – General Survey (Summary)	30
ფეოდალური საქართველო და გარე სამყარო	31
Feudal Georgia and the Rest of the World (Summary)	80
ევროინტეგრაციის ფორმები და არქიტექტურული სტილი	88
European Integration and Architectural Styles (Summary)	100
ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობების ისტორიიდან. თეოდორე გაბრასი და დავით აღმაშენებელი	106
About Georgian-Byzantine Relations. Theodoros Gabras and David IV, King of Georgia (Summary) ..	127
ქართულ-ოსმალური ურთიერთობების ისტორიიდან. „გურჯისტანის ვილაიეთი“ და ბატონყმობის გაუქმება სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში	129
Georgians and the Ottomans. Emancipation of the Serfs in the South and Southwest Georgia (Childir Vilayet) (Summary)	139
ოქროს საწმისის დაბრუნება – რუსული მოთხრობა.....	141
Golden Fleece Is Back – Russian Fiction (Summary)	152

პროტოფოდალიზმი და ფოდალიზმი. მოკლე მიმოხილვა

1822 წლის 27 სექტემბერს ფრანგმა მეცნიერმა ჟ. ფ. შამ-პოლიონმა პარიზში აკადემიის სხდომას წარუდგინა ანგარიში თავისი მუშაობის შესახებ იეროგლიფური დამწერლობის გაშიფვრასთან დაკავშირებით. სწორედ ეს დღე ითვლება ეგვიპტოლოგიის დაბადების თარიღად. 1857 წელს საფუძველი ჩაეყარა ასირიოლოგიას. დაიწყო ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის სისტემატური და ინტენსიური შესწავლა. მაგრამ, მიუხედავად დიდი წარმატებისა ამ მიმართებით, XX საუკუნის 20-30-იან წლებამდე გამოქვეყნებულ ნაშრომთა უმრავლესობას მაგისტრალურ ხაზად ერთი ძირითადი ნაკლი გასდევდა: გატაცება ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა საგარეო-პოლიტიკური და ხელოვნების ისტორიის ასპექტებით და თითქმის სრული უგულებელყოფა სოციალურ-ეკონომიკური საკითხებისა. ამ მხრივ, შეიძლება ითქვას, გამონაკლისი იყო ფრანგი ეგვიპტოლოგის გ. მასპეროს სამტომეული „კლასიკური აღმოსავლეთის ძველი ისტორია“, რომელშიც პირველად იქნა გამახვილებული ყურადღება აღნიშნულ საკითხებზე.

საკითხი ძველადმოსავლურ საზოგადოებათა სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის შესახებ მთელი სიმწვავითა და სიგრძე-სიგანით საბჭოთა მეცნიერების წინაშე დაისვა იმ დისკუსიაზე, რომელიც მიმდინარეობდა 20-იანი წლების დასასრულსა და 30-იანი წლების დასაწყისში. ამ პერიოდში რელიეფურად ორი ტენდენცია გამოიკვეთა: მეცნიერთა ერთ ნაწილს მიაჩნდა, რომ ძველ აღმოსავლეთში ფეოდალური ურთიერთობა იყო გაბატონებული, მეორე ნაწილი კი თვლიდა, რომ საქმე გვქონდა „წარმოების აზიურ წესთან“, რომელიც წინ უსწრებდა ანტიკურობას, ე.ი. ბერძნულ-რომაულ მინათმფლობელობას.

რა არის „წარმოების აზიური წესი“? ეს ტერმინი კ. მარქსმა პირველად იხმარა თავისი ნაშრომის, „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“, წინასიტყვაობაში. ის აქ „ეკონომიკური საზოგადოებრივი ფორმაციის პროგრესული ეპოქების სახით“ ჩამოთვლის წარმოების აზიურ, ანტიკურ, ფეოდალურ და ბურჟუაზიულ წესებს. შემდეგში ეს გამოთქმა კიდევ გვხვდება მარქსიზმის კლასიკოსების სხვა ნაშრომებში. ამ ფორმულირებაში გულისხმობენ ვითარებას, როდესაც მინაზე კერძო საკუთრება არ არსებობს ან უაღრესად სუსტადაა გამოხატული; არსებობენ სამინათმოქმედო თემები და მათი გამაერთიანებელი დესპოტური სახელმწიფო. სახელმწიფოს მთელი მიწის ფონდი მეფის საკუთრებაა, რომელიც დიდ ბიუროკრატიულ სახელმწიფო აპარატთან ერთად სასტიკ ექსპლოატაციას უწევს რიგით მეთემეებს (გადასახადების შეწერა, საზოგადოებრივ სამუშაოზე გამოყვანა და სხვ.). წარმოების ასეთი წესი გაბატონდება იქ, სადაც მეურნეობის განვითარებისათვის აუცილებელია დიდი საირიგაციო სისტემების მშენებლობა, რომლის ორგანიზატორად გვევლინებიან მეფე და სახელმწიფო.

დისკუსიაზე ვ. სტრუვემ დიამეტრულად ახალი მოსაზრება წამოაყენა და ამით გარდატეხა შეიტანა მის მსვლელობაში. ვ. სტრუვეს კონცეფციის თანახმად, ძველი აღმოსავლეთის საზოგადოება თავისი ხასიათით მონათმფლობელური იყო. ცხადია, ეს ორიგინალური დებულება ემყარებოდა გარკვეულ კონკრეტულ მასალას, კერძოდ, ძველ ბაბილონში ურის III დინასტიის ხანაში (ძვ. წ. XXII-XXI საუკუნეებში) არსებულ დიდ სამეფო მეურნეობებში მომუშავე პერსონალის მდგომარეობას. სამეურნეო დოკუმენტების საფუძველზე სტრუვე ამტკიცებდა, რომ ეს პერსონალი მეფის მეურნეობაში მთელი წლის განმავლობაში იყო დასაქმებული და, მაშასადამე, მოკლებული იყო საკუთარ საწარმოო საშუალებებს და მონას წარმოადგენდა.

შეიძლება ითქვას, რომ ვ. სტრუვეს მოსაზრება სახელმძღვანელო დებულებად იქცა საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში და

მთელი კვლევა-ძიება სწორედ იქითკენ იქნა წარმართული, რომ რაც შეიძლება მეტი კონკრეტული მასალა ყოფილიყო გამოვლენილი ამ კონცეფციის გასამყარებლად. სკრუპულოზური კვლევის საგანი გახდა ცნობები ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებში ომების შედეგად დიდძალ ტყვეთა ხელთგდებისა და სამართლის ძეგლებში (ბაბილონის მეფის ხამურაბის კოდექსი, ხეთური კანონები და სხვ.) მონისა და თავისუფალის მკვეთრი უფლებრივი გამიჯვნის შესახებ. თუმცა მაშინვე გამოითქვა აზრი, რომ ძველ აღმოსავლეთში მონობას არ მიუღწევია კლასიკურ ფორმებამდე.

ვ. ავდიევი აღნიშნავდა, რომ „ძველ აღმოსავლეთში მონათმფლობელობა შედარებით არაგანვითარებადი ბუნების იყო და შეფერხდა თავისი განვითარების პირველ სტადიაზე: ეს იყო პრიმიტიული, მნიშვნელოვანწილად საშინაო მონობა, მაშინ როდესაც ანტიკურ ბერძნულ-რომაულ სამყაროში მონობამ განვითარების უმაღლეს სტადიას მიაღწია. მონების რაოდენობა ძველ აღმოსავლეთში მცირე იყო; მონების გვერდით ბევრი იყო სასოფლო თემების თავისუფალი წევრი. მონობა ძველ აღმოსავლეთში ჯერ კიდევ არ მოიცავდა ერთიანად მთელ წარმოებას, როგორც ეს ჩვენ შეიძლება შევნიშნოთ საბერძნეთის და რომის ანტიკურ საზოგადოებებში“. ვ. ავდიევის დეფინიციით, ძველი აღმოსავლური საზოგადოება ადრემონათმფლობელურია.

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ეს თვალსაზრისი თითქმის აქსიომურ ჭეშმარიტებად იქნა მიჩნეული საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში. თუმცა დროდადრო მისი აპოლოგეტები იძულებული იყვნენ გაეცათ პასუხი კითხვაზე – როგორ შეიძლება ჩაითვალოს საზოგადოება მონათმფლობელურად, თუ სოფლის მეურნეობაში წამყვანი ძალა თავისუფალი მეთემეა, ხოლო მონური შრომის ხვედრითი წონა უმნიშვნელოა? ამ წინააღმდეგობის დაძლევას ისინი ცდილობდნენ იმით, რომ უარყოფდნენ საზოგადოების სტრუქტურის განსაზღვრისას

რაოდენობრივი კრიტერიუმის გამოყენების შესაძლებლობას და აცხადებდნენ, რომ ამ საკითხს წყვეტს საკუთრების ფორმა და ექსპლოატაციის წესი.

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში ზემოთ მოყვანილი თვალსაზრისი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, გლობალურად გაბატონდა, ზოგჯერ მაინც იყო ცდები მისი რევიზიისა.

ასე მაგალითად, ს. იუშკოვმა წამოაყენა წინაფეოდალური, „ბარბაროსული“ სახელმწიფოს არსებობის იდეა. ასეთი კვალიფიკაციის ქვეშ მან მოაქცია, კერძოდ, კიევის რუსეთის სახელმწიფო XI საუკუნემდე, მონღოლთა სახელმწიფო ჩინგის-ხანის მიერ მათ გაერთიანებამდე, ე.ი. 1206 წლამდე, ანგლოსაქსთა სამეფოები IX საუკუნემდე და, რაც ჩვენთვისაა ამჟამად საინტერესო, ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნები. ს. იუშკოვი ასეთ სახელმწიფოებში სინქრონულად სამი სხვადასხვა წყობის თანაარსებობას და ბრძოლას ხედავს: პირველყოფილი-თემურის, მონათმფლობელურისა და ფეოდალურის, თუმცა წამყვანს ფეოდალური წყობილება წარმოადგენს.

ასევე ფეოდალურად მიიჩნევდა 30-იან წლებში ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებს ი. ლურიე, მაგრამ შემდეგ მისმა თვალსაზრისმაც განიცადა მეტამორფოზა და ისიც საყოველთაოდ აღიარებულ „მონათმფლობელობის“ თეორიის პოზიციაზე დადგა, მაგრამ მის კონცეფციაში იყო განსხვავებული ნიუანსი. ის ილაშქრებდა მონათმფლობელური წყობილების დიფერენციაციის წინააღმდეგ ადრემონათმფლობელურ (ძველი აღმოსავლეთი) და განვითარებულ მონათმფლობელურ (ანტიკური საბერძნეთი და რომი) პერიოდებად. მისი აზრით, ეს იყო არა ერთი სოციალური წყობის ორი ეტაპი, არამედ მონათმფლობელური საზოგადოების ორი ტიპი.

60-იან წლებში დისკუსიამ ახალი ძალით იფეთქა. საქმე ისაა, რომ საზღვარგარეთის მარქსისტულ პრესაში დაიწყო პირველ კლასობრივ სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციასთან

დაკავშირებული საკითხების განხილვა. კვლავ გამოითქვა აზრი, რომ მარქსისა და ენგელსის ნაშრომებში დასახელებული „ნარმოების აზიური წესი“ არ უნდა გულისხმობდეს არც მონათმფლობელობას და არც ფეოდალიზმს და რომ ამ ცნების უკუგდება მართებული არაა.

ეს იყო ახალი დისკუსიის დასაწყისი „ნარმოების აზიური წესის“ შესახებ. უნდა აღინიშნოს, რომ დისკუსია „უძველესი კლასობრივი საზოგადოების ბუნების შესახებ“ ჩატარდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტშიც, რომლის მასალები გამოქვეყნებულია ჟურნალ „მაცნეს“ (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია) 1966 წლის მე-4 ნომერში.

მთელი ამ დისკუსიის დროსაც ერთიანი აზრის შემუშავება „ნარმოების აზიური წესის“ შესახებ ვერ მოხერხდა. ერთნი მას მიიჩნევენ უნივერსალურ საფეხურად საზოგადოების განვითარებაში და აიგივებენ საერთოდ ადრეკლასობრივ საზოგადოებასთან, მეორენი – აღმოსავლეთისთვის დამახასიათებელ განვითარების სპეციფიკურ გზად, სხვები კი თვლიან, უბრალოდ, უკლასოდან კლასობრივ საზოგადოებაზე გარდამავალ სიტუაციად. ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნებში, შესაბამისად, ზოგი კვლავ აღნიშნულ „აზიური ნარმოების წესს“ ხედავს, ზოგი ხაზს უსვამს აღმოსავლური საზოგადოების ღრმა სპეციფიკას – მრავალწყობიანობას, ხოლო ზოგიერთი კვლავ ძველ პოზიციასზე დგას, ე.ი. იცავს ძველადმოსავლური საზოგადოების მონათმფლობელურობის თვალსაზრისს.

სრულიად აშკარაა, რომ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიკურ წყობილებას არ შეიძლება ეწოდოს მონათმფლობელური. მონური შრომის გამოყენების ასპარეზი აქ მეტად შეზღუდული იყო. სოფლის მეურნეობაში პრიორიტეტი ყველგან თავისუფალი მოსახლეობის შრომას ეკუთვნოდა. მონური შრომა უფრო მეტად გამოიყენებოდა ხელოსნობაში, მშენებლობაზე (მაგრამ აქაც, კერძოდ, ირიგაციაში ასევე ფარ-

თოდ იყენებდნენ თავისუფალ შრომას.), სახლში, ჯარშია(ც. მაგრამ ასეთივე ვითარება გვაქვს შუა საუკუნეების აღმოსავლეთშიც. კიდევ მეტი – ახალ დროშიც იყენებდნენ მონურ შრომას, მაგ., ამერიკული მონობა, მაგრამ ამის გამო შუა საუკუნეების აღმოსავლეთის და ამერიკის სოციალურ წყობას არავინ უწოდებს მონათმფლობელურს.

ჩინეთისა და ეგვიპტის მაგალითები მონობის, რომ ძველ აღმოსავლეთში სხვა ტიპის ექსპლოატაცია განვითარდა. ძველი სამეფოს ხანის ეგვიპტეში არსებობდა მეფის, დიდებულების, ტაძრების დიდი მეურნეობები, რომლებსაც ამუშავებდა თავისუფალ თანამემამულეთა არმია; აქვე იყო განვითარებული სამოხელეო-ბიუროკრატიული აპარატი მკაცრი აღრიცხვით და მძიმე გადასახადებით. ასეთივე სიტუაციაა საშუალო სამეფოს ხანაშიაც, XII დინასტიის დროს. ელინისტურ ხანაშიც კი აქ სოფლის მეურნეობაში გაბატონებული ფიგურა იყო არა მონა, არამედ სამეფო მეთემე.

ძველ ჩინეთში მონობის ფართო გავრცელება საერთოდ არ დასტურდება. აქ, უპირატესად, საშინაო მონობა იყო გავრცელებული და თავდაპირველად მათი კონტინგენტი ძირითადად ქალებისგან შედგებოდა.

მონობა საზოგადოებრივი წარმოების საფუძველს არც ძველ ინდოეთში წარმოადგენდა. მონებს („ლასა“) ინდოელი მდიდარი ფენა მსახურებად იყენებდა. სხვაგანაც ასეთი ვითარებაა.

ამრიგად, სრულიად აშკარაა, რომ ძველ აღმოსავლეთში გაბატონებულ სოციალურ-ეკონომიკურ წყობილებას არ შეიძლება მონათმფლობელური ეწოდოს. იურიდიულად რიგითი მეთემეები არ წარმოადგენდნენ იმ ხალხს, რომლის მოკვლა, გაყიდვა, ცემა, დასახიჩრება დაუსჯელად შეიძლებოდა, და არც იმ ხალხს, რომელიც, საკუთრების კუთხით, მთლიანად იყო ჩამოცილებული წარმოების საშუალებებს. ეს ორი მომენტი მკვეთრად განასხვავებდა მათ მონის სტატუსისგან. ამასთან, ისინი იძულებული იყვნენ უსასყიდლოდ გაეყვანათ არხები ან

პირამიდები ეშენებინათ; გარეეკონომიკური იძულება ასევე სახეზეა. ყველაფერი ეს ახლოს დგას წინაფეოდალურ (პროტო-ფეოდალურ) სიტუაციასთან.

მონური შრომის ექსპლოატაციისა და ადგილობრივი მოსახლეობის „წინაფეოდალური“ ტიპის ექსპლოატაციის გვერდით აღმოსავლეთის (და, საერთოდ, მსოფლიოს) უძველესი კლასობრივი საზოგადოებისთვის დამახასიათებელია, აგრეთვე, პირველყოფილი-თემური წყობილების ძლიერი გადმონაშთების არსებობა. ეს გამოიხატება ხალხის ფართო მასების მიერ პირადი თავისუფლების შენარჩუნებასა, და მცირე მასშტაბით არსებულ თემურ მინათმფლობელობაში.

ძველალმოსავლური სამყაროსთვის დამახასიათებელია, აგრეთვე, ექსპლოატაციის III ფორმა – დაქირავებული შრომა.

განუვითარებელი კლასობრივი საზოგადოებები ხასიათდება ექსპლოატაციის ფორმების დიდი ნაირსახეობით და თანაარსებობით, საზოგადოების ძირითადი მასის მიერ პირადი თავისუფლების და შედარებით ეკონომიკური დამოუკიდებლობის შენარჩუნებით.

ამრიგად, რეზიუმეს სახით შეიძლება ითქვას შემდეგი: ძველალმოსავლური საზოგადოებები წარმოადგენს ადრეკლასობრივ (პროტოფეოდალურ) სახელმწიფოებს. ადამიანთა ერთი ჯგუფის ბატონობა მეორეზე ხორციელდება საზოგადოების მეთაურის მიერ ქვეყნის პოლიტიკური, სამეურნეო, სამხედრო თუ საკულტო-რელიგიური საქმიანობის ხელმძღვანელის ფუნქციათა მითვისების გზით. ხალხის ძირითადი მასა ინარჩუნებს პირად თავისუფლებას, მცირე – ეკონომიკურ დამოუკიდებლობასაც. ასეთ ვითარებას ძველ აღმოსავლეთში მისი სპეციფიკა განსაზღვრავს, კერძოდ ის, რომ ბუნებასთან და მეზობელ საზოგადოებებთან ბრძოლის მძიმე ამოცანა მოითხოვს საზოგადოების მთელი ძალების ინტეგრაციას, მათი საქმიანობის კოორდინირებას. ყველაფერ ამას თან სდევდა სახელმწიფო წყობილების უაღრესი ცენტრალიზაცია, მეფის დესპოტური ხელისუფლების განვითარება, ფართოდ განშტოებული ბიუროკრა-

ტიული აპარატის შექმნა, თემური წყობილების გადმონამუხების შენარჩუნება.

ძველ აღმოსავლეთში ექსპლუატაციის ძირითადი ფორმა იყო თავისუფალ მეთემეთა ექსპლუატაცია სამეფო ხელისუფლების და სამოხელეო ბიუროკრატიული აპარატის მიერ. ეს ხორციელდებოდა გადასახადების, სახელმწიფო შრომითი ბეგარის (არხების თხრა, მშენებლობა და სხვ.), აგრეთვე სალამქროდ გამოყვანის გზით. სწორედ ამგვარ ვითარებას უწოდებდა კ. მარქსი „წარმოების აზიურ წესს“.

თუ ყოველივე ამას შევუჯერებთ თეზას „ბარბაროსული სახელმწიფოების“ შესახებ, მივიღებთ პროტოფეოდალიზმის ევროპულ მოდელს – ნოდებრიობა და პირადი თავისუფლება აქაც სახეზეა, ოღონდ არა სახელმწიფო სოციალიზმი, ანუ სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის უმკაცრესი კოორდინაცია. ევროპაში პრივატული ან კლანური მსხვილი მიწათმფლობელობაა. პოლიტიკური ცხოვრებისგან სრულად გაუცხოებული თავისუფალი არენდატორები პოსესორს მოსავლის 1/5 აძლევენ. ევროპული პროტოფეოდალიზმია კოლხეთსა და იბერიაში.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში პროტოფეოდალიზმის, როგორც ისტორიული სოციალური კატეგორიის, დამწერგავი აკად. გ. მელიქიშვილია.¹ დღეს ეს თეზა ნებისმიერი კატეგორიის საისტორიო სახელმძღვანელოს აუცილებელი ატრიბუტია.

¹ ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, გვაროვნულ წყობილებას საქართველოში მონობა ცვლის; VI-IX საუკუნეები კი მონობიდან პატრონყმობაში გარდამავალი პერიოდია. იხ. ქართული სამართლის ისტორია. I. თბ. 1928, გვ. 198. ს. ჯანაშიას აზრით, ჯერ კიდევ ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე საქართველოში აშკარად შეინიშნება „წარმოების სხვადასხვა წესის ბრძოლა“ ურთიერთშორის. ერთი მათგანი, რომელიც ყველაზე გვიან ისახება იმდროინდელ საზოგადოებაში, ფეოდალური წარმოების წესი იყო. იხ. ს. ჯანაშია. საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე. შრომები. I. თბ. 1949, გვ. 170. მაინც ის საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული თვალსაზრისის გავლენით ძველი ქართული საზოგადოების მონათმფლობელური ხასიათის აზრს დაადგა. დღეს ზოგი ცდილობს ტერმინი „მონათმფლობელობა“ თვით ბერძნულ-ლათინურ საზოგადოებებსაც კი მოაცილოს, და ის „კაპიტალისტურით“ შეცვალოს. იხ. მაგ., თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997.

პროტოფეოდალიზმი ისტ. საქართველოს ტერიტორიაზე ფიქსირდება სადღაც ძვ. წ. XV საუკუნიდან მაინც; პირველად თრიალეთის კულტურაში გამოკვეთილად ჩანს სოციალური სტრატეფიკაცია. დავახასიათოთ პროტოფეოდალიზმი. პროტოფეოდალიზმის ერთი ნიშანია მონარქიზმი, საკანონმდებლო ინიციატივა მეფის ხელშია. კატასტროფული განსხვავებაა წინა ნყობასთან მიმართებაში. თუკი პრიმიტიული კომუნიზმის დროს პოლიტიკური უფლება ყველას ხელშია, თანაც იმ დონეზე, რომ საკანონმდებლო ინიციატივა, პრაქტიკულად, ყველას მიერ ხორციელდება, პროტოფეოდალიზმი უკვე არაეკონომიკური საორგანიზაციო ფუნქციების სპეციალიზაციაა. საკანონმდებლო ინიციატივა ხორციელდება მონარქის მიერ, რომელიც კანონს ზემოთ დგას. რა არის კანონს ზემოთ დადგომა? კანონი ძალაში რჩება, მაგრამ აუცილებელი არ არის, მეფე ამ კანონს მიჰყვეს. ვთქვათ, კერძო საკუთრება ხელშეუხებელია, მაგრამ ეს მეფეს არ ეხება, მას შეუძლია ნებისმიერს წაართვას მიწა. ამ ასპექტით მეფეზე არ ვრცელდება კანონი, მაგრამ, თუ მას დიდი მასშტაბით მოუვიდოდა ამ უფლების გამოყენება, ჩათვალეთ, რომ ის ჩამოგდებული იქნებოდა. პროტოფეოდალიზმის მეორე ნიშანია წოდებრიობა. წოდებრიობა არის მსხვილ მინათმფლობელთა განსაკუთრებული პოლიტიკური უპირატესობა, მათ ხელშია *de facto* საკანონმდებლო უფლება და მთლიანად, რასაც ჰქვია პოლიტიკური უფლება. ისინი არიან *de facto* საკანონმდებლო უფლების მატარებელნი და არა *de jure*, *de jure* საკანონმდებლო უფლების მატარებელი მეფეა, მეფე მათ ინტერესებს თუ არ გამოხატავს, ის აუცილებლად შეიცვლება. წოდებრიობა არის მსხვილ მინათმფლობელთა განსაკუთრებული პოლიტიკური რეგალია. ისინი არიან *de facto* საკანონმდებლო უფლების მატარებელნი და აქვთ განსაკუთრებული წვდომა ინსტიტუციებზე, ანუ, სხვა სიტყვებით, გარანტირებული თანამდებობა. მიწის ყიდვა არ შეიძლება, იმიტომ, რომ მიწა შეიძლება იყოს მხოლოდ გარკვეული კლანების ხელში, მათ გენე-

ტიურ კუთვნილებაში. მიწების ფონდი, რა თქმა უნდა, ფართოვდება, ყამირი ტყდება, მაგრამ ახალ მიწას ისევ და ისევ იგივე კლანები იღებენ. მიწის ფასი ძალზედ პირობითია. პროტოფეოდალიზმის დროს სახეზეა კლანური საკუთრება, მაგრამ მიწა უკვე ყველას აღარ აქვს. ეკონომიკური სისტემა კლანის ფარგლებში კი არაა ჩაკეტილი, არამედ ის უკვე უზარმაზარი სივრცეა. ფეოდალური ოჯახიც რომ მრავლდება, უმცროსი შვილი მეფისგან სხვა მიწას იღებს.

წოდებრიობა არის განათლების სისტემაშიც. მაგალითად, დაწყებითი სკოლები, სადაც ყველა ყველაფერს სწავლობს, არ არსებობს. გლეხი თავის შვილებს თოხნას ასწავლის, სხვა შვილი კი მიდის ქალაქში და ხელოსანს შეგირდად უდგება, ბოლოს თვითონაც ხელოსანი ხდება. ელიტა საორგანიზაციო საქმეს და ომს სწავლობს, გარკვეულ ინფორმაციას იღებს სოფლის მეურნეობის შესახებ, რადგან ისინი სწორედ რომ გლეხთა „მენეჯერები“ უნდა იყვნენ. ამას ჰქვია წოდებრივი განათლება. მიზანი ამ წოდებრივი განათლებისა არის ის, რომ დაბალ ფენებში მოსპონ საორგანიზაციო ცოდნის წვდომის უნარი; ანუ მოულოდნელად ძალაუფლება გლეხებს რომ ეგდოთ ხელთ, ქვეყანას ისინი, უბრალოდ, ვერ მართავდნენ, ამის სწავლას თაობები დასჭირდებოდა. პროტოფეოდალიზმს ახასიათებს ისიც, რომ გარეეკონომიკური იძულება, პრაქტიკულად, არ არსებობს, მინიმალიზებულია. გარეეკონომიკური იძულება არის ის, რასაც ჰქვია ბატონყმური მეთოდის გამოყენება, ანუ როცა ეკონომიკურად აქტიური ელემენტის სხეული ნაწილობრივ სხვის საკუთრებაშია. ეს უდრის იმას, რომ ყმა არ შეიძლება უმუშევარი ყოფილიყო, და თუ არენდატორის მიერ მიწათმფლობელისთვის გადაცემული მისი წილი მოსავლის $1/5$ -ია, ყმისთვის ეს მოსავლის $1/4$ -ია. ეკონომიკური იძულება დაქირავებული შრომაა. არ აქვს რა ჩარხი, მუშა ქარხნის მეპატრონესთან დებს კონტრაქტს, რომლის განცვეტაც ორივე მხარეს შეუძლია. გარეეკონომიკური იძულება დაკავშირებულია ფეოდალიზმთან. პრო-

ტოფეოდალიზმის დროს კი მისი გამოყენება რაღაც განსაკუთრებულ ღონისძიებებზე არის მიბმული. ეგვიპტეში ეს იქნებოდა თავისუფალ სოფელზე განერილი ვალდებულება, რომ პირამიდის ასაშენებლად ეზიდათ ქვები, აღმოსავლეთ საქართველოში შეიძლება ყოფილიყო არხების გაყვანა, დასავლეთ საქართველოში – სადრენაჟო სამუშაოები ჭაობების დასაშრობად და ა.შ. ეს შეიძლება ყოფილიყო ჰნ დღიდან, ვთქვათ, 5 ან 10 დღე, როცა მუშაობენ და არაფერს იღებენ, მაგრამ მაიძულებელი ამ შემთხვევაში არის არა კონკრეტული პიროვნება, არამედ თვითონ სახელმწიფო. სტიმულებზე ვისაუბროთ. პროტოფეოდალიზმის დროს არენდატორი მინათმფლობელს მოსავლის $1/5$ -ს აძლევს, ეს მისი წილია. მაშ, რატომ არის არენდატორი ასეთი ღარიბი და მინათმფლობელი ასეთი მდიდარი; არენდატორს ხომ მოსავლის $4/5$ რჩება?! მაგრამ რამდენი არენდატორი ჰყავს მინათმფლობელს? ბევრი. შესაბამისად, ის ძალზედ მდიდარია. ის, რომ ყმის სხეული ნაწილობრივ ბატონის საკუთრებაშია, ყმის შემოსავალზეც მოქმედებს. ბატონის წილი უკვე მოსავლის $1/4$ -ია. ფეოდალიზმის დროს უმუშევრობა არ არსებობს. კაპიტალიზმის დროს ის ხელოვნურად არის შექმნილი. ესეც ეკონომიკური სტიმულია: თუ ვინმე ცუდად იმუშავებს, ის ხელფასის მაგივრად სახელმწიფო დოტაციაზე დაჯდება.

პროტოფეოდალიზმი გარეეკონომიკური იძულების მინიმალიზაციაა, ფეოდალიზმი – მაქსიმალიზაცია. ამ ეპოქებში უკლებლივ ყველა მინათმფლობელი არისტოკრატია, გარდა საზღვრებზე მცხოვრები საძმოებისა, ე.ი. კლანების. არსებობს საერთო-კლანური საკუთრება მინაზე, რომელსაც კლანის წევრები ამუშავებენ. საძმოს წევრები სამხედრო სამსახურში გადიოდნენ იმ კატეგორიაში, რასაც ერქვა „მკვირცხლნი“, მსუბუქად შეიარაღებულნი. მძიმე შეიარაღებას ისინი ვერ იყიდდნენ. XI-XII საუკუნეებში მათ მდაბიორი მეომრები ჰქვიათ.

ამ საძმოების მინა შეიძლება იზრდებოდეს სახელმწიფო

მიწების ხარჯზე, სახელმწიფო ედიქტის ძალით. ისინიც ხომ მრავლდებიან. მაგრამ საძმოს წევრები ადმინისტრაციულ სისტემაში ვერ ჩაერთვებიან, მათ მაღალი საორგანიზაციო განათლება არ აქვთ. ეს არის სტრაბონის მესამე გვარი/კატეგორია.

მაღალი ფენების პროტოფეოდალური კლანური საკუთრება ქართლში, ნაწილობრივ, IV-V საუკუნეებში იშლება, მიწები საოჯახო საკუთრებაში გადადის. XV-XVI საუკუნეებში თავადი და თავადიშვილები, საერთო დაქვეითების ფონზე, ისევ უბრუნდებიან დომენის ფლობის კოლექტიურ წესს.

IV გვარი სახლეულია, სტრაბონისეული სამეფო მონები. მათ მიწა არ აქვთ, მაგრამ თემებად ცხოვრობენ, და უფლის მიწას ამუშავებენ.

წოდებრიობას კიდევ ერთი ნიუანსი გააჩნია. თუ ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის მხოლოდ 5%-ია სამრეწველო და კომერციულ სფეროში დასაქმებული, დანარჩენი კი – სასოფლო-სამეურნეო სექტორში, პროდუქციის საერთო ტონაჟში სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტი ინდუსტრიალს აშკარად სჭარბობს. აქედან გამომდინარე, კერამიკული ნაწარმი ბევრად უფრო ძვირი უნდა ღირდეს, ვიდრე, ვთქვათ, მისი წონა ხორბალი. ეს ლოგიკურია. ხელოსნები უნდა ყოფილიყვნენ ყველაზე მდიდრები. ასე კი არ არის. ე.ი. წოდებრიობა უდრის, სახელმწიფოს ძალით, სამრეწველო საქონელზე (გარდა საბრძოლო იარაღისა) ფასების ხელოვნურ დაწევას და, პირიქით, მათ აწევას სასოფლო-სამეურნეო საქონელზე. მიწათმფლობელებს სასოფლო-სამეურნეო სფეროდან იმდენი შემოსავალი აქვთ და ამ ტიპის პროდუქციაზე ისეთი ფასებია, რომ თითქმის მთელი ხელოსნური ნაწარმი მათ ხელში აღმოჩნდება. წოდებრიობა, საერთო ჯამში, ფასების არასაბაზრო წარმოებას გულისხმობს. უპირატესობა აგრარულ სექტორს ენიჭება.

ფეოდალიზმი პროტოფეოდალიზმიდან მონარქიზმს და წოდებრიობას ინარჩუნებს, მიწაზე კერძო კლანური მსხვილი საკუთრებაც გარკვეულ დრომდე არსებობს, მერე ის იშლება;

ფეოდალიზმი გარეეკონომიკური იძულების მაქსიმალიზაციაა.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპაში ფეოდალიზმი, გარკვეული კუთხით, ძალზედ განსხვავებულია. აღმოსავლეთ ევროპაში წარმოების მანუფაქტურიზაციას ადგილი აქვს ფეოდალიზმის წიაღში, სადღაც XVIII საუკუნიდან, მაშინ როდესაც დასავლეთ ევროპაში ეს ორი კატეგორია ერთმანეთთან არ არის დაკავშირებული. ინგლისში ბატონყმობა გაუქმდა XIII საუკუნეში, მხოლოდ შემდგომ ჩნდება მანუფაქტურები, ამის მერე კი – აბსოლუტიზმი. აღმოსავლეთ ევროპაში კი მანუფაქტურა და „აბსოლუტიზმი“ სახეზეა ფეოდალიზმის დროს. პეტრე I-ის ეპოქაში „აბსოლუტიზმია“, არ უნდა იყოს, მაგრამ მაინც არის; მანუფაქტურები არ უნდა არსებობდეს, მაგრამ მაინც არსებობს. პეტრეს დროს რუსეთში ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის რაოდენობა იგივეა, რაც ინგლისში XII საუკუნეში, თუმცა პირველ შემთხვევაში ტექნოლოგიები სულ სხვაა, ბევრად განვითარებული. განა ერეკლე II-ის დროს უნდა არსებულიყო მანუფაქტურები?! რა თქმა უნდა, არა. უნდა ყოფილიყო ერეკლე „აბსოლუტი“ მონარქი?! რა თქმა უნდა, არა. მაგრამ ყველაფერი აღნიშნული სახეზეა. ამას თავისი მიზეზები ჰქონდა.

დავუბრუნდეთ ისევ ზოგად მსჯელობას ფეოდალიზმის შესახებ. ფეოდალიზმი პროტოფეოდალიზმისგან, უპირველეს ყოვლისა, განსხვავდება იმით, რომ ზედა ფენა, მსხვილი და საშუალო მინათმფლობელები, ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის პროცენტულ შემადგენლობაში ქმნის უფრო მნიშვნელოვან მასას. თუკი ის 1,5%-ია პროტოფეოდალიზმის დროს, ფეოდალიზმის დროს უკვე 2 და 3%-ია. ცნობილია, რომ საგვარეულო არისტოკრატია, მსხვილი და საშუალო მინათმფლობელები, რომლებიც თავიანთი დეპუტატების საშუალებით საფრანგეთის დამფუძნებელი კრების მუშაობაში იღებდნენ მონაწილეობას, 1789 წ. შეადგენდნენ ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 3-4%-ს. ისიც ცნობილია, რომ არის ამ კუთხით ზო-

გიერთი „არასტანდარტული“ ქვეყანა, ვთქვათ, იმერეთის სამეფო, ან პოლონეთის სამეფო. პოლონეთში, გარკვეული მიზეზების გამო (ალბათ, ყოველივე სამხედრო საშიშროებასთან იყო დაკავშირებული), შლიახტას რაოდენობა ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 6%-ია, დაახლოებით იგივეა იმერეთში. 6% საკმაოდ დიდი ციფრია. სტიმულები მაინც არ დაკარგულა. ბევრი სახელმწიფოს ხარჯზე ცხოვრობდა, ბევრიც – ალაფზე და ა.შ.

როგორ გარდაიქმნა 1,5% არისტოკრატიისა 2 და 3%-? ალბათ, მოხდა რომელიღაც სხვა სოციალური კატეგორიებიდან კადრების გადათამაშება. ერთ-ერთი შესაძლებელი ვარიანტი ასეთია: სტრაბონთან იბერიის მოსახლეობა ოთხ კატეგორიად/გვარად იყოფა. ესენი არიან სეფენულები (1), ანუ სამეფო საგვარეულო, რომელიც შედგება 40-50 ოჯახისგან, შეიძლება მათი რაოდენობა უფრო მეტიცაა. მათი კოლექტიური საკუთრება თავმოყრილია შიდა ქართლის ტერიტორიაზე. (2) სულ 7 ან 8 საერისთავო სახლია. უამრავი არისტოკრატიული ოჯახი VIII-IX საუკუნეებში სწორედ რომ მათი განაყოფია. კოლექტიური საგვარეულო საკუთრება მათ დაინაწილეს. მსგავსად მოიქცნენ თავადიშვილებიც XVIII საუკუნეში, კოლექტიური საგვარეულო მიწა გაინაწილეს და მიიღეს საოჯახო მამულები, რომლებიც ერთი კაცის ხელში იყო და მემკვიდრეობით გადადიოდა უფროს შვილზე. უმცროსი შვილი იღებდა ყამირს სახელმწიფოსგან, მამისგან კი მემკვიდრეობით – ყმების გაკვეთლ რაოდენობას (ყმები ხომ მრავლდებიან), და სახლდება ამ ახალ მიწაზე.

საერისთავო საგვარეულოების გარდა, არსებობდნენ უფრო მცირე დომენის მესაკუთრე კლანები. ქართლის ტერიტორიაზე 25 თუ 26 საუფლო სახლი უნდა ყოფილიყო, ოჯახებად დაყოფილი. ეს ოჯახები თანდათან მიწის ნაწილს საკუთრებაში იღებენ, და კოლექტიური საგვარეულო საკუთრება საოჯახო საკუთრებად გადაიქცევა. მერე კი ქართული ფეოდალიზმის

„დაჩიხვა“, უფრო სწორედ, უკუსვლა, გამოიხატა იმაშიც, რომ აღდგა მიწაზე კოლექტიური კლანური არისტოკრატიული საკუთრება, თავადის და თავადიშვილების. პროტოფეოდალიზმის დროსაც, იყო მეფე და მას ჰყავდა ფარნავაზიანი სეფენულები, საკუთარი კლანის წევრები. სეფენულებისგან სამეფო გვარდია იქმნებოდა.

მესამე სოციალური კატეგორიაა საძმოები, ქართული წყაროებით, ხოლო მეომრები და მიწათმოქმედნი – სტრაბონის მიხედვით. ისინი ერთდროულად ფერმერები და მეომრები არიან. მათ აქვთ იმდენი მიწა, რამდენსაც თვითონ ამუშავენ, და შეუძლიათ მსუბუქი იარაღის შესყიდვა. მეოთხე კატეგორია სამეფო მონებია, სახლეული; ამუშავენ უფალი კლანის მიწას, აქედან მოყვანილი მოსავლის $1/5$ ამ უკანასკნელის წილია. უფლის წილი ფეოდალიზმის დროს $1/4$ -ია. მენეჯმენტის სტიმულირებითვის საჭიროა სახლეულის წილის „შემსუბუქება“. იურიდიული ნორმა ამასთან დაკავშირებით არის ის, რომ არამარტო მიწაა ფეოდალის ხელში, არამედ – ყმის სხეულის პირობითი ნაწილიც. მაგრამ როგორ უნდა განხორციელდეს ყოველივე ეს? ერთია ნორმატიული აქტი, მეორე – რეალური ძალა. „პროტოფეოდალის“ შესაძლებლობის ლიმიტი სწორედ აღნიშნული $1/5$ -ია. თუ სურს მოსავლის $1/4$, მაშინ მმართველმა კლასმა რაღაც უნდა მოახერხოს, უნდა გაიმრავლოს საკუთარი რიგები, ანუ გაიფართოოს სოციალური ბაზა, ეს კი საკმაოდ რთული პროცესია.

კოლხეთის/ლაზიკის ტერიტორიაზე ფეოდალიზმი შეიძლება დაწყებულიყო ახ. წ. I საუკუნის II ნახევარში. რატომ? ძვ. წ. II საუკუნიდან კოლხეთში ეკონომიკური დეპრესიაა. სამონეტო იმპორტი შემცირდა. გაჩნდა დაბალი წონის და სინჯის ადგილობრივი მინაბადები, ამკარად ინფლაციური კატეგორია. რამ გამოიწვია ეკონომიკური კრიზისი? კოლხეთი ხომ აგრარული თვითკმარი ქვეყანაა, სადაც არც მიწების ფონდია ამოწურული, და არც საბადოებია ბოლომდე ათვისებული. ამ ეტაპზე

არც უცხოური ექსპანსია ფიგურირებს, მას რომ დაბრალე-
და ყველაფერი. მხოლოდ შემდგომ იწყება ევპატორის ეპოქა.
ადგილობრივ ბაზარზე ფული ინტენსიურად დატრიალდა, მაგ-
რამ ამ ფულით ომისთვის საჭირო ნედლეულს ქაჩავდნენ, რაც
სასაქონლო დეფიციტს კიდევ უფრო აძლიერებდა. მერე მთი-
ელთა დიდი ჩამოსახლებაა. მეურნეობა საბოლოოდ დაკნინდე-
ბა. შედარებით „გამოანათებს“ I საუკუნის II ნახევრიდან. ვფიქ-
რობთ, ამ დროს განხორციელდა ლაზიკაში ფეოდალიზმის გე-
ნეზისი.

ფეოდალური ელიტის გენეზისის, ანუ მიწათმფლობელთა
სოციალური ბაზის გაფართოების ორი გზა არსებობს. (1) წო-
დებრივი ერთსაფეხურიანი განათლების სისტემის პირობებში
სახლეული, საორგანიზაციო ცოდნის სისტემის ათვისების ას-
პექტით, გენეტიკურად დაკნინებულია. ის მიწას თოხნის და
შვილსაც მხოლოდ ამას ასწავლის. რჩება საძმო, აქ არის საჭი-
რო მანიპულაცია. საძმოს წევრებს მიწა კოლექტიურ საკუთრე-
ბაში აქვთ. შესაბამისად, საჭიროა კოლექტიური გადაწყვეტი-
ლებების მიღება. საძმო სამხედროვალდებულია. საძმოს წევ-
რებს აქვთ დაბალი კატეგორიის საორგანიზაციო ცოდნა და ინ-
ტელექტი. თუკი ეს მათ აქვთ, საჭიროა ამ მომენტის გაძლიერე-
ბა, და მივიღებთ სულ სხვა კატეგორიას. საძმოს სოციალურ
ბაზაზე, თანდათან, თაობების ცვლის პირობებში, შეიძლება მა-
ღალი კატეგორიის ადმინისტრატორების გაზრდა; ისინი შეუ-
ერთდებიან მმართველ ელიტას, და მივიღებთ ფეოდალთა
კლასს. ეს არის საზოგადოების ფეოდალიზაციის პირველი გზა.
ეს მეთოდი გამოიყენეს ქართლში/იბერიაში. საძმოებიდან სო-
ციალური კონტინგენტის გამოყოფა და მისი სახელმწიფო ბი-
უჯეტზე დასმა პირველ ეტაპზე სოფლის მეურნეობაზე უარყო-
ფითად მოქმედებს. ვიდრე არ მოხდება მათი ჩამომავლების მა-
ღალი კატეგორიის ადმინისტრატორებად ჩამოყალიბება, მათ
მიერ მიწების წართმევა საძმოებისთვის, უფრო გაძლიერეუ-
ლი მმართველი კლასისთვის სტიმულის ზრდა, მანამ არაფერი

გამოვა, სულ ასეთი ეკონომიკური დებრესია იქნება. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ამ მეთოდმა არ გაამართლა, სამაგიეროდ, მან გაამართლა ქართლში. ქართლში დებრესიაა III საუკუნის II ნახევარსა და IV საუკუნის I ნახევარში. არტეფაქტები ძალიან დაბალი ხარისხისაა, უცხოური იმპორტი არ არსებობს, სამონეტო მიმოქცევა დაცემულია, იჭრება რომაული ფულების ადგილობრივი მინაბადები. IV საუკუნის II ნახევრიდან იწყება ეკონომიკური აღმავლობა. V საუკუნის I ნახევარში სახეზეა მდიდარი, ჯანსაღი საზოგადოება. მსგავსი სიტუაციაა V საუკუნის II ნახევარში, მიუხედავად ომიანობისა. VI საუკუნეშიც კი, როცა მარზპანი ზის თბილისში, ბიზანტიური ოქრო და სასანიანთა ვერცხლი ძალზედ ინტენსიურად მიმოიქცევა.

როცა საძმოს შორეული ჩამომავლები მაღალი რანგის ადმინისტრატორებად ჩამოყალიბდებიან და საძმოების მიწების ექსპროპრიაციას მოახდენენ, მათ საოჯახო მამულებად აქცევენ და შეუერთდებიან მსხვილ და საშუალო მიწათმფლობელ კლანებს, აქედან იწყება ფეოდალიზმი.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე შემდეგი მოხდა: ამ მეთოდმა რატომღაც არ გაამართლა, ეკონომიკური დებრესია ძალიან გაგრძელდა, ამიტომ გადანყვიტეს მეორე მეთოდისთვის (2) მიემართათ. მისი არსია მოსახლეობის დამატება გარედან, ამ გზით ზედა ფენის გაძლიერება. მიგრაციისთვის პლაცდარში არსებობდა როგორც ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით, ასევე – სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. იქ მთიანი მხარეები გაივსო ლაზებით, სანიგებით, აფშილებით, აბაზგებით და მოხდა მათი receptio-მიღება კოლხეთში, გადახარისხება და ასიმილაცია – ნაწილი დასვეს მინაზე, ნაწილი კი შეერწყა ძველ არისტოკრატიას. ტყუილად კი არ ამაცობდნენ ლაზები VI საუკუნეში კოლხთა ძველი სახელით. ჩამოსახლებულთა შორის იყვნენ ისეთნიც, რომელთა ენა (აფხაზური) ადგილობრივებს არ ესმოდათ. მაგრამ ვინაიდან შესაბამისი მხარიდან მომდინარე არქეოლოგიურ მასალაში არავითარი სპე-

ციფიური სტილი არ შეიმჩნევა, ეს იმას ნიშნავს, რომ მათი ას-
იმილაცია ძალიან სწრაფად მოხდა. აფხაზური ენა გადაიქცა
საოჯახო ენად, ისევე როგორც ქართული ენის შემოსვლის შემ-
დეგ მეგრული გადაიქცა საოჯახო ენად. ე.ი. დასავლეთ საქარ-
თველოში ფეოდალიზაციას ხელი მთიელთა ჩამოსახლებამ შე-
უწყო, ეს გამიზნული ქმედება იყო. აღმოსავლეთ საქართველო-
ში ყოველივე ადგილობრივი ძალებით განხორციელდა, ყველა-
ფერ ამას კი დიდი კრიზისი უძლოდა წინ. ფეოდალიზმის პირვე-
ლი სტადია ადრეული ფეოდალიზმია – გარეეკონომიკური იძ-
ულების ქვეშ აგრარული ტიპის მწარმოებლის მხოლოდ ნაწი-
ლია მოქცეული.

ადრეფეოდალიზმს სხვანაირად შეიძლება მეტროპოლი-
სური ფეოდალიზმი ეწოდოს. ზემოაღწერილი პროცესები ქარ-
თლის სამეფოს ცენტრში მიმდინარეობდა, სადაც სამეფო დო-
მენი მდებარეობდა. შემდგომდრიონდელი სიტუაციისთვის კი
ჯუანშერის ერთი ცნობაა საკმაოდ სიმპტომატური: ერისმთავ-
რებმა ველარ ცვალნეს ერისთავნი. ადრე მეფეს ერისთავის
შეცვლა შეეძლო, ახლა ეს შეუძლებელია. რატომ? იმიტომ, რომ
ისინი მომძლავრდნენ, პროვინციები გაძლიერდნენ. ვახტანგ
გორგასალმა, ერთი შეხედვით, ომი წააგო, მაგრამ მან უდიდესი
რამ გააკეთა. ირანელები აპირებდნენ ქართლის ეკონომიკური
სისტემის მოშლას ქვემოდან, მითრიაზმის პროპაგანდით და
ქვედა ფენების ამბოხით. მან კი ეს არ დაუშვა. ირანელთა მიერ
მხარდაჭერილი მითრიაზმი ნახევრადსოციალისტური სტრუქ-
ტურის იდეას სთავაზობდა ყველას, ვინც კი აზნაურებით იყო
უკმაყოფილო. V საუკუნეში ქართლში ქვედა ფენებმა ცეცხლს
დაუწყეს თაყვანისცემა, უამრავი აგიტატორი შემოგზავნეს
ქვეყანაში. ირანელები ქვედა ფენების ამბოხით აპირებდნენ,
ეკონომიკურ სისტემაში დეზორგანიზაცია შეეტანათ. მათ ეს
ვერ შეძლეს. მაშინ სპარსელებმა დიდაზნაურებთან შეკრეს
აღიანსი. ისინი მარზპანის კარზე ძალიან დიდ როლს თამაშო-
ბდნენ. საძმოების დიფერენციაცია და მმართველი კლასის გამ-

ძლავრება სამეფოს ცენტრში განხორციელდა, პროვინციებში არაფერი მომხდარა. ახლა მათი დრო დადგა. ფარნავაზიანი მეფე ხომ ქვეყნიდან გააქციეს. როცა პროვინციებში უკვე გარავლებულ ზედაფენას დამოუკიდებლად შეუძლია გარეეკონომიკური იძულების დანერგვა, რა საჭიროა მეტროპოლისი, სოციალური კონტრაქტი მასთან შეიძლება სამხედრო ალიანსით შეიცვლოს, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონი, რა თქმა უნდა, შენარჩუნდება. თუმცა VI საუკუნის II ნახევარში პროვინციული 2% ჯერ ბოლომდე არ არის ფორმირებული. ამიტომაც ჩამოყალიბდა ქართლის საერისმთავრო. ერისმთავარი ერისთავს ვეღარ ცვლის. შემდგომ პროვინციული ელიტა კიდევ უფრო ძლიერდება საძმოების დაშლის ხარჯზე, კიდევ ერთი ეკონომიკური კრიზისია აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, და მერე იწყება განვითარება, ფეოდალიზმის ახალი სტადია. IV-VIII საუკუნეებში ფეოდალიზმს თავისუფლად შეიძლება მეტროპოლისური ენოდოს. მართლაც, სად გამოიყენება გარეეკონომიკური იძულება? მხოლოდ ცენტრში, სხვაგან არა. VIII საუკუნიდან იწყება ფეოდალიზმის მეორე საფეხური, განვითარებული ფეოდალიზმი, რომელსაც შეიძლება რეგიონული ფეოდალიზმიც ენოდოს იმიტომ, რომ გარეეკონომიკური იძულება უკვე ყველგანაა, მხოლოდ სასაზღვრო ზოლში შემორჩენ საძმოები.

მეტროპოლისური ფეოდალიზმი უდრის ეკონომიკური სისტემის შიდა რაიონებში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 2% მიერ განხორციელებულ გარეეკონომიკურ იძულებას. მისი გენეზისი ეკონომიკური კრიზისის დასასრულია. რეგიონული ფეოდალიზმი უდრის მთელ ეკონომიკურ სისტემაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 2% მიერ განხორციელებულ გარეეკონომიკურ იძულებას. მისი გენეზისი ეკონომიკური კრიზისის დასასრულია.

კოლხეთ/ლაზიკაში ფეოდალური რევოლუცია ახ. წ. I საუკუნის II ნახევარში განხორციელდა. ხანგრძლივი კრიზისის

შემდგომ, სწორედ აქედან იწყება ქვეყნის ეკონომიკური აღორძინება. ქართლში/იბერიაში ფეოდალური რევოლუცია IV საუკუნის II ნახევარში განხორციელდა. საუკუნოვანი კრიზისის შემდგომ სწორედ აქედან იწყება ქვეყნის აღორძინება. დასავლეთ საქართველოში იმუშავა *receptio*-ს სისტემამ, ხოლო აღმოსავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – საძმოს დაშლის მეთოდმა.

ქართლისთვის VI საუკუნის ვითარება ძალზედ სიმპტომატურია. მართალია, ამ დროს კვლავ მეტროპოლისური ფეოდალიზმია, მაგრამ ერისმთავრებმა ერისთავები ველარ „ცვალნეს“, ე.ი. პროვინციული სოციალური ელიტა გაძლიერდა. პროვინციებში ირანული ეგიდის ქვეშ მოხერხდა სტრაბონისეული მესამე კატეგორიის საფუძველზე უფლის სოციალური ბაზისის ნანილობრივი გაფართოება. ამის შემდგომ VII საუკუნეში კვლავ ეკონომიკური კრიზისია. ეს ნიშნავს, რომ პროცესები გაღრმავდა, აგრარული სექტორიდან, უფრო ზუსტად, საძმოს კატეგორიიდან კადრების გამოყოფა გაძლიერდა და ამას შედეგად მოჰყვა მთელი სისტემის დროებითი მოშლა (VII საუკუნის II ნახევარი-VIII საუკუნე). ამ დროს ახალი ფული ნაკლებად შემოდის. არც დაბალი სინჯის ადგილობრივ მინაბადებს ჭრიან.

VIII საუკუნის ბოლოდან ქართლში უკვე ძალზედ ბევრი არაბული დირჰემი შემოდის, ე.ი. სოციალური რეორგანიზაცია დასრულდა. ზოგან ეს რეორგანიზაცია საკმაოდ რთულად წარიმართა, მაგ., კახეთში მთიელმა წანარებმა „გაამრავლეს“ მმართველი კლასი. მეტროპოლისური ფეოდალიზმი გადადის რეგიონულ ფეოდალიზმში. გარეეკონომიკური იძულება ყველგანაა, პერიმეტრის გარდა. აქ საძმოები შენარჩუნდა. ე.ი. VIII საუკუნის მიწურულიდან აღმოსავლეთ, სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში იწყება რეგიონული ფეოდალიზმი. გარეეკონომიკური იძულება აბსოლუტურია. ცალკეულ მხარეებში სოციალურად პრივილეგირებული ელემენტის მიერ საკუთარი სოციალური პრივილეგიების შენარჩუნება ადგილობრი-

ვი ძალებითაც ხერხდება. მეტროპოლისთან უმჭიდროესი ურთიერთობა იცვლება ჯერ ფედერალიზმით, შემდეგ – კონფედერაციით. განვითარებული/რეგიონული ფეოდალიზმი ეკონომიკური სისტემის პოლიტიკური დაშლით იწყება.

რეგიონული ფეოდალიზმის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი ქართლის ტერიტორიაზე X საუკუნეა. რეგიონული ფეოდალიზმი აქ გაგრძელდება, მაგრამ ყოველივე უკვე დაკავშირებულია ახალ სინთეზირებულ ეკონომიკური სისტემასთან – საქართველოსთან.

II საუკუნეში და III საუკუნის I ნახევარში კოლხეთში/ლაზიკაში ინტენსიურად მიმოიქცევა რომაული ვერცხლის მონეტები. რაც შეეხება III საუკუნის II ნახევარს და IV საუკუნეს, ამ დროს კიდევ ერთი კრიზისი ფიქსირდება. აღნიშნული კრიზისი ლოგიკურია, V საუკუნე ხომ რეგიონული ფეოდალიზმის დასაწყისია. ეს მართლაც ასეა. ლაზები მაინც და მაინც მეტროპოლისში (ფაზისის ქვემო წელი) ჩაასახლეს. დასავლეთ საქართველოში დაიწყო ადრეული/მეტროპოლისური ფეოდალიზმი. III საუკუნის II ნახევრიდან კი უცხოური ვალუტის შემოსვლა კვლავ მცირდება. სპილენძის მონეტები ბევრია, მაგრამ ეს ფული რომელი ჯარისკაცების ჯიბის ფულია, და არა ლოკალური ეკონომიკის ატრიბუტი. V საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიური სოლიდები შემოდის. VI საუკუნეში აქ ჯანსაღი ეკონომიკური სიტუაციაა, მიუხედავად ომისა. სამონეტო მიმოქცევა ინტენსიურია. ლაზიკაში რეგიონული ფეოდალიზმი გრძელდება X საუკუნემდე. VII-X საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს ისტორიის შესახებ მეტად თუ ნაკლებად სრული ინფორმაცია გვაქვს. ეგრის/აფხაზეთის სამეფოს დოკუმენტურად დადასტურებული მკაცრი ცენტრალიზმი არ არის მაინც და მაინც ლოგიკური.

ერთ მომენტში, რეგიონული ფეოდალიზმის პირობებში, ქალაქის მოსახლეობის და კომერციული კაპიტალის ზრდასთან ერთად, იმის საშიშროება ჩნდება, რომ პოლიტიკური მმართვე-

ლობისთვის ჯერ კიდევ მოუმწიფებელმა სავაჭრო ფენამ ძალა-უფლებაში „წილი“ ითხოვოს. მსხვილი მიწათმფლობელი და ვაჭარი ორივე შეძლებულია. მათ შორის პასიური სოციალური კონტრაქტია. პასიურია იმიტომ, რომ ვაჭარი ვეზირი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გახდება, ის მაინც მეორე კატეგორიის მდიდარი ადამიანია. ქალაქელთა მხრიდან ასეთი ტიპის აქტივობის კონტრარგუმენტი რეგიონული ფეოდალიზმის პირობებში მყოფი ქვეყნის პოლიტიკური გაერთიანებაა.

მეტროპოლისურ ფეოდალიზმს რეგიონული ფეოდალიზმი მოსდევს. ის იწყება ეკონომიკური სისტემის პოლიტიკური დაშლით და სოციალური კონტრაქტის ნაცვლად, სამხედრო ალიანსის გენეზისით. რეგიონული ფეოდალიზმის II საფეხურზე აუცილებელია პოლიტიკური რეინტეგრაცია. ლაზიკის სამეფოს პოლიტიკური მემკვიდრე ეგრის/აფხაზეთის სამეფოა, რატომღაც დაკნინებული ფულადი მიმოქცევით და თითქმის „აბსოლუტური“ სამეფო ხელისუფლებით. ყოველივე ეს ახსნას საჭიროებს.

ეკონომიკური სისტემა ასე ეწყობა – მემარცვლეობა და უპირატესი ინდუსტრია მეტროპოლისშია, ქართლის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის მაგალითზე ეს შიდა ქართლია. კახეთში, რომელსაც შეუძლია საკუთარი თავის გამოკვება ხორბლით, ვენახებიცაა. ინდუსტრია კი სუსტია. მესხეთში მოჰყავდათ ხორბალი, მაგრამ აქ მესაქონლეობაც იყო განვითარებული. აუცილებელია პროდუქციის სამხარეო გაცვლა. მთის რაიონები, შესაძლოა, ბარის დოტაციაზეც კი ყოფილიყო.

რაც შეეხება კოლხეთ/ლაზიკას, ის ელინური ეკონომიკური მაკროსისტემის ნაწილი უნდა გამხდარიყო, დასავლეთს უნდა შერწყმოდა. მაგრამ დასავლეთ საქართველოს უაღრესად ნოტიო კლიმატს ელინური ტექნოლოგიური კადრების „გამოკვება“ არ შეეძლო, ქალაქის მოსახლეობის რევოლუციური ზრდა აქ ვერ განხორციელდა. ბერძენ კოლონისტებს თავი ან ვაჭრობით, ან ისევ მიწათმოქმედებით უნდა ერჩინათ. მაინც,

ლაზიკაში ქალაქის მოსახლეობა პროტოფეოდალურ/ფეოდალურ სტანდარტზე (დაახლ. 5% ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობისა) მეტია. ტექნოლოგიები ნელა ვითარდებოდა და მოხდებოდა ის, რომ ამ რაოდენობის ქალაქის მოსახლეობის შენახვას აგრარული სექტორი ვეღარ შეძლებდა. ან ქალაქები, ნაწილობრივ, უნდა დაცარიელებულიყო, ან კი ლაზიკას სასურსათო ბაზად ქართლის ეკონომიკური სისტემა უნდა აერჩია. ასე მოიხაზა ახალი პროექტის ძირითადი კონტურები, პროექტის მიზანი ქართლის და ლაზიკის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონების ერთ ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ რეგიონად გადაქცევა იყო. ვთქვათ, სამცხე-ჯავახეთში უფრო მეტი ხორბალი უნდა მოეყვანათ, ტექნიკური კულტურები კი მხოლოდ ლიხის ქედის დასავლეთით დარჩებოდა, და აშ.

ეგეოსურმა ინდუსტრიულმა სამყარომ შესანიშნავი ბაზარი მიიღო ანატოლიის სახით, რომელიც ნახევრად დაუმუშავებელი იყო ოსმალთა იმპერიის ხანაშიც კი. შესაბამისად, ყირიმი და კოლხეთი ეკონომიკური კონვენსიის ელინური გეგმიდან ამოვარდა, ჯერ ანატოლია იყო ასათვისებელი. თანაც კოლხეთში მელიორაციის პრობლემაა. კლიმატმა და სიშორემ განაპირობა ის, რომ ყირიმი III-IV საუკუნეებიდან ჯერ ამოვარდა ამ სისტემიდან და მერე „გაბარბაროსდა“. ყირიმის დიდი ელინური ცივილიზაცია გაქრა.

იბერიის და ლაზიკის სრული ეკონომიკური შერწყმა სავარაუდოდ გულისხმობდა ამ უკანასკნელის სპეციფიური პროფილის, ტექნიკური კულტურების წარმოება, გაძლიერებას სხვა შედარებით ნაკლებად მნიშვნელოვანი სამეურნეო დარგების ხარჯზე. ეგრის/აფხაზეთის სამეფოს რიგი მხარეების ეკონომიკური კონვენსია ქვეყანაში არა ფულის შემოსვლას, არამედ გასვლას გამოიწვევდა კონკრეტული რეფორმის „სასურსათო“ მხადაჭერისთვის.

ფულის შიდა ბრუნვას მაინც და მაინც დიდი მნიშვნელობა არ აქვს სახელმწიფო სოციალიზმის პირობებში, ე.ი. როცა საწარმოო საშუალებები სახელმწიფოს ხელშია. ლაზიკაში, რე-

გიონული ფეოდალიზმის პირობებში, სახელმწიფო სოციალიზმი უნდა ყოფილიყო. ეკონომიკის მართვის სახელმწიფო სოციალისტურ მეთოდს შეიძლება მიმართონ კაპიტალისტური ტექნოლოგიების პირობებში, როგორც იყო მაგ., სსრკ-ში. სახელმწიფო სოციალიზმია პროტოფეოდალურ ეგვიპტესა და მესოპოტამიაში. სახელმწიფო სოციალიზმია ფეოდალურ აზიაში, ირანის გარდა. ირანსა და, განსაკუთრებით, სომხეთში პრივატული ფეოდალური მამულებია, ისევე როგორც ევროპაში. ეგრის/აფხაზეთის სამეფოშიც მიმართეს სახელმწიფო სოციალისტურ მეთოდს. მიზანი ერთია – ახალი ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება, გეგმაზომიერი ეკონომიკური კონვერსია. დასავლურქართული „აბსოლუტიზმი“ შეიძლება ამის „ბრალიცაა“. რეალურად კი რეგიონული ფეოდალიზმის მეორე საფეხური „აბსოლუტიზმს“ არ გულისხმობს.

სწორედ ამიტომ ხდებოდა საქართველოს სამეფოში შიდაკლასობრივი დაპირისპირებანი. მეფე „აბსოლუტი“ მონარქი არ უნდა ყოფილიყო. არადა, საგარეო ფაქტორის განსაკუთრებული აქტუალურობის პირობებში, ის ასეთად იქცეოდა ხოლმე. შემდგომ საჭირო ხდებოდა მისთვის „ადგილის მიჩენა“. პროვინციულ საეროსთავოებს სასამართლო და ადმინისტრაციული იმუნიტეტი უნდა ჰქონოდა. ასეთი უნდა ყოფილიყო ეგრის/აფხაზეთის სამეფოც, მაგრამ ის ასეთი არ იყო. ის „აბსოლუტური“ მონარქიაა სწორედ სახელმწიფო სოციალიზმის გამო. პეტრე I-ის დროინდელი რუსეთი არ უნდა ყოფილიყო „აბსოლუტური“ მონარქია. მაგრამ ის ასეთი იყო, სახელმწიფო სექტორის სიძლიერის გამო. დასავლეთ ევროპაში კი ჯერ ბატონყმობა გაუქმდა და შემდგომ, საუკუნეების მერე, მივიღეთ აბსოლუტიზმი. ნამდვილი აბსოლუტიზმი სოციალური ზავია არისტოკრატიას და საკმაოდ ძლიერ ბურჟუაზიას შორის. ე.ი. ლაზიკაში სახელმწიფო სოციალიზმია, მეფე სოფლის მეურნეობის ეკონომიკური მენეჯერიცაა, მთელი სამეფო მისი კარმიდამოა.

დავუბრუნდეთ „პრივატული“ ფეოდალიზმის საკითხებს.

ყმები ცხოვრობენ აზნაურის მიერ გამოყოფილ საკარმიდამო მიწაზე. ისინი ძირითადად ამუშავებენ აზნაურის მიერ გამოყოფილ საგლეხო ფუძეს. გარკვეული რაოდენობა დღეებისა ბატონის დაუნაწევრებელი ზვრების და ხოდაბუნების დამუშავებაზე მიდის. ეს შრომითი ბეგარაა. ასეთია საბატონო მეურნეობა. გლეხის მიერ ბატონის მიწაზე აღებული მოსავლის 1/4 ბატონისაა, 3/4 – მისი, ე.ი. მოსავლის დიდი ნაწილი მათვე რჩებათ. მაგრამ ყმები ბევრნი არიან და მათ საკუთარი ოჯახები უნდა გამოკვებონ, აზნაური ერთია, ბევრი 1/4-ით. საბოლოო ჯამში, ვის უფრო მეტი ხორბალი ექნება სახელოსნო ნაწარმის შესაძენად? რა თქმა უნდა, აზნაურს. პოლიტიკური ძალაუფლებაც მის ხელშია, ის ისე არეგულირებს ფასებს, რომ პური შეფარდებითად ძვირი ღირდეს, სახელოსნო ნაწარმი – იაფი, გარდა შეიარაღებისა. პირიქით რომ ყოფილიყო, ანუ მცირე მასშტაბის სახელოსნო პროდუქციას, საბაზრო კანონების მიხედვით, შეფარდებითად მაღალი ფასი დადებოდა, მაშინ მსხვილ მენეჯერს და მეომარს სტიმული მოეშლებოდა. ამ დროს მთავარია აგრარული ტიპის მენეჯმენტი და არა ტექნოლოგიები, ისინი ხომ ძალზედ ნელა ვითარდებოდა. სწორედ რომ მსხვილ მენეჯმენტს უნდა ჰქონდეს განსაკუთრებით დიდი წილი ინდუსტრიული სახმარი ღირებულებების მოხმარებაში. იურიდიული საფუძველი ყოველივე ამისთვის ასეთია – მიწა ეკუთვნის აზნაურს, გლეხის სხეულიც ნაწილობრივ მისია, ისევე როგორც პოლიტიკური უფლება. ე.ი. მსხვილი და საშუალო მინათმფლობელები მოიხმარენ ინდუსტრიული სახმარი ღირებულებების 90%.²

² კონკრეტული თავისთვის იხ. თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 10-22, 45-47, 115-120, 230-254; თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო – ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. I. თბ. 2009, გვ. 3-10, 149-171.

PROTOFEUDALISM AND FEUDALISM – GENERAL SURVEY

Summary

Feudalism is a synthesis of certain legal and technical ideas in an agrarian society with more than 90% of economically active population engaged in agriculture (workers – some 90%, managers, i.e. wealthy landowners – about 3%), city population – about 5%, etc. Unwritten monarchic constitution secures political privileges and the serfs for these wealthy landowners. And economy is a step behind the capitalistic one.

Most of the countries around the World had Feudalism as a stage in evolution which usually follows Protofeudalism. Absence of serfdom and a bit low percentage of the wealthy landowners differ it from Feudalism. Normally, forced labour was established only after a gradual conversion of small part of yeomanry into the high-level administrators thus strengthening the upper classes.

General chronology of Protofeudalism and Feudalism in Georgia is as follows:

Colchis/Lazica (West Georgia)

Protofeudalism – 15th c. B.C.-1st c. A.D.

Feudalism – 1st c. A.D.-10th c. A.D.

Kartli/Iberia (East, South and Southwest Georgia)

Protofeudalism – 15th c. B.C.-4th c. A.D.

Feudalism – 4th c. A.D.-10th c. A.D.

Georgia/Sakartvelo (economic and political synthesis of Iberia and Lazica)

Feudalism – 10th c.-1864/1871.

ფეოდალური საქართველო და ბარე სამყარო

ა) მონეტა, როგორც პროპაგანდის საშუალება (ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლების მიხედვით). განსხვავებულ ეკონომიკურ რეგიონებში მონეტა ცირკულირებდა, როგორც საქონელბრუნვის საშუალება. მას დამატებითი სემანტიკური დატვირთვაც გააჩნდა. მონეტა პროპაგანდის საშუალება იყო. კონკრეტული კვლევის ობიექტი ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლებია; უფრო ზუსტად კი გვსურს ამ მასალის, როგორც წარსულში პროპაგანდის საშუალების, შესწავლა. ამ ნაწილში განხილულია შემდეგი სამონეტო ჯგუფები თუ ტიპები: ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტები მითრას გამოსახულებით; ქართულ-სასანური დრაქმები; ქართულ-ბიზანტიური მონეტები; გიორგი III-ის მონეტები — მეფე შევარდენით ხელში.

1. გვიანანტიკურ ხანაში საკუთრივ კოლხეთის/ლაზიკის და ქართლის/იბერიის ტერიტორიაზე იჭრება მხოლოდ რომაული ფულის ლოკალური (იბერული) მინაბადები. მაგრამ არის ქართველური ტომებით დასახლებული ერთი პუნქტი, კერძოდ ტრაპეზუნტი, რომელიც II-III საუკუნეებში ჭრის სპილენძის საქალაქო მონეტებს. მათ შუბლზე რომის იმპერატორის სახელია მოთავსებული, ხოლო ზურგზე — თემის (ტრაპეზუნტელებისა).¹

II-III საუკუნეების ქალაქ ტრაპეზუნტის როგორც პოლიტიკური, ასევე რელიგიური ისტორიის შესახებ მეტად მცირე წერილობითი წყაროები მოგვეპოვება. ამიტომ მეცნიერები უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებენ აღნიშნული ქალაქის არტეფაქტებს, მათ შორის, მონეტებსაც. ამ თვალსაზრისით, განსა-

¹ ეს ნაწილი მომზადებულია ავტორთა კოლექტივის (თ. დუნდუა და სხვ.) ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგის (<http://geonumismatics.tsu.ge>) მიხედვით.

კუთრებული მნიშვნელობა აქვს 1958 წელს ბიჭვინთის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილ II-III საუკუნეების ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტების განძს, რომელიც როგორც ჩანს, ქისაში ყოფილა მოთავსებული, ვინაიდან მონეტებზე შემორჩენილი იყო ქსოვილის ფრაგმენტები.

ბიჭვინთის გათხრებამდე ტრაპეზუნტის საქალაქო მონეტების აღმოჩენის შემთხვევები ამ ქალაქის ფარგლებს გარეთ ფიქსირებული არ იყო. ამის საფუძველზე ზოგიერთი მკვლევარი საკმაო კატეგორიულობით ამტკიცებდა, რომ ტრაპეზუნტი არ აწარმოებდა დამოუკიდებელ სავაჭრო-ეკონომიკურ პოლიტიკას და მის მონეტებს მხოლოდ ლოკალური ხასიათის ფულის ნიშნად თვლიდა. ბიჭვინთისა და 1959 წელს სოხუმის არქეოლოგიურმა კამპანიებმა მთლიანად დაარღვია ეს დებულება. საქმე ისაა, რომ აღნიშნულ პუნქტებში, უკვე მოხსენიებული განძის გარდა, ტრაპეზუნტის მონეტების აღმოჩენა ცალკეული ერთეულების სახით ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ამ ქალაქის ეკონომიკური ისტორიისთვის, არამედ მისი პოლიტიკური სტატუსის გასარკვევადაც.

ბიჭვინთის განძის შემადგენლობაში შედიოდა 149 მონეტა. აქედან ათი ვერცხლისაა, ხოლო 139 – II-III საუკუნეების ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტა. განძის გვიანდელი მონეტა ეკუთვნის ფილიპე უმცროსს (244/247-249 წწ.) და თარიღდება 244/45 წლებით. ამრიგად, განძი დამარხულია 244/45 წლების შემდეგ.

ტრაპეზუნტის მონეტები ბიჭვინთისა და სოხუმის აღმოჩენებამდე ძალიან დიდ იშვიათობას წარმოადგენდა.

თუ თავს მოვუყრით ბიჭვინთასა და სოხუმში აღმოჩენილ ცალებს, ლიტერატურაში არსებულ ცნობებს, სხვადასხვა მუზეუმებში თუ კერძო კოლექციებში დაცულ ეგზემპლარებსა და ანაბეჭდებს, მივიღებთ, რომ დღეისათვის ჩვენთვის ცნობილია ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტების დაახლოებით 340-350 ერთეული. აქედან, დაახლოებით 230 ცალი ბიჭვინთა-

შია ნაპოვნი (რიცხვები, ცხადია, აბსოლუტურად ზუსტი არ შეიძლება იყოს).

იმ 340-350 მონეტის ზურგზე, რომლებიც ჩვენთვისაც ცნობილი (და რომელთა დაცულობა ამის საშუალებას იძლევა), დაახლოებით 210-220 ცალზე გამოსახულია მზისა და სინათლის ღვთაება მითრა; ქალღმერთი ტიხე – 50-55 ცალზე; დიონისე – 17-ზე; სერაპისი – 12-ზე; აბუდანცია – 12-ზე; აპოლონი – 6-ზე; ჰერმესი – 2-ზე; ჰერაკლე – ერთზე; რეა-კიბელა – ერთზე; პალესი – ერთზე.

ზემოთ მოყვანილი რიცხვები გვარწმუნებს, რომ მითრა ტრაპეზუნტის მთავარი ღვთაებაა. ისმის კითხვა: რამ გამოიწვია მისი წინა პლანზე წამოწევა ელინურ ქალაქში? ეს გარემოება გასაგები გახდება, თუ გავიხსენებთ ძვ. წ. V-IV საუკუნეების ბერძენი ისტორიკოსის, ქსენოფონტეს სიტყვებს, რომ ტრაპეზუნტი იყო „ხალხმრავალი ელინური ქალაქი პონტოს ევქსინოს სანაპიროზე, სინოპეს კოლონია კოლხების ქვეყანაში“ (Xenoph. Anab. IV. 8. 22). ცხადია, ამ ქალაქის მოსახლეობის ძირითადი ბირთვი არაელინური ელემენტისგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი. უფრო რელიეფურად ეს ჩანს იმპერატორ ადრიანეს (117-138 წწ.) ლეგატის ფლავიუს არიანეს ცნობებიდან. აღწერს რა ამ ქალაქს, ის წერს იმპერატორს: „... ახლა აქ სამსხვერპლოებია აღმართული, მაგრამ ხორკლიანი ქვისაგან და, ამიტომ, ასოები ვერაა ნათლად ამოკვეთილი, ხოლო ბერძნული წარწერა შეცდომითაც კია შედგენილი, რადგან ბარბაროსების მიერაა დაწერილი ... შენი ქანდაკება დგას აქ, მდგომარეობა მისი მოხერხებულია – იგი ზღვას უთითებს. ქანდაკება არაა შენი მსგავსი და არც სხვამხრივია კარგი... აქვე აშენებულია ოთხკუთხა ქვებით ტაძარიც“ (Arr. Periplus. 1-2). როგორც ვხედავთ, არიანე პირდაპირ ამბობს, რომ ბერძნული წარწერები „ბარბაროსების“ მიერ არის შესრულებული. ცხადია, „ბარბაროსებში“ კოლხები იგულისხმებიან. მეტიც, ტრაპეზუნტის არა თუ ძირითადი მოსახლეობა, არამედ მისი მმართველი წრეც უმეტესად

„ბარბაროსების“ ტომებიდან უნდა ყოფილიყო გამოსული, რადგან ძნელი წარმოსადგენია, კლასიკურ ესთეტიკურ ტრადიციებზე გაზრდილ პირებს სანქცია მიეცათ ადრიანეს ქანდაკების დადგმისათვის, რომელიც ბერძნული ხელოვნების ნორმების დარღვევით იყო შექმნილი. ამრიგად, მითრას კულტის გამარჯვებისათვის ტრაპეზუნტში ეთნიკური საფუძველი არსებობდა. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ცნობა: „მოვიდა ... ანდრია ქალაქად ტრაპიზონად, რომელ არს სოფელი მეგრელთა...“ (ქ-ც. I, გვ. 39). სინქრონულად მცირე აზიის სხვა ელინურ ქალაქებში მითრას კულტის არსებობის არავითარი ნიშანწყალი არ არის. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ტრაპეზუნტის მითრას გამოსახულებიან მონეტებს პარალელი არ ეძებნება სხვა ქალაქებისა და სამეფოების ნუმიზმატიკაში.

მითრაიზმი ქრისტიანობის კონტრარგუმენტია. მუნიციპალური მითრაიზმი ტრაპეზუნტში ადასტურებს აქ ქვედა კლასების ქრისტიანულ სტრუქტურალიზაციას.²

ეს ფულები პიტიუნტში უხვად მიმოიქცეოდა ჯარისკაცებს შორის. ქვემოთ ვნახავთ, რომ ყოველივე შემთხვევით არ მომხდარა.

„მან ქადაგებით მთელი პროვინცია შემოიკრიბა; და თითოეული, მისული წმ. კლემენტთან, უფლის შესახებ კლემენტის მოძღვრებაზე მოიქცეოდა; ყოველდღიურად ის 500-ზე მეტ კაცს ნათლავდა და უშვებდა. ერთ წელიწადში კი იქ, ჭეშმარიტი რწმენით, 75 ეკლესია აიგო, და ყველა კერპი დაიშხვრა, მეზობელ მხარეებში მდებარე ყველა წარმართული ტაძარი დაინგრა, მისი მუდმივი ღვაწლით 300 მილის გარშემო ყველაფერი დაინგრა და მიწასთან გასწორდა“.³ ეს აგრესიული და აშკარად გადაჭარბებული პროზელიტიზმი რომის III თუ IV ეპისკოპოსის (პაპის), კლემენტის (92-101 წწ.) „აპოკრიფული“ მოღვა-

² თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ΜΙΘΡΑΣ საქართველოში. თბ. 2010, გვ. 16-35.

³ Martyrium S. Clementis. XXII. Patrologiae Graecae Tomus II. Paris. 1886, გვ. 630.

ნეობაა. კონკრეტული პასაჟი სწორედ რომ IV საუკუნის ბერძნული აპოკრიფული თხზულებიდან არის მოტანილი. კლემენტი იმპერატორ მ. ულპიუს ტრაიანეს (98-117 წწ.) ქერსონესში (ყირიმი) გადაუსახლება და ქვის სამტეხლოებში სამუშაოდ გაუმწესებია. მან კი იქ დიდი ქრისტიანული მოღვაწეობა გააჩაღა.⁴

კლემენტის წარმატებანი იმ მხარეებში ქრისტიანული ორგანიზაციების გენეზისის ასპექტით ლოგიკური ჰიპოთეზაა. სამაგიეროდ, ამკარად დაუჯერებელია I საუკუნეში, მისი შთაგონებით, წარმართული კერპების მსხვრევა და წარმართული ტაძრების ნგრევა. ან რა სახსრებით, ან ვისი პროტექციით უნდა ეშენებინათ ქრისტიანული ეკლესიები?! როგორც ვხედავთ, მთელ ამ ამბავში, რაღაც უნდა დავიჯეროთ, რაღაც – არა. მაშ, რა ვუყოთ იმ 300 მილს (რომაული მილი უდრის დაახლ. 1480 მ.), რომელიც ზემოთ აღნიშნულ ციტატაში იხსენიება?! პროზელიტიზმის არეალში ხომ, პრაქტიკულად, პიტიუნტის მხარეც ექცევა. თუმცა, ჯერ, ალბათ, ძირითადი პრობლემა უნდა გადაწყდეს: იყო კი, საერთოდ, კლემენტი ყირიმში?! IV საუკუნემდე ხომ ყირიმში მისი გადასახლების და იქ მონამეობრივი სიკვდილის შესახებ (კლემენტი, ღუზაზე მიბმული, ზღვაში დაახრჩვეს) არაფერს წერენ. ეს ამბავი არც ევსევისტანაა.⁵ მეორე მხრივ, არც რაიმე ტრადიცია არსებობს, რომ მისი საფლავი რომშია.⁶ ე.ი. კლემენტი მაინც გადაუსახლებიათ.

⁴ Martyrium S. Clementis, გვ. 627-630.

⁵ Ph. Schaff. History of the Christian Church. Vol. II: Anti-Nicene Christianity. A.D. 100-325. First Published 1882. Third Edition, Revised. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/hcc2.html>, გვ. 399-405; Clement of Rome. The Oxford Dictionary of the Christian Church. Edited by F. L. Cross. Third Edition by E. A. Livingstone. Oxford University Press. 1997, გვ. 360; Eusebius. HE. III. IV. 6-11, III. XI. XV, III. XX. XXI, III. XXXVII. XXXVIII, Eusebius. The Ecclesiastic History. With an English Translation by K. Lake. In Two Volumes. I. London: W. Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons. MCMXXVI, გვ. 197, 233, 235, 241, 289.

⁶ Ch. G. Herbermann. Pope St. Clement I. The Catholic Encyclopedia. Volume 4: Clannestinity-Diocesan Chancery. New York. 1913, გვ. 36.

არა კონკრეტულ ფრაზაზე დაყრდნობით, სადაც აღნიშნული მანძილია მოცემული, არამედ იმ ზოგადი კონიუნქტურიდან გამომდინარე, რომ კლემენტი ქერსონესში იყო გადასახლებული, ხოლო ქერსონესი ახლოს არის აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთთან, ზოგიერთმა სპეციალისტმა ადრეც გამოთქვა ვარაუდი, რომ კლემენტის მიერ მოქცეულნი, მისივე კურთხევით, კოლხეთ/ლაზიკაშიც მოღვაწეობდნენ. ასე ფიქრობდნენ მ. საბინინი⁷ და მ. თამარაშვილი.⁸ ახლა, ზოგად კონიუნქტურასთან ერთად, პირდაპირ მინიშნებაზეც გამახვილდა ყურადღება პროზელიტიზმის რადიუსთან დაკავშირებით.

არის კიდევ ერთი რამ – თვით ქალაქ პიტიუნტის ისტორია. რომ არა ქრისტიანული თემის არსებობის ფაქტი პიტიუნტის ხორაში, განა საჭირო იქნებოდა პიტიუნტში III საუკუნის დასაწყისიდან განლაგებული *a priori* მითრასტი ლეგიონერების⁹ პროვიდენციული სულისკვეთების ამაღლება მითრასტული პროპაგანდით, კერძოდ, ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტებით, რომლებზეც, უმეტესად, მითრას გამოსახული და რომლებითაც ჯარისკაცებს „ჯიბის ფულს“ უზდიდნენ. რა თქმა უნდა, კონკრეტულ შემთხვევაში ძირითადი მაინც ის არის, რომ კაპადოკიის ლეგატს დაქვემდებარებული ეს გარნიზონი სწორედ რომ ამ პროვინციის სისტემაში ჩართული მუნიციპალიტეტის (ე.ი. ტრაპეზუნტის) სპილენძის ფულით მარაგდებოდა, ალბათ, ფისკის ლოკალური განყოფილებიდან¹⁰, მაგრამ პროვიდენციული მომენტებიც გასათვალისწინებელია. სადაც

⁷ М. Сабинин. Полные жизнеописания святых грузинской церкви. В 2-х частях. СПб. 1871. Ч. I, гл. 33-34. http://krotov.info/libr_min/18_s/ab/inin_01.html.

⁸ მ. თამარაშვილი. ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე. ქართული ეკლესიის ისტორია. მასალები და გამოკვლევები. 3. თბ. 1995, გვ. 189-190.

⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 545, 549.

¹⁰ T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999, გვ. 3-4; T. Dundua. Influx of Roman Coins in Georgia. Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Radziwill Palace, Nieborow (Poland). 3-6 September. 2005. Moneta 82. Weteren. 2008, გვ. 309 -319.

ძლიერი მითრაისტული პროპაგანდაა, იქ ქრისტიანებიც არიან, როგორც ამ რელიგიის ყველაზე ძლიერი ოპონენტები, ამ შემთხვევაში, „სოციალისტი“ ოპონენტები.¹¹ სიმპტომატურია ისიც, რომ დოკუმენტურად დადასტურებული ყველაზე ადრეული ეპარქია დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სწორედ რომ პიტიუნტისაა.¹²

პიტიუნტში აღმოჩენილი ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტები მითრას გამოსახულებით:

შუბლი: წვეროსანი იმპერატორის გამოსახულება მარჯვნივ.

ზურგი: მითრას ბიუსტი სხივანა ფრიგიულ ქუდში მარჯვნივ. მის წინ ცხენის პროტომა. უკან დამლა რამდენიმე წრე-ხაზის სახით.

შუბლი: სემპტიმიუს სევერუსის გამოსახულება მარჯვნივ. იმპერატორის მარჯვნივ წარწერა – CEOYHPOCA.

ზურგი: ტახტზე მჯდომარე ცხენის გამოსახულება მარჯვნივ. მისგან მარცხნივ თითქოს სიუხვის ყანწი უნდა იყოს. გამოსახულების უკან წარწერის ფრაგმენტი – ΤΡΑΠ ... Ο.

შუბლი: იულია დომნას ბიუსტი მარჯვნივ. თმებში სამკაული აქვს დამაგრებული. აცვია გულამოჭრილი სამოსი, რომლის საყელო უკანაა ანეული. იკითხება – MNA ...

ზურგი: მითრა ცხენზე მარჯვნივ. ცხენს საკურთხეველის წინ მარჯვენა ფეხი აქვს ანეული. მხედრის უკან სიცოცხლის ხე. ქვემოთ თარიღის ნაწილი – ET... წრიული ლეგენდა გადასულია.

შუბლი: კარაკალას ბიუსტი მარჯვნივ. იკითხება ANTΩNEINOC.

¹¹ T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story.

¹² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. თბ. 1973, გვ. 186.

ზურგი: მითრა ცხენზე მარჯვნივ. ცხენს საკურთხეველის წინ მარჯვენა ფეხი აწეული აქვს. საკურთხეველზე დევს გირჩა. მხედრის წინ აღმართულია კოლონა, რომელზეც ყვავი ზის. უკან სიცოცხლის ხეა, ქვემოთ თარიღი.

შუბლი: ელაგაბალუსის ბიუსტი მარჯვნივ. ზედწერილი გადასულია.

ზურგი: მითრა ცხენზე მარჯვნივ. თანმხლები პირები – კაუტესი და კაუტოპატესი. მხედრის უკან სიცოცხლის ხე. მხედრის წინ კოლონა, რომელზედაც ამური დგას. ზედწერილი ცუდად იკითხება.

შუბლი: გორდიანე III-ის ბიუსტი მარჯვნივ. წრიული ლეგენდა – ΑΥΚΑΝΤΟΡΔΙΑΝΟCCEB.

ზურგი: მითრა ცხენზე მარჯვნივ. მხედრის უკან სიცოცხლის ხე. წინ კოლონა, რომელზეც ყვავი ზის. ფრინველს ზემოთ – ვარსკვლავი. ცხენს მარჯვენა ფეხი აქვს აწეული. მიწის აღმნიშვნელ ხაზს ქვემოთ გველია გართხმული. წარწერა – ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙΩΝ. თარიღი გადასულია. რკალი წერტილოვანი.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

2. 532 წელს ბიზანტიამ ირანთან დადო „საუკუნო ზავი“, რომლის ძალითაც მან ცნო ირანელთა უფლება აღმოსავლეთ საქართველოზე. ამით ქართლში მეფობა გაუქმდა. VI საუკუნის განმავლობაში ქართლის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლა არ შეწყვეტილა და ეს პერიპეტიები უტყუარად აისახა ქართულ-სასანურ მონეტებზე. VI საუკუნის მიწურულს ქართლში მონეტები იჭრება სასანიანთა ირანის სამონეტო ტიპის მიხედვით. მონეტის შუბლზე ყოველთვის გამოსახულია ირანის შაჰის ბიუსტი, ხოლო ზურგზე – ცეცხლთაყვანისმცემელ სასანიანთა ემბლემა, საკურთხეველზე აგიზგიზებული ცეცხლი, რომელსაც ორი შეიარაღებული მცველი დარაჯობს. მეამბოხე ქართველებმა ამ შაბლონურ ტიპს შაჰის მხარს ზემოთ მიუმატეს ქრისტიანობის სიმბოლო – ჯვარი, რომელიც ამავე დროს ეროვნული სიმბოლოც იყო. ეს გახლდათ დიდი, მნიშვნელოვანი

პოლიტიკური აქტი. ზოგჯერ მონეტების კიდეზე, მმართველის გამოსახულების ზემოთ, ვხვდებით ქართულ ასოებს ან მონოგრამებს, რომლებიც ქართველ ერისმთავართა სახელებს გვაუწყებს. მეტიც: ქართველებმა ქრისტიანობის სიმბოლო, ჯვარი, აგიზგიზებული ცეცხლის ნაცვლად საკურთხეველზე მოათავსეს და ამით ირანელთა ემბლემა დემონსტრაციულად განდევნეს ქართული მონეტიდან. ერისმთავარმა სტეფანოსმა კი თავისი სახელი მონეტის ცენტრში სრულად მოათავსა, მმართველის გამოსახულების გვერდით.¹³ აქ იშვიათი სიზუსტითაა ასახული ქართველ-ირანელთა ბრძოლის პერიპეტიები, ამ ბრძოლის დასაწყისი და მისი დასასრული.

სასანური ტიპის მონეტებზე ჯვრის მოთავსება რევოლუციური აქტია და ის, ალბათ, გაცილებით უფრო გაბედული ნაბიჯია, ვიდრე ქართული ასოების ამოკვეთა შაჰის გამოსახულებასთან (?). ამ ღონისძიებით, ფაქტობრივად, ქართლმა საქვეყნოდ გამოაცხადა თავისი ეროვნული პრეტენზიები. კიდევ მეტი: ქართლის რომელიღაც რადიკალურად განწყობილმა ერისმთავარმა მაზდეანობის ემბლემა – ნმინდა ცეცხლი, საერთოდ განდევნა მონეტიდან და მის ადგილზე (კვარცხლბეკზე) დემონსტრაციულად ქრისტიანული რელიგიის სიმბოლო – ჯვარი აღმართა. ე.ი. სახეზეა პანევროპული, მაშასადამე, ქრისტიანული კონცეფციების ლოკალური პროპაგანდა.

ანონიმური მონეტები ჯვრის გამოსახულებით შუბლზე.

შუბლი: ჰორმიზდ IV-ის გამოსახულება მარჯვნივ. გამოსახულების წინ ფალაური ლეგენდა – ჰრმ-აფზუ (ჰორმიზდ უავგუსტესი), უკან – ტოლფერდა ჯვარი, რომლის ბოლოებზე ბურთულებია მოთავსებული. გარშემო შეერთებული წერტილებისაგან შემდგარი ერთმაგი რკალი.

ზურგი: საკურთხეველი სადა სვეტის სახით, რომელზედაც

¹³ ქართულ-სასანური დრაქმებზე სრულად იხ. <http://geonumismatics.tsu.ge>.

მაზდეანობის სიმბოლო – წმინდა ცეცხლი ანთია. საკურთხეველს ორივე მხრიდან მახვილებით შეიარაღებული ორი მცველი დარაჯობს. თარიღის და ზარაფხანის აღმნიშვნელი ფალაური ზედწერილები დამახინჯებულია.

ანონიმური მონეტები კვარცხლბეკზე აღმართული ჯვრით.

შუბლი: ჰორმიზდ IV-ის გამოსახულება მარჯვნივ. გამოსახულების წინ ფალაური ლეგენდა – ჰრმ-აფზუ (ჰორმიზდ უავგუსტესი). გარშემო შეერთებული წერტილებისაგან შემდგარი ერთმაგი რკალი.

ზურგი: კვარცხლბეკზე აღმართული ჯვარი. კვარცხლბეკს ორივე მხრიდან მახვილებით შეიარაღებული ორი მცველი დარაჯობს. თარიღის და ზარაფხანის აღმნიშვნელი ფალაური ზედწერილები დამახინჯებულია.

მონეტები ჯვრის გამოსახულებით საკურთხეველზე. სტეფანოს I – პირველი ემისია.

შუბლი: ჰორმიზდ IV-ის გამოსახულება მარჯვნივ. ფალაური ლეგენდა – ჰრმ-აფზუ (ჰორმიზდ უავგუსტესი). ყველაფერი ეს ჩასმულია შეერთებული წერტილებისაგან შემდგარ ერთმაგ მსხვილ რკალში. მონეტის კიდეზე ოთხი ქართული მთავრული ასო – სჟჴს (=სტეფანოს), შემორკალური ოთხი ნახევარმთვარით.

ზურგი: კვარცხლბეკზე აღმართული ჯვარი. კვარცხლბეკს ორივე მხრიდან მახვილებით შეიარაღებული ორი მცველი დარაჯობს. თარიღი და ზარაფხანის სახელი იმდენადაა დამახინჯებული, რომ წაკითხვა შეუძლებელია. გარშემო შეერთებული წერტილებისაგან შემდგარი ორმაგი რკალი.

მონეტები ჯვრის გამოსახულებით საკურთხეველზე. სტეფანოს I – მეორე ემისია.

შუბლი: შაჰის/მმართველის გამოსახულება მარჯვნივ. ფალაური წარწერის ნაცვლად გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ქართული ასომთავრული ლეგენდა – სქჟ/CFQL (სტეფანოს). გარშემო შეერთებული წერტილებისაგან შემდგარი ორმაგი რკალი.

ზურგი: კვარცხლბეკზე აღმართული ჯვარი. კვარცხლბეკს ორივე მხრიდან მახვილებით შეიარაღებული ორი მცველი დარაჯობს. ფალაური წარწერა აღარ თავსდება. გარშემო შეერთებული წერტილებისაგან შემდგარი სამმაგი რკალი.

1.

2.

3.

4.

3. შემდგომ საქართველო იმდენად იყო ინტეგრირებული ბიზანტიასთან, რომ აქაც და იქაც უნიფიცირებული სამონეტო ტიპები იჭრებოდა მართლმადიდებელი ინტეგრაციული სიმბოლიკით დატვირთული – „ძელი ცხორებისა“ (ჭეშმარიტი ჯვარი), ვლადკერნის ღვთისმშობელი და აშ. ქართულ-ბიზანტიური მონეტები საქართველოს, როგორც „ბიზანტიური თანამეგობრობის“ და მართლმადიდებელი სიმახიის წევრის, პროპაგანდაა.

ტილოვანი რკალით გარშემოვლებული, სამსტრიქონიანი წარწერა – **ΘΥΝΩ/ΥΠΟΥΣΗ/ΣΩΝ** (და ნოველისიმოსი).

ბაგრატ IV-ის მეორე ემისიის მონეტები ზემოთ აღწერილისგან იმით განსხვავდება, რომ სათანადო ადგილას „ნოველისიმოსის“ ტიტული შეცვლილია „სევასტოსით“. ამ მონეტების აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: ორმაგი წერტილოვანი ან ხაზოვანი რკალით გარშემოვლებული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, რომელსაც თავზე შარავანდედი ადგას. თავს ირგვლივ ბერძნული ზედწერილია – **Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ**, წმინდა ღვთისმშობელი.

ზურგი: მონეტის კიდეებზე, წერტილოვანი რკალის შიგნით, ქართული ასომთავრული ზედწერილი – **ქრსტე ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე**. ცენტრში, ასევე წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული, სამსტრიქონიანი წარწერა – **ΘΥΝΩ/ΥΠΟΥΣΗ/ΣΩΝ** (და სევასტოსი).

გიორგი II-ის ჩვენამდე მოღწეული მონეტები ქართული ლეგენდების მიხედვით სამ ემისიას ქმნის. პირველის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. შარავანდედის შიგნით ოთხი წერტილისგან შემდგარი სამი ვარდულია ჩასმული. გამოსახულების გვერდებზე ორმკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი – **Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ**, წმინდა ღვთისმშობელი, ხანდახან, **ΜΡ ΘΥ**, დედა ღვთისა.

ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი – **ქრსტე ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე**.

ზენკოვი (ქრისტე, აღიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამ სტრიქონად – ზე/ჩ/ს/შ/ს (და ნოველისიმოსი).

მეორე და მესამე ემისიის მონეტები ზემოაღწერილისგან განსხვავდება იმით, რომ ნოველისიმოსი შეცვლილია სევასტოსით და კესაროსით. იცვლება აგრეთვე ავერსის ბერძნული წარწერაც. ზემოხსენებულ ლეგენდასთან ერთად მონეტებზე გვხვდება სხვა ზედწერილიც – ΜΡ ΘΥ Η ΒΑΛΑΞΕΡΝΙΤΙΚΑ, დედა ღვთისა ვლადქერნის.

გიორგი II-ის მეორე ემისიის აღწერილობა ასეთია:

მუბლი: ნერტილოვან ან ორმაგ ნერტილოვან რკალში ჩასმული ვლაცერნის ღვთისმშობლის ნელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. შარავანდედის შიგნით ოთხი ნერტილისგან შემდგარი სამი ვარდულია ჩასმული. გამოსახულების გვერდებზე ორმწკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედნერილი – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ, წმინდა ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის – ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ, დედა ღვთისა ვლაცერნის.

ზურგი: შერწყმულ ნერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი – ჟღერს, როგორც „ქართული“ (ქრისტე, აღიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად: ზღერს, როგორც „ქართული“ (ქრისტე, აღიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე).

გიორგი II-ის მესამე ემისიის აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: ნერტილოვან ან ორმაგ ნერტილოვან რკალში ჩასმული ვლადქერნის ღვთისმშობლის ნელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების გვერდებზე ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ, წმინდა

ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის – MP ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ, დედა ღვთისა ვლახერნის.

ზურგი: შერწყმულ ნერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი – Ἡ ΠΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΩΝ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად: ΘΥ/ΒΛΧ/ΚΑΔΝ (და კესაროსი).

ჩვენამდე მოღწეული დავით აღმაშენებლის მცირერიცხოვანი მონეტები სამ ემისიად იყოფა. პირველი ემისიის მონეტები თავიდან ბოლომდე იმეორებს ბაგრატ IV-ის და გიორგი II-ის მონეტებს, შეცვლილია მხოლოდ რევერსის ქართული ზედწერილი. ვიძლევიტ მათ აღწერილობას:

შუბლი: ნერტილოვან რკალში ჩასმული ვლახერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა – MP – ΘΥ, დედა ღვთისა.

ზურგი: მონეტები დაზიანებულია, წრიული ქართული ასომთავრული წარწერიდან იკითხება მხოლოდ ნაწილი – ...ΠΑΡΜΕ... (ქრისტე, ადიდე დავით აფხაზთა მეფე). ცენტრში – ΘΥ/ΒΛΧ/ΚΑΔΝ (და სევასტოსი).

დავით IV-ის მეორე ემისიის მონეტების ზურგზე ჯვარია გამოსახული, ხოლო ვლახერნის ღვთისმშობლის გამოსახულება შენარჩუნებულია. მათი აღწერილობა ასეთია:

შუბლი: ნერტილოვან რკალში ჩასმული ვლახერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა – MP – ΘΥ, დედა ღვთისა.

ზურგი: წრიული ქართული ასომთავრული ზედწერილი სრული

დავით IV-ის ფოლისი. წონა – 10,73 გრ.

შუბლი: საიმპერატორო ტანსაცმელში გამოწყობილი წვეროსანი დავით აღმაშენებლის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ. მარჯვენა ხელში მას გრძელი სკიპტრა უჭირავს. მარცხენაში – სფერო, რომელიც ჯვრითაა დაგვირგვინებული. თავსამკაულის ზემო ნაწილიც ჯვრითაა დამშვენებული (სტემა, საიმპერატორო გვირგვინი). მეფეს ყელზე მძივები უკეთია. გამოსახულების მარცხნივ – ასომთავრული **ԾԺ**, დავით, მარჯვნივ – **ՅԲ**, მეფე.

ზურგი: მონეტის ცენტრში თანაბარტოტებიანი ჯვრის გამოსახულება. გარშემო ქართული ასომთავრული ლეგენდა – **ԽԾԺՅԲ ԴՆԺԺԽԻԳԸԸԸԸ** (ქრისტე, დავით მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა).

მონეტის შუბლის მხარის პროტოტიპია ალექსი I კომნენოსის რეფორმის შემდგომდროინდელი ბილონის ასპრის ზურგის ტიპოლოგია. თუმცა ქართველი მეფის საიმპერატორო სამოსი ფიქცია არ არის.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

4. გიორგის III-ის სპილენძის მონეტები — მეფე შევარდენით ხელში.

„...მე მოწმე გავხდი იმ პრივილეგიებისა, როცა შევედი თბილისში 548 (1153) წელს და ვიხილე, როგორ ჩამოვიდა აფხაზთა მეფე დემეტრე, რომლის სამსახურშიც ვიმყოფებოდი, თბილისში და რამდენიმე დღე დაჰყო აქ. იმავე პარასკევს ის მივიდა მთავარ მეჩეთში, დაჯდა ამაღლებულ ადგილზე მოლას პირდაპირ და იქვე დარჩა, ვიდრე მოლამ იქადაგა და ხალხმა ილოცა. მან მოუსმინა „ხუთბას“ თავიდან ბოლომდე. შემდგომ ის გამოვიდა გარეთ და მეჩეთს 200 დინარი უწყალობა“.¹⁵ ასე საუბრობს არაბი ალ-ფარიკი მუსლიმი ქვეშევრდომების მიმართ საქართველოს მეფის დემეტრე I-ის ტოლერანტობის დემონსტრირებაზე. ალბათ, მეფეს სურდა ისინი უფრო ერთგულნი ყოფილიყვნენ. მისმა ძემ გიორგი III-მ ანალოგიური პროპაგანდისტვის უფრო მძლავრ საშუალებას მიმართა.

გიორგი III-ის სპილენძის მონეტა.

შუბლი: აზიურ-ბიზანტიურ სამოსელში გამოწყობილი გიორგი III მარცხენა (ზოგჯერ მარჯვენა) ხელით დოინჯშემოყრილი

¹⁵ თ. დუნდუა, თ. ქამუშაძე. ანტიკური და ფეოდალური ხანის საქართველოს ნუმისმატიკა. დევიდ ლანგის წიგნის – Studies in the Numismatic History of Georgia in Transcaucasia, New York, 1955 – ეპიტომა. თბ. 2007, გვ. 19.

ფეხმორთხმით ზის პირდაპირ. მას მეორე განვდილ ხელზე შევარდენი უზის. თავს საიმპერატორო სტემა უმშვენებს. მონეტის არეზე გაფანტულია ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც იუწყება მეფის სახელს (შემოკლებულად – გი, ზოგან ამას ემატება ԴԴ-ს მონოგრამა) და ასომთავრული წარწერა ԿԻԽԸԿԾ ქორონიკონსა 394 (=1174 წ.).

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – მეფეთა მეფე გიორგი, ძე დემეტრესი, მესიის მახვილი.

წარმოდგენილ მონეტაზე სიუზერენი სპარსულად არის ჩაცმული – მართლაც, ის ფიგურირებს ცრუ სახელოებით და ფართო შარვლით; ზის ფეხმორთხმით, ესეც სპარსული ექსპრესიონიზმის ძალზედ სიმპტომატური შტრიხია, ხელზე შევარდენით. მმართველის მუსლიმ მბრძანებლად აღქმას ხელს უშლის სამი რამ: 1. ზურგის მხარის არაბული ლეგენდა, სადაც აღნიშნულია, რომ ის მეფეთა მეფე გიორგია, მესიის მახვილი, 2. ქართული ინიციალები შუბლის მხარეზე და 3. საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი – სტემა.¹⁶

სქემატური გამოსახულება ნუმისმატიკურ ძეგლზე გიორგი III-ს ეკუთვნის. ის „უცნაურად“ არის ჩაცმული, ამით არც ბაბუას, დავით IV-ს, და არც შვილიშვილს, გიორგი IV ლაშას, ემსგავსება. ბიზანტიური „თანამეგობრობის“, ან მართლმადიდებელი *de jure* იმპერიის ძლიერი სუბიექტის მონარქები საიმპერატორო სამოსელს (საკო, ლოროსი, ქლამიდა) ატარებდნენ. დავით ულუ და დავით ნარინიც კი მსგავსად არიან გამოწყობილნი. ტრაპიზონის ასპრების ქართულმა მინაბაძებმა (ზურგზე კეისარია გამოსახული) ქართულ სამყაროს საიმპერატორო ატრიბუტიკა XV საუკუნემდე შეუნარჩუნა. არსებობს კი რაიმე მიზეზი, რომ გიორგი III-თვის ასეთი „უნიფორმა“ მიუღებელი ყოფილიყო?! რა თქმა უნდა, არა, პირიქით, სპარსულად გა-

¹⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმისმატიკა. I ნაწილი. თბ. 2006, გვ. 204, ტაბ. №68-69.

მოწყობილ მეფეს თავს სწორედ საიმპერატორო გვირგვინი უმშვენებს.

მაშინ გამოდის, რომ გიორგი III-ის „სპარსული სტილი“ თავიდან ბოლომდე გამოგონილია, არარეალისტური.

რისთვის დასჭირდა მას ყოველივე ეს?

შესაძლოა, ასეთი ფულის მოჭრით გიორგი III ცდილობდა პოპულარული გამხდარიყო თბილისში კონცენტრირებულ საკუთარ მუსლიმ ქვეშევრდომებში.

გიორგი III-ის სპილენძის მონეტის ტიპოლოგიურ სტრუქტურაში მხოლოდ ერთი რამ არის რეალისტური – საკუთრივ სტემა, ქართველ მეფეთა აუცილებელი ატრიბუტი XII-XV საუკუნეებში.

ასეთია ჩვენი დაკვირვება ქართულ ნუმიზმატიკურ მასალაზე. გამოიკვეთა რამდენიმე სამონეტო ტიპი, რომლებსაც სხვადასხვა ეპოქაში, კონიუნქტურიდან გამომდინარე, კონკრეტული პროპაგანდისტული დატვირთვა გააჩნდა.¹⁷

ბ) მონეტა, როგორც პროპაგანდის საშუალება (XII-XVIII საუკუნეების ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლების მიხედვით). გაერთიანებული საქართველოს ძლიერი მეფეები, დემეტრე I (1125-1156 წწ.) და გიორგი III (1156-1184 წწ.), თავიანთ მონეტებზე არაბულ ზედწერილებს, სულთნის და ხალიფას სახელს ათავსებენ. ზოგიერთი მკვლევარი ამას იმით ხსნის, რომ საქართველოს მეფე რაღაც ფორმით მუსლიმ მფლობელზე იყო დამოკიდებული. მაგრამ ასეთი მოსაზრება ყოვლად უსაფუძვლოა. დემეტრე I-ის და გიორგი III-ის კონკრეტული ჟესტი ნაკარნახევი იყო წმინდა ეკონომიკური მოტივებით – ქართულ

¹⁷ ყოველივე ამასთან დაკავშირებით იხ. თ. დუნდუა, აკ. ჩიქობავა. მონეტა, როგორც პროპაგანდის საშუალება (ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლების მიხედვით). ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. X. თბ. 2016, გვ. 72-98.

მონეტებს გზა უნდა გაეკვლია მახლობელი აღმოსავლეთის ბაზრებისკენ, ამას კი არაბული ლეგენდა და ხალიფას სახელის მოხსენიება უთუოდ ხელს უწყობდა. ამავე დროს წარწერის შინაარსი იმასაც ატყობინებდა მუსლიმურ სამყაროს, რომ, ეთქვათ, გიორგი III „მეფეთა მეფე“ და „მესიის მახვილი“ იყო. ე.ი. საქმე გვაქვს საქართველოს სამეფოს სიძლიერის საერთაშორისო პროპაგანდასთან. თამარიც (1184-1210 წწ.) „მესიის მიმდევარი“ და „დედოფალი დედოფალთა“, „დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა“, არაბულად. გიორგი IV ლაშა (1210-1222 წწ.) „მეფეთა მეფე“ და „მესიის მახვილია“. რუსუდანის ტიტულებიც თამარის ანალოგიურია.

დემეტრე I-ის სპილენძის მონეტები.

შუბლი: ცენტრში მოთავსებული ასომთავრული **Ծ**, რომელიც დემეტრეს სახელის ინიციალს წარმოადგენს. ზემოთ და ქვემოთ არაბული ზედწერილი – მეფეთა მეფე. ირგვლივ რკალი და გაურკვეველი არაბული წარწერა.

ზურგი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – მაჰმუდ იბნ მუჰამმადი (1118-1131 წწ.). გარშემო ასევე არაბული ლეგენდა, რომელიც ძნელად იკითხება (ტაბ. I №1).¹⁸

შუბლი: რვაკუთხედ ფიგურირანი ჩარჩოს ცენტრში ასომთავრული **Ծ**. ჩარჩოს გარეთ არაბული წარწერა – მეფეთა მეფე, მესიის მახვილი – სტილიზებულია და ჩარჩოს ნაწილს წარმოადგენს.

ზურგი: ხუთღერძიანი ვარდულის შინაგან ბუდეებში მოთავსე-

¹⁸ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი. თბ. 2006, გვ. 201-202, ტაბ. X №62; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი. თბ. 2015, გვ. 39-40; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/დემეტრე I-ის ემისიები/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

ბული არაბული წარწერა გვამცნობს არაბთა ხალიფას ალ-მუქ-თაფი ლი-ამრ ალლაჰის (1136-1160 წწ.) სახელს, ხოლო გარეგან ბუდეებში არაბულივე ზედწერილი – სელჩუკთა სულთნის ღიას ედ-დინ მასუდის (1133-1152 წწ.) სახელს (ტაბ. I №2).¹⁹

დავით V-ის (1155 წ.) სპილენძის მონეტა.

შუბლი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი, რომლის შემდეგი ფრაგმენტებია შემორჩენილი – მეფეთა მეფე, მესიის მახვილი დავით ..., მარჯვნივ ვერტიკალურად მოთავსებული გაურკვეველი ნიშანი. წრიულ ხაზოვანი რკალის ფრაგმენტი და წრიული ლეგენდის ნაშთი.

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – მუჰამმადი სულტანი [უდიდესი] ძე მაჰმუდისა] (1153-1159 წწ.) (ტაბ. I №3).²⁰

გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) „უნესოდ“ მოჭრილი სპილენძის მონეტები.

შუბლი: ხვეული ხაზებისგან შემდგარი ვარდულის ცენტრში მოთავსებული გიორგის სახელის აღმნიშვნელი ასომთავრული ინიციალი Γ, ვარდულის ბუდეებში არაბულად – მეფეთა მეფე გიორგი, მესიის მახვილი.

ზურგი: ხვეული ვარდულის ბუდეებში არაბული ზედწერილი – ალ-მუქთაფი ლი-ამრ ალლაჰი, მართლმორწმუნეთა მბრძანე-

¹⁹ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 202, ტაბ. X №63; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 39-40; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/დემეტრე I-ის ემისიები/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

²⁰ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 202-203, ტაბ. X №65; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 40-41; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/დავით V-ის ემისია/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

ბელი (ტაბ. II №4).²¹

გიორგი III „უწესოდ“ მოჭრილი მონეტების პარალელურად იწყებს აგრეთვე მრგვალი მოყვანილობის სპილენძის მონეტების ემისიას.

შუბლი: აზიურ-ბიზანტიურ სამოსელში გამოწეობილი გიორგი III მარცხენა (ზოგჯერ მარჯვენა) ხელით დოინჯშემოყრილი ფეხმორთხმით ზის პირდაპირ. მას მეორე განვდილ ხელზე შევარდენი უზის. თავს საიმპერატორო სტემა უმშვენებს. მონეტის არეზე გაფანტულია ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც იუნყება მეფის სახელს (შემოკლებულად – გი, ზოგან ამას ემატება Ⴆ-ს მონოგრამა) და ასომთავრული წარწერა 𐌕𐌆𐌔𐌚, ქორონიკონსა 394 (=1174 წ.).

ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – მეფეთა მეფე გიორგი, ძე დემეტრესი, მესიის მახვილი (ტაბ. II №5).²²

თამარის (1184-1210 წწ.) „უწესოდ“ მოჭრილი სპილენ-
ძის მონეტები.

შუბლი: ნწული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში თამარის ხელთვა. ორნამენტის გარშემო დაქარაგმებულია ასომთავ-რული ზედწერილი - აჲსზღედიცჳჴდძლრჷცხვსრტსქაყჩჱ,

²¹ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 203, ტაბ. X №67; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 41-42; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოცნანი წლები)/გიორგი III-ის ემისიები მთავრული ნიშნით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

²² გ. ღუნდუა, თ. ღუნდუა. ქართული ნუმისმატიკა. I ნაწილი, გვ. 204, ტაბ. X №№68-69; თ. ღუნდუა, გ. ღუნდუა და სხვ. ქართული ნუმისმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 42-43; თ. ღუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/გიორგი III-ის მონეტები – მეფე შვედარდნით ხელმოქმედებული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

სახელითა ღვთისაითა იქნა ჭედაი ვერცხლისი ამის ქორონიკონსა 407 (=1187 წ.).

ზურგი: ხუთსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – დედოფალი დიდებული, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის მიმდევარი, განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი. ირგვლივ რკალი და არაბულადვე გარშემოვლებული მეორე ზედწერილი – განადიდოს ღმერთმან დიდება მისი, განაგრძოს ჩრდილი მისი და განამტკიცოს კეთილდღეობა მისი (ტაბ. II №6).²³

თამარის „ნესიერი“ ფორმის სპილენძის მონეტები.

შუბლი: მონეტის ცენტრში მოთავსებულია რთული აგებულების ნახაზი – ნიშანი, რომელსაც ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნად მიიჩნევენ. მარცხნივ და მარჯვნივ ასომთავრულით დაქარაგმებულია თამარისა და დავითის სახელები – **ԹԻ** და **ԾԺ**.

ზემოთ და ქვემოთ ასომთავრულითვე **ԺԿԿԸ**, ქორონიკონსა 420 (=1200 წ.).

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – დედოფალი დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის მიმდევარი (ტაბ III №7).²⁴

²³ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 205-206, ტაბ. XI №№71-72; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 44-45; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/თამარ მეფის მონეტები მისი ხელრთვით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

²⁴ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 206-207, ტაბ. XI №74; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 46-47; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/თამარის და დავითის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

გიორგი IV ლაშას სპილენძის უნიკალური მონეტა.

შუბლი: მთელი ტანით პირდაპირ მდგარი მეფის გამოსახულება საიმპერატორო გვირგვინით (სტემა), ლაბარუმით მარჯვენა ხელში და ე.წ. ანექსიკაკიით – მტვრიანი პერგამენტის შეკვრა, მოკვდავის სიმბოლო – მარცხენაში. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ შემორჩენილია ასომთავრული ლეგენდის ფრაგმენტები, რომელიც ასე იკითხება – $\overline{\text{L}}\overline{\text{X}}\overline{\text{L}}\overline{\text{I}}/\overline{\text{D}}\overline{\text{M}}/\overline{\text{S}}\overline{\text{I}}/\dots/\dots/\dots$ ზ, გიორგი, ძე თამარისი ... 30 ე.ი. ქორონიკონსა 430 (=1210 წ.).

ზურგი: ვარდულის ოთხ ფურცელში მოთავსებული არაბული წარწერა – 606 წელს (=1209/1210 წწ.). ფურცლებს შორის სეგმენტებში მეორე არაბული ზედწერილი – მეფეთა მეფე გიორგი, ძე თამარისა, მესიის მახვილი. ირგვლივ რკალი (ტაბ. IV №10).²⁷

რუსუდანის (1222-1245 წწ.) „წესიერად“ მოჭრილი სპილენძის მონეტები.

შუბლი: რთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში მოთავსებულია რუსუდანის ასომთავრულით დაქარაგმებული სახელი XCN . მის ზემოთ ამოკვეთილი მცირე ზომის ხვეული ასევე რუსუდანის მონოგრამაა. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ასევე რუსუდანის მონოგრამას წარმოადგენს მონეტაზე მოთავსებული რთული ორნამენტული ჩარჩო, რომლის გარე ხვეულების გახსნა გვაძლევს შემდეგ ასოებს – XCN ე.ი. რუსუდან. ორნამენტის ბუდეებში შემოკლებით თარიღია – XCNXCN , ქორონიკონსა 447 (=1227 წ.).

²⁷ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 209-210, ტაბ. XII №80; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 50; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/გიორგი IV ლაშას მონეტები – მეფე საიმპერატორო სამოსელში/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი – დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის მიმდევარი, განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი. გარშემო რკალი (ტაბ. IV №11).²⁸

რუსუდანის ვერცხლის მონეტები კომპოზიციით ახლოს დგას ბიზანტიურ ნუმიზმატიკურ ძეგლებთან.

შუბლი: ქრისტეს ნელზევითი გამოსახულება პირდაპირ, მოსასხამით, თავზე შარავანდედით. მარჯვენა ხელით ლოცავს, მარცხენა ხელში ბიბლია უჭირავს, რომლის ყდაზე სამი ბურთულაა. IC XC მონეტის არეში. ირგვლივ ხაზოვანი რკალი და ასომთავრული გარშემოწერილი სტეფანოსი კონსტანტინოპოლელი, ე.ი. სახელითა ღვთისათა იქცა ქორონიკონსა 450 (=1230 წ.).

ზურგი: რთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში, რომელიც მოგვაგონებს თამარ მეფის 1200 წლით დათარიღებულ მონეტაზე ამოკვეთილ ნიშანს, ჩანერილია ასომთავრული აჰნ, ე.ი. რუსუდან. ირგვლივ გარშემოვლებულია არაბული ზედწერილი – დედოფალი დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის მიმდევარი (ტაბ. IV №12).²⁹

²⁸ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 223-224, ტაბ. XIII №86; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 51-52; თ. დუნდუა და სხვ. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოციანი წლები)/რუსუდანის, „ნესიურად“ მოჭრილი სპილენძის მონეტები/ ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonomismatics.tsu.ge>.

²⁹ გ. ღუნდუა, თ. ღუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 224-225, ტაბ. XIII №№87-88; თ. ღუნდუა, გ. ღუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 66-67; თ. ღუნდუა და სხვ. ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში/რუსუდანის ვერცხლის მონეტები იესო ქრისტეს გამოსახულებით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsmu.ge>.

შემდგომ საქმე გვაქვს უკვე საქართველოს სამეფოს სი-
უსუსტის საერთაშორისო პროპაგანდასთან.

**1244/45 წლებში დმანისის ზარაფხანა უშვებს სპილენ-
ძის მონეტებს დავით ნარინის (1245-1293 წწ.) სახელით.**

შუბლი: ცენტრში შენიაღებული მთავრული **Ծ** და **Ը** დავითის სა-
ხელს აღნიშნავს. ირგვლივ სპარსული ზედწერილი – მსოფლიოს
მფლობელის, ყაენის მონა, დავით მეფე.

ზურგი: არაბული ოთხსტრიქონიანი წარწერა – ქალაქსა დმა-
ნისს, ხანგრძლივ ჰყოს იგი ღმერთმან, (წელსა) 642 (=1244/45
წწ.) (ტაბ. V №13).³⁰

**1247 წელს თბილისის ზარაფხანაში დავით ნარინის სა-
ხელით მოჭრილი ვერცხლის მონეტები.**

შუბლი: მარჯვნივ მიმართული გვირგვინოსანი მეფე-მხედრის
გამოსახულება, რომელსაც მარჯვენა ხელში მათრახი უჭირ-
ავს. გამოსახულების წინ მონოგრამა, რომელიც დავითის სა-
ხელს აღნიშნავს. აქვეა თარიღი ԺԿԿԶ, ე.ი. ქორონიკონი 467
(=1247 წ.). მხედრის უკან ექვსქიმიანი ვარსკვლავი.

ზურგი: ოთხსტრიქონიანი სპარსული ზედწერილი – ძალითა
ღვთისათა, მონა გუიუკ-ყაენის მთავრობისა. მეფე დავითი.
ზედწერილის გვერდით მარჯვენა მხარეს სპარსულადვეა მოჭ-
რის ადგილი – იჭედა თბილისს (ტაბ. V №14).³¹

³⁰ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 228, ტაბ. XIV №93; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 67-68; თ. დუნდუა და სხვ. ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში/დავით ნარინის სპილენძის მონეტები შენიაღებული ასოებ-
ით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი
<http://geonumismatics.tsu.ge>.

³¹ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი, გვ. 230, ტაბ. XIV №95; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 68-69; თ. დუნდუა და სხვ. ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში/დავით ნარინის ვერცხლის მონეტები მხედრის გამოსახულე-
ბით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი
<http://geonumismatics.tsu.ge>.

იგივე დავითი მონღოლთა კონტროლს მიღმა, დასავლეთ საქართველოში, სულ სხვანაირად იქცევა. ორი დავითის (დავით ნარინი და დავით ულუ (1247-1270 წწ.)) მონეტების პროტოტიპი ბიზანტიური ნუმიზმატიკური ძეგლებია. ეს მონეტები ქართველთა პროდასავლური სიმპათიების პროპაგანდაა, ისევე როგორც დასავლეთ საქართველოში XIII-XV საუკუნეებში მოქმედი კირმანეული თეთრი, ტრაპიზონის ასპრების ქართული მინაბაძები.

შუბლი: ორი მეფის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. ორივეს თავზე გვირგვინები (სტემა) ადგას და თვლებით შემკული საიმპერატორო სამოსი აცვია. მარცხნივ მდგომ წვერულვაშებიან მეფეს მარცხენა ხელში ლაბარუმი უჭირავს, ხოლო მარჯვენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. იგივე ლაბარუმი მარჯვნივ მდგომ უწვერო მეფესაც უჭირავს მარჯვენა ხელში, ხოლო მარცხენა ხელი მასაც დოინჯშემოყრილი აქვს. მონეტის მარცხენა და მარჯვენა კიდეებზე ვერტიკალურად განლაგებულია ქართული მთავრული ასოებით შესრულებული ზედწერილი **ԹՄԳ** და **ՄՄԾ**, რომელიც ასე იშიფრება – დავით მეფე, მეფეთა მეფე დავით.

ზურგი: ტახტზე მჯდომი ღვთისმშობლის გამოსახულება პირდაპირ, რომელსაც თავს წერტილოვანი შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. ტახტის სახელურზე დაყრდნობილი მარჯვენა ხელი მკერდზე აქვს მიდებული, მარცხენა ხელით ასევე ტახტის სახელურს უნდა ეყრდნობოდეს. გამოსახულების მარცხნივ, ერთ სტრიქონად, ქარაგმით შესრულებული ასომთავრული ზედწერილია – **Ծ~Ծ**, ე.ი. დედა(ე). მარჯვნივ, მთავრულივე ასოებით, აგრეთვე ქარაგმით, ორ სტრიქონად –

ი-ც სტ, ლუთისა(ა) (ტაბ. V №15).³²

რაც შეეხება ტრაპიზონის ასპრების ქართულ მინაბაძებს, კირმანეულებს, ისინი ძირითადად ორი იმპერატორის მონეტების მიხედვით იჭრება: მანუილ I-ის (1238-1263 წწ.) და იოანე II-ის (1280-1297 წწ.). ქვემოთ ვიძლევიტ მათ აღწერილობას.

კირმანეული თეთრი, მანუილის სახელიანი ემისიები.

შუბლი: ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით და გრძელნაკეცებიანი წამოსახამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიათი ჯვარი უჭერია, მარცხენაში – სამოსის ნაკეცები. წმ. ევგენიოსის მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი – O-A-ΠI/EY-ΓE-NI-O, ე.ი. წმინდა ევგენიოსი.

ზურგი: ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიათი ლაბარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ანექსიკაკია. მარჯვნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი – M-N-A/O-K-MN, მანუილ კომნენოსი (ტაბ. VI №16).³³

³² გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი. თბ. 2011, გვ. 4-5, ტაბ. I №1; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 123-124; თ. დუნდუა და სხვ. XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული/მონეტები ორი დავითის გამოსახულებით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

³³ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი, გვ. 17-18, ტაბ. I №2; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 124-125; თ. დუნდუა და სხვ. XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული/კირმანეული თეთრი, მანუილის სახელიანი ემისიები/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

კირმანეული თეთრი, იოანეს სახელიანი ემისიები.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით შემკული წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიანი ჯვარი უპყრია, მარცხენაში – წამოსასხამის ნაკეცები, რომლებიც წელის არეში აქვს მოკრეფილი. ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული – Θ-E-Y/TE-NI.

გარშემო გაცვეთილი წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები.

ზურგი: ფეხზე მდგომი კეისრის გამოსახულება პირდაპირ, თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსით და სტემით. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს. მარჯვენა ზედა კუთხეში – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი, ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული – Ω-O K/N-O. შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები (ტაბ. VI №17).³⁴

კირმანეული თეთრი, ემისიები „კეისარი სამრკალიან სტემაში“.

შუბლი: ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, მას თავზე შარავანდედი ადგას და წმინდანის სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ჯვარი უპყრია, მარცხენა – დოინჯშემოყრილი აქვს. ბერძნული ზედწერილი O-Y/Γ-E-N-O. შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი.

ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ და იქით საკიდრებია დაშვებული. კეისარი შემოსილია გრძელი და განიერი

³⁴ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი, გვ. 18, ტაბ. I №3; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 126-128; თ. დუნდუა და სხვ. XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული/კირმანეული თეთრი, იოანეს სახელიანი ემისიები/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

სამოსით. მარცხენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს, ნახევარრკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უპყრია. მარჯვენა ზედა კუთხეში ღვთაების მაკურთხებელი ხელია, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. ბერძნული ზედწერილი ΙΩ-Ο-ΚΟ/Η-Ο (ტაბ. VI №18).³⁵

კირმანეული თეთრი, ემისიები კეისრის წელზევითი გამოსახულებით.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ. თავზე მას შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ლაბარუმი უპყრია, მარცხენაში – ჯვარი, შეიმჩნევა ლეგენდების კვალი.

ზურგი: კეისრის წელზევითი გამოსახულება პირდაპირ სტემაში, შემოსილია სწორი და ირიბნაკეცებიანი კეისრის სამოსით. მარჯვენა ხელში მას უპყრია მოკლებუნიანი ლაბარუმი, მარცხენაში – გრძელბუნიანი ჯვარი. მარჯვენა ილლიის ქვეშ ორი წერტილია, ამავე მხარეს – ფარი, ლეგენდა გადასულია, თუ საერთოდ არ არის ამოკვეთილი?! შეიმჩნევა წერტილოვანი რკალი (ტაბ. VII №19).³⁶

კირმანეული თეთრი, ემისია ასომთავრული ნიშნებით.

შუბლი: წმინდა ევგენიოსი ჩვეულებრივ პოზაში, შარავანდე-

³⁵ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი, გვ. 18-20, ტაბ. I №№4, 6; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 128-130; თ. დუნდუა და სხვ. XIII-XV საუკუნეების დასავლურ-ქართული ფული/კირმანეული თეთრი, ემისიები „კეისარი სამრკალიან სტემაში“/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

³⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი, გვ. 19, ტაბ. I №5; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 130-131; თ. დუნდუა და სხვ. XIII-XV საუკუნეების დასავლურ-ქართული ფული/კირმანეული თეთრი, ემისიები კეისრის წელზევითი გამოსახულებით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

დით და გრძელნაკეცებიანი სამოსით. მარცხნივ გაურკვეველი ნიშნებია. მარჯვნივ – ზემოთ ორი ქართული მთავრული ასო **ქ**, ხოლო ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასო **ΓΕ-Ο**.

ზურგი: კეისრის (მეფის) გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის ორივე მხრიდან სამთვლიანი საკიდია დაშვებული (სტემა). კეისარი საიმპერატორო ტანსაცმლითაა შემოსილი. წინ თვლებით შემოსილი ლოროსი აქვს ჩამოშვებული. დოინჯშემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ ვერტიკალურად და ორ სტრიქონად ორი ქართული მთავრული ასოთი შესრულებული ზედწერილი **ფ-შ** (ტაბ. VII №20).³⁷

კირმანული თეთრი, ვამეყის I დადიანის (1384-1396 წწ.) ფული წმინდა ევგენიოსის გამოსახულებით.

შუბლი: ორნამენტულ ჩარჩოში შებრუნებით მოთავსებული მხედრული წარწერა – ვამეყ.

ზურგი: ადამიანის სქემატური გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, როგორც ჩანს, ტრაპიზონის მფარველი წმინდანის, ევგენიოსის, რადგან მის მარცხნივ და მარჯვნივ შემორჩენილია ბერძნული ზედწერილი – **O-E/ΓΕ-IN**. გამოსახულებას თავზე გვირგვინი უნდა ედგას, რომლის ორივე მხრიდან თითო თვლიანი თითო საკიდია დაშვებული. მარცხნივ გაწვდილ და რკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში ბუნი უჭირავს. ის,

³⁷ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი, გვ. 20-22, ტაბ. I №7; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი, გვ. 131-132; თ. დუნდუა და სხვ. XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული/კირმანული თეთრი, ემისია ასომთავრული ნიშნებით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

– 1796 წელი (ტაბ. VIII №23).⁴⁰

ამრიგად, ყველგან, მათ შორის საქართველოშიც, მონეტა პროპაგანდის საშუალებაც იყო.⁴¹

⁴⁰ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი, გვ. 132-133, ტაბ. IX №52; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა და სხვ. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი, გვ. 35-36; თ. დუნდუა და სხვ. ქართველ მეფეთა მონეტები XVIII საუკუნეში/ერეკლე II-ის სპილენძის მონეტები ერთთავიანი არწივის გამოსახულებით/ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი <http://geonumismatics.tsu.ge>.

⁴¹ ყოველივე ამასთან დაკავშირებით იხ. თ. დუნდუა, აკ. ჩიქობავა. მონეტა, როგორც პროპაგანდის საშუალება (XII-XVIII საუკუნეების ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლების მიხედვით). ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XI. თბ. 2016, გვ. 93-114.

ტაბ. I.

1.

2.

3.

ტაბ. II.

4.

5.

6.

III. 300.

7.

8.

9.

ტაბ. IV.

10.

11.

12.

ცხ. V.

13.

14.

15.

ტაბ. VI.

16.

17.

18.

ტაბ. VII.

19.

20.

21.

ტაბ. VIII.

22.

23.

FEUDAL GEORGIA AND THE REST OF THE WORLD

Summary

a) Coin As a Means of Propaganda (According to Georgian Numismatics). Everywhere coin facilitated exchange of goods. It was employed also for different propaganda. Georgians did the same as seen in the monetary groups and types as follows: municipal copper coins of Trapezus with the effigy of Mithras, Georgian-Sassanian drachms, Georgian-Byzantine coins, coins of Giorgi III – king with falcon on hand.

Only Georgian (Iberian) imitations to Roman coins are struck on the territory of Colchis/Lazica and Kartli/Iberia in late Antiquity. However, there was one place populated by West Georgian people – namely, Trapezus, which issued municipal copper coins in the 2nd-3rd cc. Name of Roman Emperor is on obverse, while the name of community – on reverse.

We lack the written sources about the political, as well as cultural and religious history of Trapezus of the 2nd-3rd cc. That is why scholars pay much attention to the artefacts, including the coins. From this point of view, a hoard of municipal copper coins of Trapezus dated back to the 2nd-3rd cc. A.D. and found during Bichvinta (Western Georgia) archaeological excavations in 1958 is of special importance. The hoard seems to be placed in a purse, since fragments of textile are discovered on coins.

Before Bichvinta excavations, municipal copper coins of Trapezus had not been found outside the city. Based on this, some scholars insisted on the fact that Trapezus did not have independent trade and economic policy and its coins were only of local importance.

Archaeological excavations of Bichvinta and in Sokhumi (Western Georgia) in 1959 rejected this thesis. The fact is that, not only the hoard was found there – discovery of a single coins of Trapezus became common in these places. This fact is of great importance not only for economic history of the city, but for the study of its political status.

Bichvinta hoard contained 149 coins. Ten of them are silver coins, while 139 are the 2nd-3rd cc. municipal copper coins of Trapezus. The latest coin of the hoard belongs to Philip Junior (244/247-249) and is dated back to 244/245, so the hoard was deposited after 244/245.

Before Bichvinta and Sokhumi discoveries coins of Trapezus were something of a rarity.

If we take into account findings in Bichvinta and Sokhumi, all information in literature about the coins, also samples and imprints kept in different museums and private collections, we will find out that 340-350 samples of municipal copper coins of Trapezus are found up today. About 230 out of them are found in Bichvinta (numbers cannot be absolutely precise). Mithras, the god of the Sun and light, is portrayed on the reverse of 210-220 coins out of 340-350 samples, Tyche – on 50-55 samples, Dionysus – on 17 samples, Serapis – on 12 samples, Abundantia – on 12 samples, Apollo – on 6 samples, Hermes – on 2 samples, Hercules – on 1 sample, Rhea Cybele – on 1 sample, Pales – on 1 sample.

These numbers assure us that Mithras was the major deity of Trapezus. Mithras, the god of the Sun and light, is not of Greek origin. The question is: why was he so important in the Greek city? This will be understandable if we take into consideration the words of Xenophon, that Trapezus was “an inhabited Greek city on the Euxine Sea, a colony of the Sinopeans on the territory of Colchis” (Xenoph. Anab. IV. 8. 22). Evidently majority of the city population should have consisted of non-Greeks. This is much obvious from the information of Flavius Arrianus, legatus of Emperor Hadrian. Describing the city, he writes to the

Emperor: “Two altars of rough stone are still standing there now; but, from the coarseness of the materials, the letters inscribed upon them are indistinctly engraven, and the inscription itself is incorrectly written, as is common among barbarous people... Your statue, which stands there, has merit in the idea of the figure, as it represents you pointing towards the sea; but it bears no resemblance to the original, and the execution is in other respects but indifferent... A temple is there constructed, built of squared stone” (Arr. Periplus. 1-2). As we can see, Arrianus directly indicates that Greek inscriptions are written by the “barbarians”. It is obvious that the Colchians are meant under the “barbarians”. Even more, not only the majority of Trapezus’ population, but also ruling classes should be of “barbarian” origin. It is difficult to imagine the Greek officials could authorize a creation of Hadrian’s statue with non-Greek art concepts. So, there was ethnic basis for triumph of Mithras in Trapezus. From this point of view, some information from national Georgian narrative “Kartlis Tskhovreba” (The Life of Kartli. I, p. 39) is very interesting: “and Andrew (St. Andrew) came to the city of Trapezus, which is the country of Mingrelians (i.e. West Georgians)”. There is no sign of Mithras’ cult in other Hellenic cities of Asia Minor during these times. We should underline that municipal copper coins of Trapezus with the effigy of Mithras are unparalleled in the numismatics of other cities and kingdoms.

Mithraism shaped itself a rival of Christianity. Then Mithraistic evidences from Trapezus also carry a possibility of Christians being well-established there.

Not accidentally, Roman soldiers stationed at Pitius in Colchis/Lazica had abundantly this Mithra-type coins as pocket-money.

“He assembled the whole province by preaching; everyone coming to Clement was converted to his doctrine about the Lord; more than 500 persons used to be baptized by him daily and then – dismissed. 75 churches were built there in one year by the true faith, and all the idols – destructed, all the temples in neighbouring regions –

demolished, 300 miles around everything being destroyed and leveled due to his permanent work.” This aggressive and obviously exaggerated proselytism is “apocryphal” deed of either the third, or the fourth Bishop of Rome (the Pope), Clement (92-101). Indeed, this is an amalgam from apocryphal Greek acts of martyrdom, dated by the 4th c. Clement was banished from Rome to Chersonesus (Crimea) by Emperor Trajan (98-117) and set to work in a stone quarry. Still, he managed to go on with his Christian propaganda.

Clement could really inspire a creation of Christian organizations in those regions. But nobody could have ever believed the story about destruction of the idols and the temples in the 1st c. A.D., stipulated by Clement. And under whose protection and by whose money could be those churches built?! So, the whole story is to be believed only partly. Then, what is about 300 miles (Roman mile is equal to approximately 1480 m.) mentioned there?! If it is true, then Pitius, city in Colchis/Lazica, and its outskirts come within it. Still, there is the main problem to be solved for Clement – was he in Crimea, or is this again a fiction? The narrative of his martyrdom in Crimea is not older than the 4th c. (Trajan orders Clement to be thrown into the sea with an iron anchor). Even Eusebius writes nothing alike. But the lack of tradition that he was buried in Rome is in favour of him having died in exile.

Mikhail Sabinin and Mikhail Tamarashvili thought of Clement’s converts working hard in Colchis/Lazica for the faith, both of them having in mind a proximity of Northern and Eastern Black Sea Coasts, and not these 300 miles from the narrative. Very likely, the note about the exact distance is not to be ignored.

History of Pitius provides more arguments. If not an existence of early Christian communities in the outskirts of Pitius, nobody would ever think to strengthen the Mithraistic propaganda among the soldiers of the local garrison (stationed from the 3rd c. A.D.), *a priori*, Mithra-worshippers, at the point when even pocket-money, distributed among them, was Mithra-type municipal copper of Trapezus. Municipal coins

used for a payment first went to a local *fiscus* as a taxes from individuals, only then – to a camp ascribed to a province. Both, Pitius and Trapezus were the cities of Roman province of Cappadocia. Thus, Mithra-type municipal copper coins of Trapezus in the pockets of the Roman soldiers of Pitius could mean nothing, but money paid to the soldiers. Still, some providential measures are not to be denied. The place with strong Mithraistic propaganda is the same place for strong Christian propaganda, for Mithraism was destined to lure the lower classes to enter its well-censored ranks, and not the Christian communities. And eparchy of Pitius is the first ever recorded one for Lazica.

Through the “Eternal Peace”, signed in 532, Byzantium acknowledged Iranian right upon East Georgia. The kingship in Kartli was abolished. In the course of the 6th c. there was a constant struggle for the independence of Kartli. This was well reflected on the Georgian-Sassanian coins. In this period the coins in Kartli were struck according to the Sassanian type. On the obverse there is always depicted a bust of an Iranian shah, whereas on the reverse – the emblem of Sassanian fire-worshippers, holy fire – ātar – protected by two armed guardians. To this standard depiction, rebellious Georgians added above the shah’s shoulder cross which served as a symbol of Christianity and of Georgian nationalism. This was an act of great importance. Sometimes, above ruler’s depiction on the edge of the coins we encounter Georgian letters or monograms giving information about the names of Georgian erismtavaris (princes). Moreover, the Georgians replaced the fire on the altar with cross, symbol of Christianity, and thereby got rid of the Iranian emblem. Erismtavari Stephanos placed fully his name in the centre of the coin, next to ruler’s depiction. Here are described the details (both beginning and the end) of the struggle between the Georgians and the Iranians.

The placing of cross on the Sassanian type coins was a revolutionary act, and, most probably, meant more than just putting

Georgian letters next to the shah's depiction. By this action Kartli overtly announced its national interests. Moreover, Kartli's radical erismtavari got rid of the holy fire – emblem of Zoroastrianism – on the coin and demonstratively replaced it with a Christian emblem – cross. So, we deal with local propaganda of Christian, i.e. pan-European ideas.

Then Georgia had Byzantium, strong neighbour and partner, with whom she shared even the monetary types – universal Orthodox symbols prevail, like cross potent, St. Virgin Blachernitissa etc. Georgian-Byzantine coins serve as a propaganda of Georgia as a part of Byzantine Commonwealth.

“ . . . I witnessed all these privileges, when I entered Tiflis in the year 548/1153. And I saw how the king of the Georgians, Dimitri, in whose service I was, arrived in Tiflis and sojourned there some days. The same Friday he came to the cathedral mosque and sat on a platform opposite the preacher and he remained at his place while the preacher preached and the people prayed and he listened to the khutba, all of it. Then he went out and granted for the mosque 200 gold dinars”. This is what Arabian al-Farik says about demonstration of tolerancy of the Georgian king Demetre I towards his Muslim subjects. Perhaps, the king wished them to be more faithful. His son Giorgi III selected even more powerful method for the same propaganda.

Coins of Giorgi III – king with falcon on hand

Obverse: Giorgi III in Asian-Byzantine dress. Seated cross-legged, facing. His left (sometimes right) hand rests on his thigh, on another hand up lifted sits a falcon. King wears stemma. Georgian Mkhedruli letters for the name of Giorgi (ႧႧ, sometimes monogram of ႧႧ is added to it) and Asomtavruli legend ႧႧႧႧႧႧႧႧႧ, in the K'oronikon 394 (=1174).

Reverse: Arabic legend in three lines: King of the Kings Giorgi, son of Demetre, sword of the Messiah.

The coin shows ruler in the Persian dress, with the false-sleeves and loose trousers, seated also in a very Persian manner, with a falcon on his hand. If not the Arabic legend on reverse claiming that he is Giorgi, King of the Kings and the Sword of Messiah, Georgian initials on obverse and Imperial stemma on the head, he could have been any of the Muslim dynasts.

But that is the schematic effigy for Giorgi III of Georgia (1156-1184), victorious and celebrated. Neither his grandfather David IV (1089-1125), nor his grandson Giorgi IV Lasha (1210-1222) used to be dressed like him; all they wore divitision, loros and chlamis, common uniform for the Georgian kings within the Byzantine Commonwealth. Even David Ulugh and David Narin, vassal kings of Georgia under the Mongols, are in the Imperial dress, as seen on their drama struck in 1261. Georgian imitations to the silver aspers of Trebizond (with Emperor's effigy on reverse) keep the Imperial insignia within the Georgian culture until the 15th c.

There is no obvious reason to deny the Imperial clothes for Giorgi III. Then his Persian style is completely unrealistic.

Each baroque demands good reason and also a pattern for itself.

It could be a gentle pose towards his Muslim subjects dwelling mostly in Tbilisi, recaptured by David IV, but only recently re-established as Georgian capital.

Fiction as it was, still it contained the real trait – stemma itself, being a permanent attribute of the Georgian kings in the 12th-15th cc.

So, at least some of monetary types issued in Georgia served for propaganda.

b) Coin As a Means of Propaganda (According to the 12th-18th cc. Georgian Money). It might be a bit surprising that Demetre I (1125-1156) and Giorgi III (1156-1184), the mighty kings of the united Georgia, placed Arabic legends, the name of a sultan and Caliph on their coins. Some scholars think this should point to some sort of dependence on a part of the Georgian king towards the Muslim ruler. However, this argument is largely flawed. Such actions of Demetre I and Giorgi III

were dictated mainly by economic factors, since the Georgian money had to reach the Middle Eastern markets, and Arabic legends and name of a sultan and Caliph on them would undoubtedly help in it. Simultaneously the contents of the legend conveyed to the Muslim world that both were the “King of the Kings” and the “sword of the Messiah”. i.e. we deal with international propaganda of Georgia’s might. Tamar (1184-1210) also figures as “champion of the Messiah” and “Queen of the Queens”, “glory of the world and faith”, in Arabic. Giorgi IV Lasha (1210-1222) is “King of the Kings” and the “sword of the Messiah”. Queen Rusudan (1222-1245) is styled like her mother, Tamar.

Then we deal with international propaganda of Georgia’s weakness.

David Narin’s (1245-1293) copper coins show him as “slave of Qa’an”, in Persian.

When in Western Georgia, David Narin acted differently. Coins with the effigy of two Davids (David Narin and David Ulugh (1247-1270)) are patterned on the issues of the Byzantine Emperors, John Comnenos (1118-1143) and Michael Palaeologus (1258-1282), showing Georgians’ Occidental aspirations, like Kirmaneuli tetri, the Georgian imitations to the aspers of Trebizond, patterned mostly on the coins of the two Emperors of Trebizond, Manuel I (1238-1263) and John II (1280-1297).

Gradually, Russia started to dominate Eastern Europe, and Georgian king Erekle II (1745-1798), searching for her support, placed double-headed eagle, already coat of arms of Russia, on his copper coins.

In 1795 Persians captured Tbilisi, the capital. Russians gave no help to Erekle II. Obviously irritated, he substituted double-headed eagle by single-headed eagle on his copper coins.

So, like everywhere, in Georgia coin served also as a means of propaganda.

ევროინტეგრაციის ფორმაები და არქიტექტურული სტილი

ქრისტიანული მონუმენტური ხუროთმოძღვრების ჩამოყალიბების საწყისი ეტაპი IV-V საუკუნეებს ემთხვევა. ქრისტიანული რელიგიის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებასთან ერთად იქმნება გარკვეული კოსმოპოლიტური სტილი ხელოვნებაში და განსაკუთრებით არქიტექტურაში, რომელიც ხელოვნების დარგებს შორის ყველაზე მეტადაა დამოკიდებული სახელმწიფოს ეკონომიკასა და იდეოლოგიაზე. ამ თვისებით (სტილისტური უნიფიკაცია) ქრისტიანული ხუროთმოძღვრება ტიპოლოგიურ მსგავსებას პოულობს ანტიკურთან და უპირისპირდება, მაგ., ძველი აღმოსავლური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელ სტილისტურ სიჭრელეს.

IV საუკუნეში, როდესაც რომის იმპერია ორ ნაწილად დაიშალა, სწორედ მისი აღმოსავლეთი პროვინციები გახდა ამ ახალი ორიგინალური სტილისტიკის ფორმირების სივრცე მონუმენტურ არქიტექტურაში. ამ ეტაპზე (ადრე ქრისტიანული ხანის ბიზანტიური ხელოვნება) მასში მარტივად გამოიყოფა გვიანრომაული სამშენებლო ტრადიციიდან და აღმოსავლური ხელოვნებიდან მემკვიდრეობით მიღებული ელემენტები. თუმცა ასეთი, ერთი შეხედვით, დუალისტური სტრუქტურა არცვლის ბიზანტიური ხელოვნების მჭიდრო გენეტიკური კავშირის ფაქტს ანტიკურთან – ის ყველაზე დიდ სიახლოვეს გვიანრომაულ არქიტექტურასთან ავლენს (მნიშვნელოვანი სტილისტური ნიშნების თანხვედრა – განვითარებული ბაზილიკური და განვითარებული გუმბათიანი შენობის, მრუდხაზოვანი გადახურვის კონსტრუქციის ჩამოყალიბებული ფორმების არსებობა, სამშენებლო ტექნიკის მსგავსება და სხვ.).

ხსენებული ეპოქის და რეგიონის ხუროთმოძღვრების უმნიშვნელოვანესი დამახასიათებელი თვისებაა გუმბათიანი

არქიტექტურის არნახული აყვავება, ცენტრული შენობის კანონიზაცია და პოპულარიზაცია მთელი აღმოსავლურქრისტიანული (მართლმადიდებელი) სამყაროს მასშტაბით, რომელმაც შავი და ხმელთაშუა ზღვების აუზის ქვეყნები მოიცვა. ადრექრისტიანულ არქიტექტურაში ცენტრული გუმბათიანი შენობის პოპულარობის მიზეზები მათი ლიტურგიული ფუნქციით აიხსნება. ცენტრული კომპოზიციის განსაკუთრებით ინტენსიური გამოყენება, მისი უდიდესი ხვედრითი წილი ძეგლების საერთო რაოდენობაში, მრუდხაზოვანი გადახურვის კონსტრუქციის მაღალგანვითარებული ფორმები, ტაძრის შესაბამისი ინტერიერული წყობა და ექსტერიერის მხატვრული სახე ბიზანტიური ანუ ხმელთაშუა და შავიზღვისპირა ქვეყნების არქიტექტურის უმთავრესი დამახასიათებელი სტილისტური ნიშანია.

ამასთან ერთად საგულისხმოა, რომ მართლმადიდებელი ქვეყნებისათვის გუმბათიანი შენობა პრიორიტეტული ფორმა ხდება ანტიკური სამყაროდან მემკვიდრეობით მიღებული ბაზილიკური შენობის ბატონობის შედარებით ხანმოკლე პერიოდის შემდეგ. ეს ეტაპი აღმოსავლეთ რომისა და „ამიერკავკასიის“ ქრისტიანული ქვეყნებისთვის დაახლოებით IV-V საუკუნეებს მოიცავს და მასში ჯერ არ შეიმჩნევა მკვეთრი განსხვავება რომის დასავლეთ და აღმოსავლეთ პროვინციებს შორის (ადრექრისტიანული ბაზილიკის დასავლური ვარიანტის ყველაზე კლასიკურ მაგალითებს ამ ეტაპზე რომისა და რავენას, ხოლო აღმოსავლური ვარიანტის – კონსტანტინოპოლის, მცირე აზიის, სირიის, ჩრდილოეთ აფრიკის მონუმენტური არქიტექტურა გვაძლევს. რა თქმა უნდა, მათ გვერდით შედარებით მცირე რაოდენობით დაფიქსირებულია ასევე ანტიკური, უფრო ზუსტად, გვიანრომაული წარმოშობის მარტივი ცენტრალური ფორმები – ძირითადად, IV-V საუკუნეების ეკლესიები).

უკვე იუსტინიანეს ეპოქაში (VI საუკუნე) სიტუაცია იმპერიასა და მთელ მართლმადიდებელ სამყაროში მკვეთრად იცვლება გუმბათიანი ნაგებობის პრიორიტეტის დამკვიდრების მმართველობით. ქრისტიანული ტაძრის გაბატონებული ფორმა

ცენტრული ხდება როგორც სუფთა, ასევე ე.წ. სინთეზირებული სახით. გუმბათიანი ბაზილიკის იდეა უდავოდ ქრისტიანული ეპოქის მიღწევაა – ანტიკური სამყარო „პანთეონის გუმბათისა და მაქცენსიუსის ბაზილიკის“ სინთეზს არ იცნობს მიუხედავად იმისა, რომ რომაულ არქიტექტურაში განვითარებული სახით არსებობს როგორც ბაზილიკა, ასევე ცენტრული შენობა. იმის საილუსტრაციოდ, რომ სწორედ გუმბათიანი ბაზილიკა იძლევა არქიტექტურის განვითარების მოცემულ ეტაპზე შენობის ფართის მაქსიმალური გაზრდის საშუალებას, საკმარისია კონსტანტინოპოლის წმ. სოფიას ტაძრის მაგალითის მოყვანა.

ამრიგად, ბიზანტიური სტილის გავრცელების არეალში შემავალი ქვეყნების არქიტექტურის განვითარების ადრეულ ეტაპზე შეიძლება დაფიქსირდეს შემდეგი ზოგადი დიალექტიკური სქემის მოქმედების კანონზომიერება: IV-V საუკუნეები – ბაზილიკის ბატონობის ეტაპი, რომელსაც V-VI საუკუნეებში გუმბათიანი შენობა ცვლის. აღსანიშნავია, რომ გუმბათიანი შენობა პერმანენტულად ინარჩუნებს პრიორიტეტულობას ბიზანტიური სტილის არსებობის მთელ მანძილზე. ამ ზოგადი პრინციპის მოქმედება შეიძლება დავინახოთ კონსტანტინოპოლის და პროვინციების არქიტექტურულ სკოლებში, „ამიერკავკასიის“ ქრისტიანულ ქვეყნებში და სხვ. რა თქმა უნდა, ყოველთვის გასათვალისწინებელია კონკრეტული ქვეყნის სპეციფიკა. ამ შემთხვევაში მაგალითად თუნდაც საქართველო გამოდგება, რომლის არქიტექტურის განვითარების ისტორიაში ბაზილიკის ბატონობის ეტაპი განსაკუთრებით სუსტად არის გამოკვეთილი. საერთოდ, უნივერსალური სტილისტიკის გავრცელების ფართო გეოგრაფიულ არეალში ყოველთვის არსებობს გარკვეული სტილისტური ვარიაციები, ზოგჯერ საკმაოდ მნიშვნელოვანიც. მაგ., ხსენებული ორსაფეხურიანი დიალექტიკური სქემა არ მოქმედებს რეგიონებში, სადაც ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება შედარებით გვიან მოხდა, ხოლო შესაბამისი არქიტექტურული სტილის ფორმი-

რება – მხოლოდ IX-X საუკუნეებში, ზოგან – XI-XII საუკუნეებში. მხედველობაში გვაქვს სამხრეთ სლავური ქვეყნები, რუსეთი და აშ. ქრისტიანული მონუმენტური ხუროთმოძღვრების ყველაზე არქაული, ბაზილიკური, ეტაპი მათ თავის განვითარებაში ფაქტობრივად გამოტოვებული აქვს. ერთადერთი გამონაკლისი ამ მხრივ ბულგარეთის ზოგიერთ რაიონში შემორჩენილი IX-X საუკუნეების „ელინისტური“ ბაზილიკების ჯგუფია. ქრისტიანული ეპოქის პირველი მნიშვნელოვანი ნაგებობები სინთეზირებული ჯვარგუმბათიანია – ეს ფორმები ათვისებული იქნა კონსტანტინოპოლის და თესალონიკა/სოლუნის სინქრონული ძეგლებიდან.

ასეთი კანონზომიერების მოქმედება ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის მასშტაბით სავსებით ლოგიკურია და არქიტექტურაში იმ ზოგადი სტილის არსებობის საფუძველია, რომელიც ზონალური და კონფესიური პრინციპებით აერთიანებს ვრცელ ტერიტორიებს. ბიზანტიური ანუ შავი და ხმელთაშუა ზღვების ქვეყნების სტილის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია გუმბათიანი ნაგებობის განსაკუთრებით ინტენსიური გამოყენება, საკულტო არქიტექტურის ცენტრული ფორმის კანონიზაცია ზუსტად ისევე, როგორც დასავლეთ ევროპის მასშტაბით კანონზომიერებულია სულ სხვა სახის სტილისტიკა, რომელმაც თავის ჩამოყალიბებულ სახეს რომანული და გუთური არქიტექტურის ნიმუშებში მიაღწია. ის მთლიანად უპირისპირდება ზემოხსენებული ქვეყნების არქიტექტურულ სტილს, რომელიც ბიზანტიის ჰეგემონიის პირობებში არსებობს. დასავლეთში ჰეგემონის როლს XIV-XV საუკუნეებამდე საფრანგეთი ასრულებს, სადაც ხდება როგორც რომანული, ისე გუთური სტილის გენეზისი. ზოგადი შტრიხების (გავრცელების გეოგრაფიული არეალი, გენეზისის სივრცე, ნაგებობათა „ტიპოლოგიური“ სპექტრი, სხვა შედარებით მეორეხარისხოვანი სტილისტური ნიშნები) თანხვედრის გამო რომანულ და გუთურ არქიტექტურას ტიპოლოგიურად ერთ, მონოლითურ მოვლენად განვიხილავთ.

ძირითადი სხვაობა „ბიზანტიურ“ და რომანულ-გუთურ სტილებს შორის სწორედ გუმბათიანი ნაგებობის არსებობა-არარსებობაშია. დასავლეთ ევროპის ყველა ქვეყანაში წამყვანია ე.წ. ლათინური, დასავლური ტიპის ბაზილიკა. მარტივად შეგვიძლია გავადევნოთ თვალი იმ პროცესს, თუ როგორ „აძევებს“ თანდათანობით ახალი „ბარბაროსული“ სახელმწიფოების ოფიციალური სტილი არქიტექტურაში უდავოდ ბიზანტიის გავლენით არსებულ ცენტრულ შენობას. თუ ასეთი შენობები საკულტო ნაგებობათა დიდ პროცენტს შეადგენს სტილისტურად ჯერ ჩამოუყალიბებელ მეროვინგულ და კაროლინგურ არქიტექტურაში, რომანულ პერიოდში ისინი უკვე გამონაკლისის სახით არსებობს ზოგიერთი არაკლასიკური სკოლის ფარგლებში და ფაქტობრივად ქრება გოთიკის ეპოქაში.

შეიძლება ითქვას, რომ რომანულ-გუთური, ანუ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების არქიტექტურული სტილი, რომელიც თავისი ჩამოყალიბებული სახით დაახლოებით IX საუკუნიდან არსებობს, ბიზანტიურის მსგავსად ანტიკური (განსაკუთრებით – გვიანრომაული) მემკვიდრეობის საფუძველზეა აღმოცენებული. რომანული ხუროთმოძღვრება უპირისპირდება ბიზანტიურ სტილს, რაც, ძირითადად, გუმბათიან შენობაზე უარის თქმაში გამოიხატა.

ამრიგად, მივიღეთ ქრისტიანული მონუმენტური არქიტექტურის გავრცელების არეალის ორნაწილიანი დაყოფის პრინციპი, რომელსაც ისლამური სტილი უპირისპირდება. სხვაგვარად, ერთმანეთისგან გამოიყო აღმოსავლურქრისტიანული სამყარო მისი შესაბამისი ბიზანტიური სტილით და დასავლურქრისტიანული, კათოლიკური ქვეყნები მათი შესაბამისი რომანულ-გუთური სტილით. აღინიშნა მთავარი სტილისტური სხვაობა მათ შორის – გუმბათიანი კომპოზიციის ინტენსიური და სუსტი გამოყენება, რადიკალური განსხვავება ცენტრული შენობის და „ლათინური ბაზილიკის“ როგორც ინტერიერულ, ასევე ექსტერიერულ ნიშანში, შენობის გარე არქიტექტურულ-მხატვრულ სახეში. აღსანიშნავი დაგვრჩა ხმელთაშუა

ზღვის რეგიონის უკიდურესი დასავლეთი ნაწილი (იტალია და პირინეის ნახევარკუნძული), რომლის მონუმენტურ არქიტექტურაში გარკვეული სტილისტური დუალიზმი შეიმჩნევა. იტალიის ფარგლებში თანაბარი ინტენსიურობით ვითარდებოდა როგორც ცენტრული, ისე – ბაზილიკური შენობა. ასეთი დუალისტური სინთეზი პერმანენტულია იტალიისთვის. აქ კლასიკური სახით არასდროს ჩამოყალიბებულა რომანული და გუთური სტილები. ასეთი სტილისტური დუალიზმი შედარებით სუსტად არის გამოხატული პირინეის ნახევარკუნძულის არქიტექტურაში. მიუხედავად იმისა, რომ ესპანეთის და პორტუგალიის ხუროთმოძღვრება სავსებით სამართლიანად მიეკუთვნება რომანულ და გუთურ სტილებს, მათში მაინც შეიძლება დაფიქსირდეს გარკვეული გადახრები სტანდარტებიდან, რომლებიც სხვა დასავლეთევროპულ ქვეყნებში არ გვხვდება – მაგ., ნამდვილი გუმბათის არსებობა ზოგიერთი გუთური ტაძრის სტრუქტურაში და სხვ.

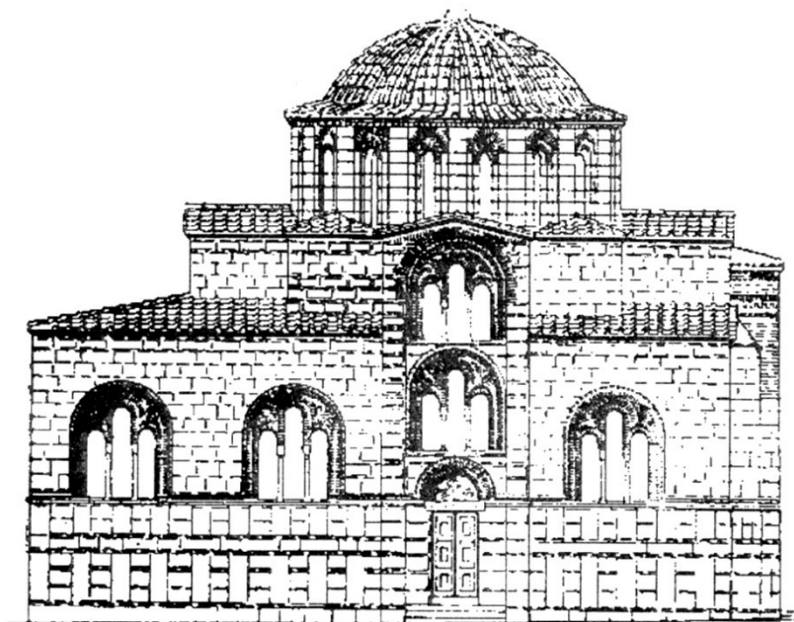
ხსენებული ორივე სტილი ქრისტიანულ არქიტექტურაში დაახლოებით XV საუკუნემდე არსებობს. ამ საუკუნეში გადის თავისი განვითარების გვიანდელ სტადიას გუთური სტილი, ხოლო 1453 წელს დაეცა კონსტანტინოპოლი. ბიზანტიური სტილი ინერციით აგრძელებს არსებობას აღმოსავლეთ ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში. ე.ი. შეუძლებელია იმის მტკიცება, რომ გუთური და ბიზანტიური სტილები საერთოდ წყვეტს არსებობას XV საუკუნეში, მაგრამ შესაძლებელია ითქვას, რომ ამ მომენტიდან ორივე კარგავს ნამყვან პოზიციას ევროპაში. მათ ნაცვლად იტალიის ტერიტორიაზე ყალიბდება და შემდეგ ევროპის სხვა ქვეყნებში ვრცელდება რენესანსი და ბაროკო. მათ ტიპოლოგიურად მსგავს სტილებად, მონოლითურ მოვლენად განიხილავენ. რენესანსმა და ბაროკომ თავისი არსებობით შეცვალა ორი დაპირისპირებული სტილის არსებობის ფაქტი ქრისტიანული არქიტექტურის შიგნით და ევროპის ორნაწილიანი სტილისტური დაყოფის პრინციპი.

რენესანსის და ბაროკოს სტილების მთავარ დამახასია-

თებელ ნიშანთაგან აღსანიშნავია მათი უნივერსალური ხასიათი ევროპის ქვეყნებისთვის, ანტიკური არქიტექტურის ელემენტების აღორძინება და გუმბათიანი შენობის ხუროთმოძღვრული თემის ახალი, აქამდე უცნობი ასპექტებით დამუშავება. რა თქმა უნდა, უდავოა, რომ ამ სტილმა შეითავსა როგორც კლასიკური ბერძნული, რომაული და ბიზანტიური არქიტექტურის, ასევე რომანულ-გუთურის ელემენტები. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით ნათლად ჩანს შედარებით კონსერვატული ინგლისის, ნიდერლანდების, გერმანიის და სკანდინავიის არქიტექტურაში, სადაც თვით ბაროკოს ეპოქაში უხვად გამოიყენება გუთური ელემენტები. ამ მხრივ შესაძლებელია შემდეგი კანონზომიერების დადგენა: რაც უფრო ჩრდილოეთითაა ქვეყანა, მით უფრო შეიმჩნევა მის ხუროთმოძღვრებაზე გოთიკის გავლენა. მაგრამ აშკარად იკვეთება შემდეგი ტენდენცია: რენესანსის და ბაროკოს არქიტექტურა, ყოველ შემთხვევაში, არქიტექტურის თეორიის დონეზე, რადიკალურად დაუპირისპირდა გუთურს, რომელიც მისთვის ყოველივე უარყოფითის სიმბოლო იყო, და გუთური ელემენტი თანდათანობით განიდევნა მისი სტილისტური პრინციპებიდან.

რაც შეეხება საქართველოს, რომელიც აღმოსავლეთ ევროპის პერიფერიას წარმოადგენს, მასში უნიფიცირებული ევროპული არქიტექტურული სტილის შეჭრა შედარებით გვიან, XIX საუკუნეში ხდება.¹

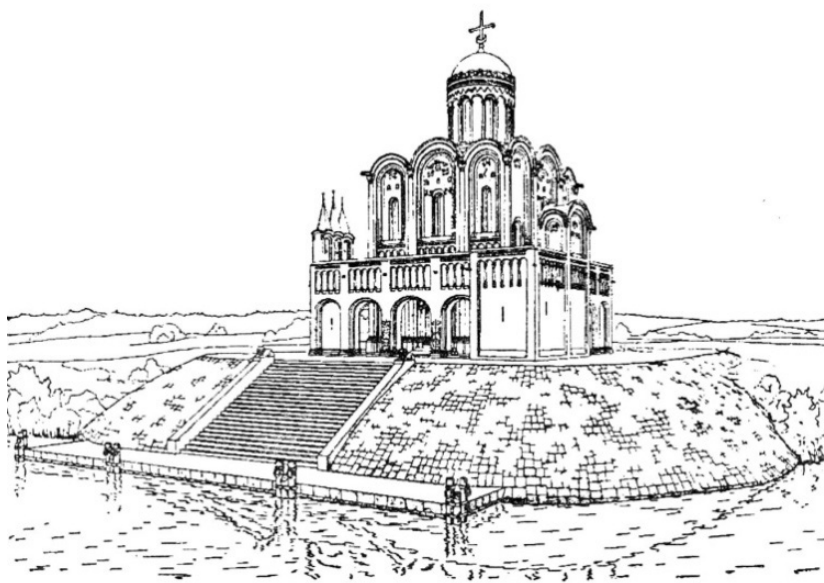
¹ ყოველივე ამასთან დაკავშირებით იხ. თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა, არქიტექტურა და სტილის კატეგორია. თბ. 1998; T. Dundua, N. Silagadze. European Integration and Architectural Styles (How Globalization Started). The Caucasus and Globalization. Journal of Social, Political and Economic Studies. Volume 3. Issue 1. 2009. Sweden, გვ. 98-103.

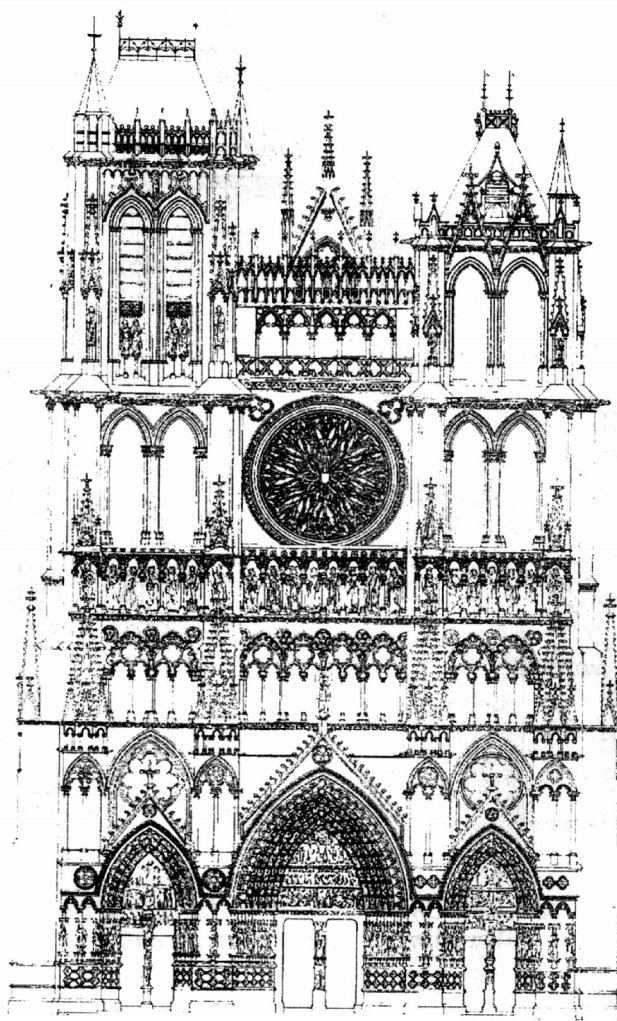
ათენი. დაფნის მონასტრის ეკლესია. XI ს.
ბიზანტიური სტილი

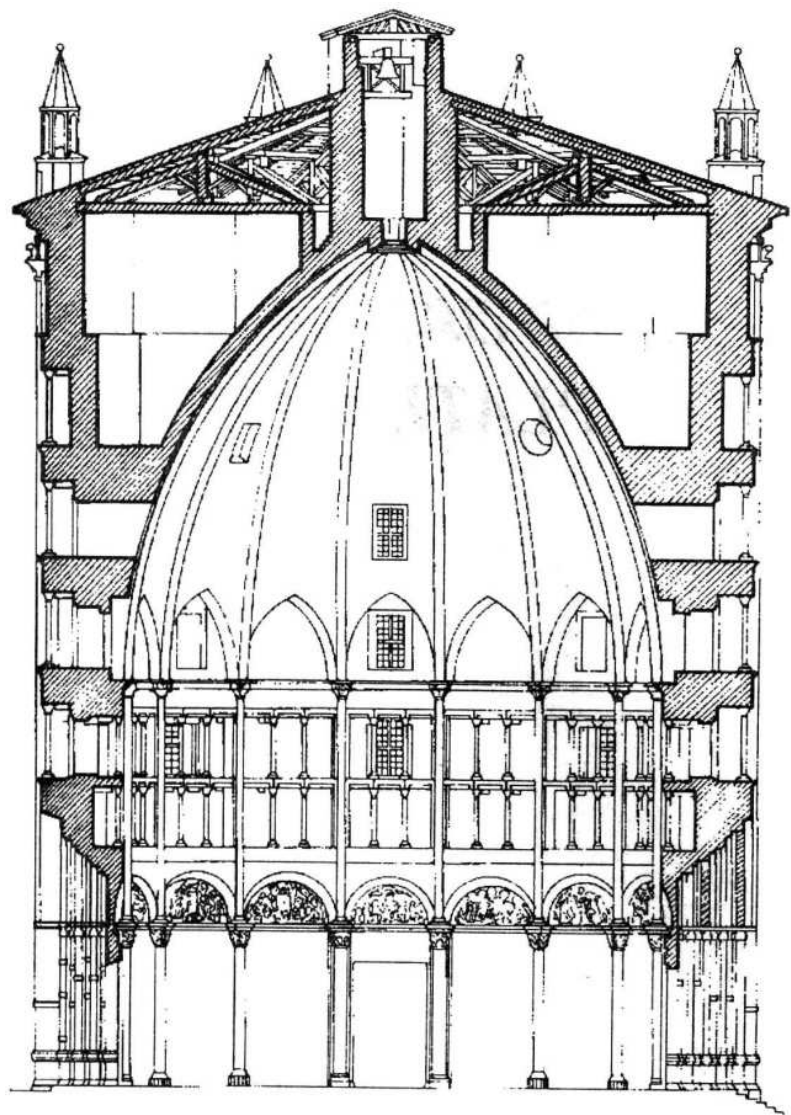
კაცხის ეკლესია. საქართველო. X ს.
ბიზანტიური სტილი

ღვთისმშობლის საფარველის ეკლესია მდ. ნერლზე.
რუსეთი. XII ს. (რეკონსტრუქცია).
ბიზანტიური სტილი

ამიენის საკათედრო ტაძარი. საფრანგეთი. XII ს.
გუთური სტილი

პარმის ბაპტისტერიუმი. იტალია. XII ს.

ტემპიეტო. რომი. XVI ს.
ბაროკო

EUROPEAN INTEGRATION AND ARCHITECTURAL STYLES

Summary

History of idea of the “united Europe” has come to the fore in the context of the European Union’s obvious pull to the East. Today public interest is not limited to the history of political and economic integration of the European countries – it goes much further, to the development of zones of cultural integration inside the European home. The past of the European continent suggests that they practically coincide with the political and economic forms of European integration. This chapter covers history of the monumental architectural styles of Western and Eastern Europe and compares them with various forms of European unity.

History of Western and Eastern Europe, two zones of today’s integration, goes back to hoary antiquity. From very old time Christianity has been one of the most important and highly visual symbols of European affiliation while the continent’s division into West and East was confirmed by the countries’ confessional affiliation to Western and Eastern Christianity. The Catholic and Protestant countries, on the one hand, and the Orthodox world, on the other hand, constitute two cultural communities with a rich history behind them. The present trend, which leads to unified Europe, is the most important feature of Europe’s cultural development. Georgia has a place of its own in East European integration and, via this, in the common European home. History of monumental architecture in the country belongs to the same problem range.

Why is history of the architectural styles in Europe especially important in the integration context? Architecture, monumental

architecture in particular, is a part of economic landscape of any country or region to a much greater extent than any other art. This means that it is much more closely associated than any other type of human creative effort with political and economic ideas embraced by those who call themselves Europeans.

History of the Christian monumental architecture goes back to the 4th-5th cc., yet the official status of Christianity was conducive to a cosmopolitan style of sorts in art, and in architecture as its part. Stylistic unification makes Christian architecture typologically close to Antique World and sets it apart from the stylistically varied architecture of the Ancient Orient.

In the 4th c., when Roman Empire fell apart, its Eastern provinces became the cradle of a new style of monumental architecture. At this stage (represented by the early Christian art of Byzantium) the elements of Antique Roman tradition, on the one hand, and the elements inherited from the architecture of the Empire's oriental fringes, on the other hand, were easily discernable. This structure (which a casual observer may call dual) can not conceal the main thing: Byzantine art was the heir to Antique art, genetically connected with Late Roman art (in architecture this genetic kinship is confirmed by basilicas and central-plan buildings, groined vaults, domes, similar construction techniques, etc.).

This time is marked by the popularity of the domed cultic constructions, visible across the Orthodox world (the Eastern Mediterranean and Black Sea countries). The obvious bias toward architectural central plan (that predominated in the absolute majority of churches) and the highly developed dome forms and groined vaults in general can be described as "special features" of the Byzantine or Mediterranean-Black Sea style.

The fact that the domed construction came to the fore in East Christian architecture after a fairly short period of domination by the basilicas is worth of special mention. What can be called basilica stage,

in Byzantium and Georgia it remained popular in the 4th-5th cc., when there was no clear stylistic division in architecture of the Western and Eastern parts of the former Roman Empire.

Rome and Ravenna in the West, Constantinople, Asia Minor, Syria, North Africa, Georgia, Armenia and Caucasian Albania in the East have the classical examples of the early Christian basilicas. They stand side by side with circular shaped cultic objects of simple central-plan forms: rotundas, the Greek cross, etc.

Under Justinian the situation in the Eastern Christian World (represented by the Byzantine Empire and the “Transcaucasian” Christian states) evolved toward the central-plan forms that gradually moved to the fore in cultic architecture: they were represented either by pure (central-dome building) or synthetic (domed basilica) forms. The latter is a splendid achievement of Byzantine architecture: a cross between the Basilica of Maxentius and the domed Pantheon was unthinkable in Antique World. Hagia Sophia in Constantinople bears witness to the extreme fruitfulness of the idea.

The above suggests that the architecture of the East European integration zone (represented at its earliest stage by Byzantium and the “Transcaucasian” countries) demonstrates a two-stage development pattern:

1. the 4th-5th cc., dominated by the basilica;
2. the 5th-6th cc., when domed buildings come to the fore to remain unchanged throughout the lifespan of the Byzantine style.

This can easily be traced in the architecture forms of Constantinople, the Balkan and Eastern provinces, Georgia, Caucasian Albania and Armenia. In the vast integration zone of Eastern Europe exceptions were available. This relates primarily to the areas which embraced Christianity much later and which, therefore, developed corresponding monumental architectural style in the 9th-10th cc., and in some cases in the 11th-12th cc. We have in mind Russia and the Southern Slavs who missed the earliest basilica stage. The Hellenistic-

styled basilicas dated to the 9th c. scattered across Bulgaria are the only exception in the Slavonic world. All other more or less important earliest churches in this region belong to the synthesized cross-dome type of church architecture borrowed from the contemporary architectural schools of Constantinople and Thessalonica. This means that the Slavonic countries joined the common East European home later.

Unified stylistic complex of any economic-geographical region is a logical phenomenon. It serves as a cornerstone of the large, epoch-making architectural styles that spread to the countries bound by zonal and confessional principles. Domed buildings were the hallmark of the Byzantine or Mediterranean-Black Sea style. Western Europe developed its own style, which reached its summit in the Romanesque and Gothic periods. It has nothing in common with the style popular in Byzantium and the countries in its sphere of influence. The Romanesque and Gothic styles mainly originated from France. Here we shall discuss them as a single phenomenon because of certain shared characteristics (geography of genesis and distribution, the typological range, other stylistic features, etc.).

The main distinguishing feature of the Byzantine style is the domed forms absent from the Romanesque-Gothic architecture. In Western Europe church architecture was dominated by so-called Latin Basilica. The process of “eviction” of the domed forms from the typological range of the new “barbarian” states (accepted earlier in Western Europe under the Roman and Byzantine influences) is easy to trace. The central-plan buildings, quite frequent under the Merovingians (the 6th-8th cc.) and Carolingians (the 8th-9th), became an exception in the Romanesque period (the 10th-11th cc.), limited to certain peripheral non-classical schools only to disappear completely during the Gothic period (the 12th-15th cc.).

Both, the Western European and the East European zones of integration are rooted in Antiquity. The young “Barbarian” states that

had established themselves on the ruins of the Roman Empire and drew on Late Roman traditions, frequently turned to Byzantine architecture. The traces of the Byzantine influence in West European architecture indicate the still far from fully developed West. In the Romanesque period the West freed itself from this influence (in the case of architecture this is confirmed by the noticeably fewer central-plan buildings). The opposition to the East developed Romanesque style into its classical form.

The above suggests that the two architectural styles correspond to the two main European zones of integration: Byzantine in Eastern Europe and Romanesque-Gothic in Western Europe.

Italy with its somewhat dualistic architectural style stands apart: up to the Renaissance, it had been developing both the basilica and central-plan forms. There were neither typical Romanesque nor Gothic schools – Italy created its own highly specific Gothic style (it was Italian who coined the term Gothic to describe the architecture beyond the Alps). On the other hand, it never forgot the Roman tradition of domed buildings.

Both, the Byzantine and Romanesque-Gothic styles remained popular until the 15th c. when Gothic entered its last stage of development. In 1453 Constantinople fell to the Ottoman Turks, yet the Byzantine style remained popular by momentum in some of the East European countries (Georgia, Armenia, Russia, etc.), although its end was just around the corner. Gothic was also retreating from its positions in Western Europe; the Renaissance and later, Baroque moved in to change the face of Europe beyond recognition.

The Renaissance and Baroque were universal styles that covered vast expanses – this was their main feature. The Renaissance architecture quickly conquered France, Germany, the Netherlands, Austria and Spain while Baroque moved even further, to Eastern Europe and even far-away Russia.

The European capitals and cathedrals acquired a more or less unified European style. Baroque changed the image of many cities:

Rome, Paris, London, Madrid, St. Petersburg acquired new buildings that very much resembled each other. These European architectural styles reached Georgia much later, in the 19th c.

**ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობების
ისტორიიდან.
თეოდორე გაბრასი და დავით აღმაშენებელი**

ნარმოდგენილი თავი ადაპტირებული სინთეზია შემდეგი ნაშრომებისა: თ. დუნდუა. სევასტოსები და მართლმადიდებელი სიმახია. დავით აღმაშენებელი და თეოდორე გაბრასი. თბ. 2003; T. Dundua. The Tale of Two Sebastoses and the Orthodox Alliance. David the King of Georgia and Theodoros Gabras. Phasis. Greek and Roman Studies. v. 5-6. Tb. 2003, გვ. 71-89; ბიზანტიური პროვინციული ნუმისმატიკა. გაბრასები და მათი სამონეტო ემისიები. თბ. 2011.

მიიჩნევენ, რომ ტრაპეზუნტის იმპერია თამარის პირ-მშობა. ის რუმის სასულთნოსთვის მუდმივი ჩრდილოური საფრთხე უნდა ყოფილიყო. შევეცდებით ვამტკიცოთ, ერთის მხრივ, აღნიშნული პოლიტიკური კონცეფციის შედარებით ადრეული გენეზისი, მეორეს მხრივ კი, ქართველთა მხოლოდ ნაწილობრივი მონაწილეობა მის კონსტრუქციაში.¹

პრობლემასთან დაკავშირებული ფაქტობრივი მასალა ერთი ბიზანტიური „დინასტიის“ საგვარეულო ისტორიის ადეკვატურია. მისი სახელი არის გაბრას, ან უფრო გვიანდელი ფორმით – გავრას.

არისტოკრატი ხალდების თემიდან, მამაცი და შეუპოვარი თეოდორე გაბრასი ალექსი I კომნენოსის დროს ტრაპეზუნტის დუქსია. თავის თანამდებობას ის უნდა უმაღლოდეს არა ბასილევსის დიდ სიყვარულს, არამედ სწორედ რომ დიდ უნდობლობას. თეოდორე მოაცილეს დედაქალაქს, და მის მიერვე თურქთაგან გამოხსნილი ტრაპეზუნტის დუქსად დანიშნეს. აქ-

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III. თბ. 1979, გვ. 333.

ედან არაფერი გამოვიდა. ანა კომნენა დასძენს, რომ „ტრაპეზუნტის ის ისე უყურებდა, როგორც საკუთარს“.²

არაფერი გამოვიდა არც თეოდორეს შვილის გრეგორიოსის დაქორწინების ცდიდან ალექსის ოჯახის ერთ-ერთ წევრზე. კონსტანტინოპოლში ჩასული უმცროსი გაბრასი, ფაქტობრივად, მძევლად იქცა. მამამ ის ხომალდით გამოიტაცა. ალექსი მას დაემუქრა. თეოდორემ შვილი ბასილევს უკანვე დაუბრუნა. საცოდავმა გრეგორიოსმა თვითონაც სცადა გაქცევა, ის ალექსის მტრებს უკავშირდება. კეისარმა გაბრასი ფილიპოპოლში გამოკეტა.³

თეოდორეს ტრაპეზუნტში ყოფნის კონსტიტუციური *de facto* და ინსტიტუციური პერიპეტიები ჩვენთვის უცნობია, ის სიკვდილამდე იქ არის. თეოდორე დაიღუპა ერზერუმთან*, როცა ის სელჩუკებს ებრძოდა.⁴

თეოდორეს მერე ტრაპეზუნტში ვინმე დაბატენოსია. 1103 წლის შემოდგომისთვის კი ტრაპეზუნტის დუქსი გრეგორიოს ტარონიტია. ის ან თეოდორე გაბრასის შვილია, ან ალექსის კარზე მყოფი წარჩინებულის იოანე ტარონიტის ძმიშვილი. მეტი სიზუსტე შეუძლებელია. მიიჩნევენ, რომ ტარონიტიც რალაცნაირად გაბრასებს ენათესავებოდა.⁵

ამ გრეგორიოსის სეპარატიზმი იმდენად აშკარა იყო, რომ იოანე ტარონიტი, ალექსის ბრძანებით, ილაშქრებს მასზე 1105/1106 წლებში, დაამარცხებს კოლონეასთან და ტყვედაც

² J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210). München. 1974, გვ. 22.

³ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 22-23.

* თეოდორე, *σεβαστός καὶ διὸς Χαλδίας*, 1098 წელს მოკლეს სელჩუკებმა. ის არის მარტვილი და წმინდანი. იხ. W. Seibt. Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich. Wien. 1978, გვ. 290.

⁴ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 23.

⁵ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 23-24.

იგდებს. გრეგორიოსი საპყრობილეში ჩააგდეს. 1107 წელს ის შეიწყნარეს და გაუშვეს. 1117 წელს გრეგორიოსი კვლავაც ტრაპეზუნტშია და კვლავაც არ ისვენებს. სელჩუკთა შიდაპოლიტიკურ კონფრონტაციაში მონაწილეობა მას კიდევ ერთ საპყრობილედ და შემდეგ დიდ გამოსასყიდად დაუჯდა.⁶

1123 წელს ტრაპეზუნტის დუქსია ნიჭიერი ბიზანტიელი სარდალი კონსტანტინე გავრასი^{**}, რეალურად კი ის ნამდვილი ტოპარხია⁷ – სასაზღვრო ზონის ერთადერთი მპყრობელი წლების განმავლობაში^{***}. იმპერატორ იოანე კომნენოსის წარმატებული სამხედრო კამპანია 1139 წელს შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს, ბითინიას, პაფლაგონიას და პონტოს, კონსტანტინოპოლს შემოუმტკიცებს. ამიერიდან კონსტანტინე დუქსია de jure და de facto, ის მხოლოდ და მხოლოდ ბასილევსის ნაცვალთა ტრაპეზუნტის მხარეში.⁸ 1163/1164 წლებში კონსტანტინე მანუელ კომნენოსის ელჩია სულთან კილიჩ-არსლან I-თან იკონიაში.⁹

ამასიის ალყის დროს 1175 წელს კეისარი მანუელი მიხაელ გავრასს შეხვედრია. ეს პიროვნება ტრაპეზუნტის სამხედრო კონტინგენტს ედგა სათავეში. მას უნგრეთზე ლაშქრობაშიც (1161-1167 წწ.) მიუღია მონაწილეობა. მიხაელს ცოლად კომნენა ჰყავდა.¹⁰

⁶ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 24.

თეოდორე გაბრასის ძმისშვილი?! იოანე კომნენოსი ტახტზე 1118 წელს ავიდა, კონსტანტინე ამის მერე ძალზედ მალე გახდა δὸς Χάλδίας. იხ. W. Seibt. Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich, გვ. 290.

⁷ ტოპარხთან დაკავშირებით იხ. J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 148. შენ. 53.

^{***} განსაკუთრებით 1126 წლიდან. W. Seibt. Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich, გვ. 290.

⁸ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 24-25.

⁹ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 25.

¹⁰ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 26.

გავრასების პოლიტიკური დიაპაზონი კონკრეტული ტოპარხიით არ იფარგლებოდა. ზოგი მათგანი რუმელ სელჩუკთა სამსახურშიც კი ჩამდგარა. ერთ-ერთს საოცრად არ გაუმართლა. 1146 წლის წარმატებული ლაშქრობის შემდეგ ბიზანტიელებმა სელჩუკებთან გაზრდილი და, რა თქმა უნდა, მათ მხარეზე მებრძოლი გავრასი სიკვდილით დასაჯეს.¹¹

XII საუკუნის 70-80-იან წლებში სულთანი კილიჩ-არსლან II პრინციპულ საკითხებზე მოსალაპარაკებლად ხან მანუელთან, ხან კი სალაჰ ად-დინთან გზავნის იხტიარ ად-დინ ჰასან ბენ გავრასს. ასე იყო ამასიის ალყის დროს, ასე იყო მირიოკეფალონის მერე, ასე იყო იერუსალემის აღების შემდეგ.¹² სახელის მიხედვით ის აშკარად მუსლიმია; ამავე დროს მიაჩნიათ, რომ ჰასან ბენ გავრასი იმ გავრასის შვილია, ბიზანტიელებმა 1146 წელს სიკვდილით რომ დასაჯეს. გავრასი სულთნის ფავორიტად დიდხანს არ დარჩენილა. კილიჩ-არსლანი და ჰასანი უფლისწულმა ერთმანეთთან წააჩხუბა. ბენ გავრასი თავის მამულში გაემგზავრა, ტრაპეზუნტის სამხრეთით რომ მდებარეობდა. გზაში ის თურქებმა მოკლეს (1189 წ.).¹³ სხვა წყაროს მიხედვით, ჰასანი გაუსამართლებიათ. მას კილიჩის მონამვლა დააბრალეს (1192 წ.).¹⁴

კიდევ ერთი გავრასი, იოანე, ქრისტიანია, ოღონც სულთან ქაიკობადის სამსახურში მყოფი – წევრი პაპთან 1235 წელს გაგზავნილი დელეგაციისა. აშკარაა, რომ ის ჰასანის ჩამომავა-

¹¹ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 25.

¹² J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 26; მირიოკეფალონთან ბრძოლა მანუელმა 1176 წ. წააგო, იერუსალემი კი 1187 წ. დაეცა. იხ. J. J. Norwich. A Short History of Byzantium. Printed in England. 1997, გვ. 289, 295.

¹³ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 26-27.

¹⁴ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 27.

ლი არ უნდა იყოს. აქ სხვა შტოსთან გვაქვს საქმე¹⁵; ძირითადად, ანუ ტრაპეზუნტელ ტოპარხებთან?! მაშინ, რა უნდოდათ მათ მელიტენეში, სადაც 1256 წელს ცხოვრობდა და საეკიმო პრაქტიკით ყოფილა დაკავებული კიდეც ერთი მიხაელ გავრასი?! ყოველივე შეიძლება ასე ავხსნათ — გავრასების ხალდეური მამული ექსპროპრიირებულია, საჯარო de facto ხელისუფლება კი „უზურპირებულია“ კომნენოსების მიერ. თ. უსპენსკი თვლის, რომ ტრაპეზუნტის ბოლო დუქსი ნიკიფორე პალეოლოგია.¹⁶

ქვემოთ წარმოდგენილი გავრასების გენეალოგია არასრულია:

დუქსები

რუმელები

თეოდორე გაბრასი, ალექსის თანამედროვე,
†1098 წ.

კონსტანტინე გავრასი
(1118(?)/23-1163/64 წწ.)

გავრასი †1146

მიხაელ გავრასი
(1167-1175 წწ.)

იხტიარ ად-დინ ჰასან ბენ
გავრასი
(1175-1189/92 წწ.)

| (?)

იოანე, სულთნის ელჩი პაპთან – 1235 წ.

| (?)

მიხაელი, ექიმი მელიტენეში – 1256 წ.

¹⁵ J. Hoffmann. Rudimente von Territorialstaaten im Byzantinischen Reich (1071-1210), გვ. 27.

¹⁶ Ф. И. Успенский. Очерки из истории Трапезунтской империи. Ленинград. 1929, გვ. 31.

მოგვიანო ხანაში გვარი გავრა საოცრად გავრცელებული ყოფილა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში.¹⁷

საკითხის გარშემო არსებული წყაროთმცოდნეობითი ბაზა ასეთია: ანა კომნენა, იოანე ზონარა, იოანე კინამოსი, მიხაელ სირიელი, ნიკეტა ხონიატე და ა.შ.

რომეების სამეფოს ერთიანი ეკონომიკური სისტემა მანასკერტის შემდგომ (1071 წ.) პოლიტიკური დეზინტეგრაციის ძალზედ მკაფიო ტენდენციებს ავლენს, ძირითადად ორი მიმართულებით: I. *de jure* და *de facto* დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის გენეზისი; II. სასაზღვრო „მარკის“ ორგანიზაცია, *de jure* საიმპერიო იურისდიქციის ქვეშ, მას სათავეში დუქსი უდგას, რომელიც *de facto* კანონმდებელია; სწორედ ეს არის ტოპარხია. საკუთარი ტოპარხიის დაარსება ანატოლიაში თვით ნორმანმა მოქირავნე რუსელმაც კი განიზრახა მიხაელ VII დუკას მმართველობის დროს¹⁸, მით უმეტეს, ტრაპეზუნტში ამას იოლად მოახერხებდა ხალდების თემის მკვიდრი თეოდორე გაბრასი.

დეცენტრალიზაციის მიზეზი კი შემდეგია: ბიზანტიური მეტროპოლისი (საბერძნეთი და მცირე აზია) სუპერინდუსტრიული ზღვისპირეთი და ძირითადად აგრარული ჰინტერლანდია. ბიზანტია არანოდებრივი ინდუსტრიულ-აგრარული სისტემაა, სადაც ინდუსტრიული სახმარი ღირებულებების ფასი უპირატესია აგრარულზე, ინვესტიციებიც უფრო მანუფაქტურებისკენ არის მიმართული, ვიდრე მიწისკენ. I ციკლის კაპიტალიზმის¹⁹ სოციალური პოლიტიკის პრინციპული შეცდომაა სამრეწველო კადრების ნაკლები დასაქმება საწარმოო საშუალებების წარმოების სფეროში, ორთქლის მანქანების სრული ეკონომიკური

¹⁷ გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. VI. ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1966, გვ. 111, შენ. 1.

¹⁸ J. J. Norwich. A Short History of Byzantium, გვ. 243.

¹⁹ ამასთან დაკავშირებით იხ. T. Dundua. The Cyclic Dialectics. Tb. 1996.

იგნორირება.²⁰ მართლაც, რა საჭიროა კომფორტის და სერვისის შეზღუდვა, როცა ეკონომიკური სისტემები (საბერძნეთი, იტალია) ავანგარდულია, და განვითარების არავითარ ფორსირებულ ტემპებს არ საჭიროებს. დემოგრაფიული ევოლუცია და, შესაბამისად, ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული სამრეწველო საქონლის რაოდენობის შემცირება სამრეწველო სექტორს ინდუსტრიული ნაწარმის დაუნჯებისკენ უბიძგებდა. სამრეწველო სექტორი საკუთარ პროდუქციაზე ფასებს მაღლა წევს. სტრატეგიები კოტრდებიან. მათი მიწები თემის სტრატეგოსებს უფარდება ხელში აკუმულირებული საინვესტიციო ფონდის წყალობით. ეს ლატიფუნდისტები სამრეწველო ზღვისპირეთს ბრძოლას უცხადებენ. ხატმებრძოლეობა, ანატოლიელი მემამბოხეები – ფოკები და სკლეროსები, პროვინციული იმპერატორები კონკრეტული კონფრონტაციის მღელვარე ფურცლებია. აქედან არაფერი გამოვიდა. რაღაც უნდა მომხდარიყო. ანატოლიელები მზად იყვნენ ყველაფრისათვის, თვით ისლამის მიღებისთვისაც კი. მალე ლატიფუნდისტებს მოკავშირედ ლამის მთელი მსოფლიო მოეკლინა.

რომეების სამეფო, ევროპის ეს ძველი მოდელი, იტალიას ეპოტინება, ბალკანეთსაც; ახალ ევროპას, რომელსაც ადრეული ეკონომიკური კონცეფციების გამეორება არ სურს, ეს აღიზიანებს. ინტერზონალური ევროაზიური სიმამხია და ძალდატანებითი *receptio* – მხოლოდ ეს დააწყნარებდა ბიზანტიას და დაიწყო...

VI საუკუნეში მთელი „ბარბაროსული“ ევროპის და ირანის ალიანსს შედეგად მოჰყვა დუნაის ლიმესის გარღვევა სლავების მიერ; თრაკია და მეზია კი უმნიშვნელოვანეს საიმპერიო სარეკრუტო სივრცეს წარმოადგენდა.

VII საუკუნეში ბალკანეთი თითქმის სრულადაა დაკარგული. ევროაზიური ალიანსის მორიგი მსხვერპლი კი ბიზანტიუ-

²⁰ Словарь Античности. Перевод с немецкого. Москва. 1989. სტატია «Сила пара».

რი სირია და ეგვიპტეა, საიდანაც მეტროპოლისი მნიშვნელოვან შემოსავალს იღებდა.

ბიზანტიას საქმე მოუთავა XI საუკუნის ევროაზიურმა ალიანსმა. კათოლიკური ევროპა და სელჩუკები ამ ალიანსის სუბიექტები არიან. ხელოვნური დემოგრაფიული აფეთქება მეტროპოლისს საბოლოოდ მოუღებს ბოლოს. ანატოლია დაიკარგა, ლატიფუნდისტები კი გათურქდნენ, თანაც დიდი სიხარულით.²¹ აგრარული სექტორი თავისას მიიღებს. სელჩუკთა რუმის სასულთნო რომეული ეკონომიკური სისტემის პრივილეგირებულ აგრარულ სივრცედ იქცა. XIII საუკუნეში სხვა თურქები და დამატებით, ლათინები ბიზანტიურ რუკას კიდევ უფრო ააჭრელებენ. *Receptio* და ის, რომ კაპიტალისტური მეტროპოლისის სოციალური კონტრაქტის შესაბამისობა ეკონომიკურ სივრცესთან განპირობებული უნდა იყოს ექსპანსიური პოლიტიკით, რაც თითქმის არ არსებობდა XI-XV საუკუნეებში, დაქუცმაცების საფუძველი გახდა.²² რეინტეგრაცია (საბერძნეთი ეკონომიკური სივრცის გარეთ დარჩა) უკვე ოსმალური ფენომენია. სირია, ეგვიპტე და მთელი აფრიკა ოსმალებს მიაკუთვნეს, როგორც შემოსავლის დამატებითი წყარო.

აღწერილი პროცესი და ხალდების თემის აბსტრაქტიზების ცდა მონოლითია.

ევროპის მოდერნიზაციის სქემა, რასაც ბიზანტია ემსხვერპლა, ქართულ ინიციატივას გამორიცხავდა. საქართველო ხომ ძლიერ მეზობელ პარტნიორს კარგავდა, რომელთანაც იმდენად იყო ინტეგრირებული, რომ აქაც და იქაც უნიფიცირებული სამონეტო ტიპები იჭრებოდა მართლმადიდებელი ინტეგრაციული სიმბოლიკით დატვირთული – „ძელი ცხორებისა“ (ჭეშმარიტი ჯვარი), ღვთისმშობელი ორანსი ვლადქერნისად წოდებული

²¹ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453. Printed in Great Britain at the University Press. Cambridge. 1996, გვ. 26-27.

²² თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 18.

(იხ. ცხრილი გვ. 49) და ა.შ.²³

ცხრილიდან ჩანს, რომ ვლადიმერის ღვთისმშობლის ტიპის პრეზერვაცია არა ტრადიციულა, არამედ ბიზანტიური თანადროული ტიპის პერმანენტული გათვალისწინება. დავით IV ბაძავს ალექსის 90-იან წლებში და შემდგომაც.²⁴ მაგრამ საიდან გაჩნდა კონკრეტული ჯვარი მისი ფულის რევერსზე? თეოდორე გაბრასის ფულებიდან (იხ. ქვემოთ). ე.ი. ნებისმიერი ბიზანტიური „რუდიმენტი“ საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური პარტნიორია. ტრაპეზუნტის მხარესთან საქართველოს ურთიერთობას თავისი ხანგრძლივი ისტორია აქვს. აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ერთ დროს ერთ ეკონომიკურ სისტემას ქმნიდა, აქ ერთ ენაზე საუბრობდნენ. პონტოს ელინური ქალაქები კი, მოგვიანებით, კოლხეთის სამრეწველო პარტნიორების ფუნქციას ასრულებდა. მითრიდატე VI ევპატორის ხანაში პონტო და კოლხეთი პოლიტიკურადაც მაქსიმალურადაა ინტეგრირებული. რომაული *Limes Ponticus* ტრაპეზუნტით მთავრდებოდა. ტრაპეზუნტის მითრაც ლაზიკაში საოცრად შეიყვარეს. ბიზანტიური „თანამეგობრობის“ პერიოდში საქართველოსათვის ტრაპეზუნტი რომეების სამეფოს ყველაზე ახლომდებარე ქალაქია. XI საუკუნეში კი ხალდეის მხარე საქართველოს სამეფოს მოკავშირეა, ისე როგორც შემდგომ – ტრაპეზუნტის კომნენოსთა იმპერია. გენუელთა მიერ ორგანიზებული ინდური საქონლის ჩრდილოური ტრანზიტი საზღვაო მარშუტით – კაფფა-სევასტოპოლი-ტრაპეზუნტი-გალატა-იტალია, საქართველოს ზღვისპირეთსა და განსახილველ მხარეს ერთ სატრანზიტო დერეფნად აქცევდა. XVII საუკუნეში ტრაბზონელ ვაჭრებს სამეგრელოდან გაჰქონდათ რიგი სახმარი ღირებულებებისა. დღესაც ქალაქი ტრაბზონი თურქულ-ქართული კომერციული კონტაქტის ცენტრია.

²³ T. Dundua. Review of Georgian Coins with Byzantine Iconography. *Numismatica e Antichità Classiche*. XXIX. 2000. Quaderni Ticinesi, გვ. 387-396.

²⁴ T. Dundua. Review of Georgian Coins with Byzantine Iconography ..., გვ. 391.

გაბრასი ბიზანტიელია. მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური ენა ბერძნულია. მაგრამ რა ვუყოთ, რომ ყოფილი ხალდების თემის²⁵ ტერიტორიაზე რიგ შემთხვევაში დღესაც კი საოჯახო ენა ავტოხტონურია? ხომ არ არის თეოდორეს, ან სხვა რომელიმე გაბრასის ლინგვისტური დიაპაზონი უფრო ფართო და ბილინგვური?! ამასთან დაკავშირებით არაფრის თქმა არ შეგვიძლია, გარდა იმისა, რომ ყოველგვარი კომენტარის გარეშე დავაფიქსიროთ უკვე არსებული მოსაზრება.²⁶

ზემოთ ჩვენ ვწერდით იმ ტიპოლოგიურ პარალელზე, რაც დავით IV აღმაშენებლის ერთი კონკრეტული ემისიის (ტიპი: ვლაქერნის ღვთისმშობელი/ჯვარი, ლეგენდა – **Ⲭⲓⲣⲓⲛⲉⲛⲉⲛⲉⲛ**) ზურგის მხარეს გააჩნდა თეოდორე გაბრასის სპილენძის მონეტებთან.

ბიზანტიური პროვინციული ნუმისმატიკის შესწავლა უკვე არსებულ კლასიფიკაციაში გარკვეული კორექტივის შეტანის საფუძველს გვაძლევს.

გაბრასების სპილენძის სამონეტო ემისიების კლასიფიკაცია პირობითია. ის ემყარება მონეტების წონას, ფორმას და სტილს:

1. ქრისტეს ბიუსტი/ჯვარი ფოთლოვან ბაზისზე, გარშემო – წერტილოვანი ჩარჩო (ტაბ. I, №1).

2. ქრისტეს ბიუსტი/გასხივოსნებული ჯვარი, ასოები – [A]ΔP – ბოლოებზე (ტაბ. I, №2).

3. ჯვარი, **ⲓⲮ ⲛⲉ ⲛⲓ ⲕⲁ** კუთხეებში/იმპერატორის ბიუსტი (ტაბ. II, №3).

4. ქრისტეს ბიუსტი/ძვირფასი თვლებით მორთული ჯვარი, **ⲓⲮ ⲛⲉ ⲛⲓ ⲕⲁ** კუთხეებში (ტაბ. II, №4).

²⁵ ეს თემა IX საუკუნეში ჩამოყალიბდა. X საუკუნეში ის აზიის 16 თემის ჩამონათვალშია. G. Ostrogorsky. History of the Byzantine State. Translated from the German by Jaan Hussey. Rutgers University Press. New Brunswick. New Jersey. 1957, გვ. 184, 219.

²⁶ გეორგიკა. ტ. VI, გვ. 111, შენ. 1.

5. მჯდომარე ქრისტე/ძვირფასი თვლებით მორთული ჯვარი ნახევარმთვარეზე (ტაბ. III, №5).

6. ღვთისმშობლის ბიუსტი/ჯვარი, მის გარშემო – ΦΦΠΧ (ტაბ. III, №6).

7. ქრისტეს ბიუსტი/იმპერატორის ბიუსტი (ტაბ. IV, №7).

8. ქრისტეს ბიუსტი/ჯვარი, IC XC NI KA ბოლოებზე (ტაბ. IV, №8).

9. პატრიარქის ჯვარი საფეხურებზე. Xs კუთხეებში/პატრიარქის ჯვარი, Es კუთხეებში (ტაბ. V, №9).

10. წმ. თეოდორეს ბიუსტი/ჯვარი (ტაბ. V, №10).

11. ქრისტეს ბიუსტი/ფეხზე მდგომი წმ. თეოდორე (ტაბ. VI, №11).

12. ქრისტეს ბიუსტი/წმ. დემეტრეს ბიუსტი (ტაბ. VI, №12).

13. ქრისტეს ბიუსტი/ძვირფასი თვლებით მორთული ჯვარი, ΑΛΒΡ კუთხეებში (ტაბ. VII, №13).

14. ქრისტეს ბიუსტი/მარტივი ჯვარი, ΑΛΒΡ კუთხეებში (ტაბ. VII, №14).

15. უხეში ჯვარი/უხეში ჯვარი.²⁷

თუმცა ტიპოლოგიური და ეპიგრაფიკული სტრუქტურა ასეთიც შეიძლება იყოს:

1. წმ. თეოდორეს ბიუსტი/ჯვარი.

2. ქრისტეს ბიუსტი/ფეხზე მდგომი წმ. თეოდორე.

3. ქრისტეს ბიუსტი/წმ. დემეტრეს ბიუსტი.

4. ქრისტეს ბიუსტი/მარტივი ჯვარი, ΑΛΒΡ კუთხეებში.

5. ქრისტეს ბიუსტი/ძვირფასი თვლებით მორთული ჯვარი, ΑΛΒΡ კუთხეებში.

²⁷ Ph. Grierson. Byzantine Coins. First Published in 1982. London. University of California Press. Berkeley and Los Angeles, გვ. 228-229, ტაბ. 58.

6. ქრისტეს ბიუსტი/გასხივოსნებული ჯვარი, ასოები – [A]ΛΔΡ – ბოლოებზე.
7. ქრისტეს ბიუსტი/ძვირფასი თვლებით მორთული ჯვარი, $\overline{IC} \overline{XC} NI KA$ კუთხეებში.
8. ქრისტეს ბიუსტი/ჯვარი, IC XC NI KA ბოლოებზე.
9. ქრისტეს ბიუსტი/ჯვარი ფოთლოვან ბაზისზე, გარშემო – ნერტილოვანი ჩარჩო.
10. მჯდომარე ქრისტე/ძვირფასი თვლებით მორთული ჯვარი ნახევარმთვარეზე.
11. ქრისტეს ბიუსტი/იმპერატორის ბიუსტი.
12. ჯვარი, $\overline{IC} \overline{XC} NI KA$ კუთხეებში/იმპერატორის ბიუსტი.
13. ღვთისმშობლის ბიუსტი/ჯვარი, მის გარშემო – ΦΦΠΧ.
14. უხეში ჯვარი/უხეში ჯვარი.
15. პატრიარქის ჯვარი საფეხურებზე. Xs კუთხეებში/პატრიარქის ჯვარი, Es კუთხეებში.

კომენტარები:

ერთი რამ აშკარაა – ყველაზე ადრეული ემისიები, ალბათ, წმ. თეოდორეს გამოსახულებიანია. ის ხომ ტოპარხიის კტისტის, თეოდორე გაბრასის მფარველი წმინდანია. თუ ათვლის წერტილად ჩვენი სქემის №2-ს ავირჩევდით, ამას შეეძლო შუბლის მხარეზე ქრისტეს ბიუსტის ტიპის მატარებელი ემისიების თანმიმდევრობის დარღვევა, ანუ, ასეთ შემთხვევაში, ჩვენთან №2-ს №1 მოჰყვებოდა. ეს კი არ იქნებოდა სწორი. წმ. თეოდორეს წმ. დემეტრე ენაცვლება (№3). შემდგომ ემისიებზე ალექსი კომნენოსის ინიციალებია (№№4-6). ამის მერე ზურგის მხარეზე წარწერაა – $\overline{IC} \overline{XC} NIKA$ (№№7-8). შემდეგი საფეხური ლეგენდების სრული გაქრობაა (№9). მჯდომარე იესო (№10), ქრისტე შუბლის მხარეზე და იმპერატორი ზურგის მხარეზე

(№11), საიმპერატორო ტიპი და ჯვარი ერთად (№12), ჯვარი და წმ. ღვთისმშობელი (№13), დაბოლოს, ჯვარი ერთადერთი სამონეტო ტიპია (№№14-15) – ასეთია მომდევნო ცვლილებების თანმიმდევრობა.

ჩვენთან №№1-2, ალბათ, თეოდორე გაბრასის ემისიებია. შესაძლოა მისივე იყოს №№3-6. №№7-15 კი უნდა გადანაწილდეს სხვა ტოპარხებზე.

დავით IV-ის მონეტის ზურგის მხარის პროტოტიპი ან №1-ის, ან №4-ის რევერსია. ჯვრის გამოსახულება დავითთან ოდნავ გამარტივებულია. შესაძლოა, პროტოტიპი, საერთოდ, №5-ის რევერსი ყოფილიყო (ტაბ. VIII).

ბოლოს, საინტერესოა აღინიშნოს, რომ გაბრასების მსუბუქი ფოლისების ძირითადი ნაწილი ან ტრაპიზონშია აღმოჩენილი, ან ამ ქალაქის მუზეუმშია დაცული. რამდენიმე ცალმა კი ათენს და კორინთოს მიაღწია.²⁸

²⁸ Ph. Grierson. Byzantine Coins, გვ. 228-229.

ტაბ. I

XI-XII სს. ტრაპიზონული ფოლისები

1

2

3

4

5

6

ტაბ. IV

7

8

9

10

ტაბ. VI

11

12

13

14

ტაბ. VIII

თეოდორე გაბრასის ფოლისები

დავით აღმაშენებლის ნახევარი თეთრი

ABOUT GEORGIAN-BYZANTINE RELATIONS. THEODOROS GABRAS AND DAVID IV, KING OF GEORGIA

Summary

The Empire of Trebizond is thought to be of Georgian design as a permanent threat to Sultanate of Rum. Queen Tamar (1184-1210) engineered everything. Still she had a certain pattern.

The family of Gabras/Gavras seems to be involved in the story. Allotted with a rank of the *dux* of Trebizond in the 11th-12th cc., the Gabrids considered those sites as their possession. And any of the Byzantine “rudiments” seems to be allied with Georgia.

Last time we wrote about the Georgian money with Byzantinesque – both from the metropolis and province, Constantinople and Trebizond (e.g. T. Dundua. *The Tale of Two Sebastoses and the Orthodox Alliance. David the King of Georgia and Theodoros Gabras. Phasis. Greek and Roman Studies.* v. 5-6. Tb. 2003, pp. 71-89). That is silver issue of David IV of Georgia (1089-1125), having Virgin Orans labelled *Blachernitissa* on obverse, and cross – on reverse, generally dated by 1089-1099.

Former type had been provided by metropolis itself, latter – by the coins of the Gabrids from Trebizond (Ph. Grierson. *Byzantine Coins.* First Published in 1982. London. University of California Press. Berkeley and Los Angeles, pp. 228-229, pl. 58).

The order of those provincial toparchic issues is only approximate, based mainly on consideration of size, shape and style. But typological and epigraphic structure could be as follows:

1. Bust of St. Theodore/Cross.
2. Bust of Christ/St. Theodore standing.
3. Bust of Christ/Bust of St. Demetrius.
4. Bust of Christ/Plain cross, **Α**ΛBP in quarters.

5. Bust of Christ/Jewelled cross, **ΑΛΒΡ** in quarters.
6. Bust of Christ/Rayed cross with letters **[Α]ΛΔΡ** at the ends.
7. Bust of Christ/Jewelled cross with **ΙC ΧC ΝΙ ΚΑ** in quarters.
8. Bust of Christ/Cross with **IC XC NI KA** at the ends.
9. Bust of Christ/Cross on leaved baze in pellet border.
10. Christ seated/Jewelled cross on crescent.
11. Bust of Christ/Bust of Emperor.
12. Cross with **ΙC ΧC ΝΙ ΚΑ** in quarters/Bust of Emperor.
13. Bust of Virgin/Letters **ΦΦΠΧ** around cross.
14. Crude cross/Crude cross.
15. Patriarchal cross on the steps. **Xs** in angles/**As** obverse but **Es** in angles.

Comments:

One point is clear enough, we have to start with the coins those of St. Theodore depicted on. For he was patron-saint of Theodoros Gabras – ctistes of the toparchy. №2 as the starting point could had broken continuity of Christ-bust typology on obverse. Then №1 is exactly what we need now. St. Theodore is substituted by St. Demetrius (№3). And next are to come the issues with Alexios' initials inscribed on (№№4-6). Then **ΙC ΧC ΝΙΚΑ** appears on reverse (№№7-8). After the legends totally vanish (№9), and Christ is shown first seated (№10), and then with Emperor on reverse (№11). Emperor type meets cross (№12), cross meets Virgin (№13), and at last cross is left alone (№№14-15).

№№1-2 are, perhaps, the issues of Theodoros Gabras, №№3-6 could be again his, while the rest (№№7-15) are to be distributed among the next toparchs.

David IV chooses the design of either №1, or №4 for his reverse slightly simplifying the cross; or, maybe, reverse of № 5 is exact prototype for his silver coins.

ქართულ-ოსმალური ურთიერთობების ისტორიიდან. „გურჯისტანის ვილაიეთი“ და გატომეზოვის გაუქმება სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში

აგროინდუსტრიული პროფილი, ურბანული პრიორიტეტები, ათეულობით მილიონი მოსახლე, მანუფაქტურები, დაქირავებული შრომა, ბაზრები, აკვედუკები, საერთაშორისო ვაჭრობა, ბატონყმური რიგის და წოდებრიობის არარსებობა, სულთნის ძალაუფლების არამემკვიდრეობითი ხასიათი XVII საუკუნიდან, ბიზანტიური სტილი არქიტექტურაში, კონტროლი შავიზღვისპირეთსა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთზე – ყოველივე ზემოაღნიშნული ოსმალეთის იმპერიის ბიზანტიური მემკვიდრეობაა.¹

კიდევ ერთი სიმპტომატური ბიზანტინიზმია ოსმალურ მეტროპოლისში (რუმელია, ანატოლია) – აგრარული სექტორის მართვის სახელმწიფო სოციალისტური პრინციპი, ბევრად უფრო მოწესრიგებული და პერმანენტული სახით, ვიდრე ეს ადრე იყო.² მიწების ფონდი სახელმწიფო საკუთრებაა. მისი კულტივაციის პროცესი ცენტრალიზებულია. ფასები სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტზე, საბაზრო ფასებთან შედარებით, ოდნავ აწეულია სპეციალური სახელმწიფო ედიქტებით ფასე-

¹ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453. Cambridge University Press. 1965. Reprinted 1996, გვ. 158-159; T. Dundua. The Cyclic Dialectics. Tbilisi. 1996; თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. ციკლური დიალექტიკა, არქიტექტურა და სტილის კატეგორია. თბ. 1998, გვ. 4; World Cultures. A Global Mosaics. Textbook. New Jersey. 1999, გვ. 578; თ. დუნდუა. სევასტოსები და მართლმადიდებელი სიმახია. დავით აღმაშენებელი და თეოდორე გაბრასი. თბ. 2003, გვ. 8-10; The Black Sea. A History of Interaction. Teaching Pack. Council of Europe. Gyldendal Undervisning. Oslo. 2004, გვ. 86-106; მ. სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000). თბ. 2007, გვ. 196; თ. დუნდუა, ნ. ფიფია. საქართველო და გარე სამყარო – ევროპის „შექმნა“ და ევროპის ინტეგრაციის ისტორიული ფორმები. I. საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელო. თბ. 2009, გვ. 142-148.

² მ. სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000), გვ. 139-140.

ბის შესახებ. ბიზანტიური დაპირისპირება ინდუსტრიულ ზღვისპირეთსა და ანატოლიის ჰინტერლანდს შორის ინდუსტრიულ და აგრარულ პროდუქტებზე ფასების შეფარდებამ გამოიწვია. ჰეგემონი ზღვისპირეთი აგრარულ სექტორს საბაზროზე უფრო დაბალ ფასებს უწესებდა საბაზრო ურთიერთობებში სახელმწიფოს ჩარევის გზით. ამას შედეგად ანატოლიელების თურქების მხარეზე გადასვლა, გათურქება და ეკონომიკური სისტემის პოლიტიკური თვალსაზრისით ორად გახლეჩვა მოჰყვა.³ ოსმალთა დროს კი ფასები ისეა რეგლამენტირებული, რომ ძირითადად სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული მიწების ფონდიდან მომდინარე აგრარულ პროდუქტზე ფასი ოდნავ აწეულია საბაზრო ნორმასთან მიმართებით. ამით კონფლიქტი ზღვისპირეთსა და ჰინტერლანდს შორის მოგვარებულია. დამატებით, სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული მანუფაქტურების მრავალრიცხოვნება გვაპარაუდებინებს, რომ, განსხვავებით ადრეული ეპოქისაგან, ახლა მეტი ყურადღება დაეთმო სანარმოო საშუალებების წარმოებას.

სახელმწიფო სავარგულებზე სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების მენეჯმენტს უმაღლესი ადმინისტრაცია ახორციელებდა. ადგილზე კი რამდენიმე ათეულ ან ასეულ ნადელზე (ჩიფთლიქზე) ეკონომიკურ კონტროლს ახორციელებდნენ აქედან უპირატესი შემოსავლის მქონენი, და ამიტომაც, სამხედრო ვალდებულნი. ერთი სიფაჰის (მეომრის) სამეურნეო მეურვეობის ქვეშ მყოფ კონკრეტული შემოსავლის მქონე მიწებს თიმარი ერქვა; უფრო მეტ შემოსავალს ზიამეთი იძლეოდა. თიმარიოტები და ზაიმები, მილიციის გარდა, სამოქალაქო-ადმინისტრაციულ სამსახურშიც იდგნენ.⁴ თანამდებობრივი წინ-

³ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 27; J. J. Norwich. A Short History of Byzantium. Published in Penguin Books. 1998, გვ. 242-243; თ. დუნდუა. სეკასტოსები და მართლმადიდებელი სიმახია. დავით აღმაშენებელი და თეოდორე გაბრასი, გვ. 8-10, 17-18.

⁴ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 35; მ. სვანიძე. საქართველოს მძაღლეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს. თბ. 1971, გვ. 79.

სვლის შემთხვევაში თიმარის ნაცვლად ზიამეთი ეძლეოდათ. ასევე ჩვეულებრივი პროცედურა იყო კონკრეტული მიზეზების გამო, თიმარის ან ზიამეთის ჩამორთმევა. მიწას პირადად თავისუფალი რაიათები ამუშავებდნენ. ასეთი იყო ოსმალური აგრარული სისტემა.

ქართული ფეოდალური კონსტიტუცია მონარქიზმის, ნოდებრიობის, კერძო საკუთრებისა და ბატონყმური რიგის სინთეზია.⁵ ვიცით, რომ ოსმალობამ სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში XVI საუკუნიდან მიწაზე კერძო საკუთრება მოსპო, ის სახასო სისტემამ შეცვალა. ბევრი ფეოდალური სახლი ამის გამო რეგიონს ტოვებს.⁶ დარჩენილები კი ისლამს იღებენ და ახალი სტატუსით თავიანთ ძველ ქვეყანას მართავენ, *de facto* ავტონომიას⁷; ისე, რომ ეკონომიკურადაც ქართლთან კავშირი არ განწყვეტილა. ამის საფუძველზე მესხები ენას ინარჩუნებენ. ვინაიდან მესხეთს ისევ ჯაყელები და ხიმშიაშვილები მართავენ, ე.ი. *de facto* ნოდებრიობაც შენარჩუნდა. შესაძლოა, *de jure* ნოდებრივი კასტა მესხეთის სახასო მიწების კოლექტიური მომხმარებელი იყო გენეტიურ პერსპექტივაში.

ე.ი. ლოკალური (მესხური) სოციალური კონტრაქტი აბსტრაჰირდა საკანონმდებლო ინიციატივისგან, პრივატული სისტემისგან და, პირობითად, შეინარჩუნა ნოდებრიობა. კიდევ ერთი უზნექტი იყო ქართულ ვერბალურ კონსტიტუციაში – კერძოდ, ბატონყმური რიგი. რა შეიძლება ითქვას ამასთან დაკავშირებით?!

კონკრეტული ასპექტით საინტერესო ჰიპოთეზის დედუქციური კონსტრუქცია ასეთია: 1828-1829 წლებში რუსეთის ჯა-

⁵ იხ. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1963.

⁶ მ. სვანიძე. სამცხე-საათაბაგო XVI საუკუნის მიწურულში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 150-155.

⁷ შ. ლომსაძე. სამცხე-საათაბაგო: XVIII ს. შუაწლებიდან XIX ს. შუაწლებამდე. თბ. 1975, გვ. 382-383.

რებმა სამცხე-ჯავახეთი დაიკავეს⁸ და მოსპეს ის ბარიერი, რაც შეიძლება ქართლ-კახეთთან ეკონომიკური ურთიერთობისათვის ხელისშემშლელი ყოფილიყო; 1877-1878 წლებში რუსებმა დაიკავეს ერუშეთი, არტაანი და კოლა, შავშეთი და კლარჯეთი, აჭარა, ორივე ტაო.⁹ 1864-1871 წლებში ქართული ეკონომიკური სისტემის ფარგლებში ყველგან ეტაპობრივად გაუქმდა ბატონყმობა.¹⁰ ახალციხის მაზრა ამ კუთხით არსად იხსენიება. რატომ? ნუთუ ბატონყმობა იქ ვიღაცამ ადრე უკვე გააუქმა?! არც 1877-1878 წლებში შემოერთებულ ტერიტორიებზე გაუუქმებიათ რუსებს ბატონყმობა.

დასკვნა ერთია – XVI-XVII საუკუნეებში მესხეთის დიდ თემში/გურჯისტანის ვილაიეთში ბატონყმობა ოსმალებმა გააუქმეს. სხვა საკითხია, ეკონომიკური კუთხით რამდენად რენტაბელური შეიძლება ყოფილიყო მმართველი კლასისთვის შემოსავლის და სტიმულის პროცენტული შეკვეცა.

დედუქციური ჰიპოთეზა ინდუქციურადაც უნდა იყოს შემაგრებული. ვნახოთ, როგორი ვითარებაა ასახული თანადროულ დოკუმენტებში.

უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა ყურადღება შევაჩეროთ 1595 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარზე“. მისი სანყისი ნაწილი ეთმობა კანონთა წიგნს, *კანუნ-ნამეს*, სადაც, სხვა საკითხებთან ერთად, საუბარია რაიათის სტატუსზე. *კანუნ-ნამეში* აღნიშნულია: „ . . . უკეთუ ქალი მის მფლობელობაში მყოფ მიწას (ე.ი. მიწის ნაკვეთს, რომელსაც ადრე, ალბათ, ქალის მეუღლე ამუშავებდა – ავტ.) დაუმუშავებელს და ცარიელს არ დატოვებს და ახალ სახელმწიფო დავთარში ჩანერილი [წესების] მიხედვით იხდის ბეჰრესა და გამოსაღებს, მისგან [მიწების] ჩამორთმევა ნება დართული არ არის, და უკეთუ რეაადან კვდება ვინმე და მას მიწა რჩება, [ეს მიწა]

⁸ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე. სახელმძღვანელო ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტებისათვის. თბ. 2004, გვ. 111-113.

⁹ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე, გვ. 187-191.

¹⁰ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე, გვ. 149-154.

შვილზე გადადის, როგორც სამკვიდრო მფლობელობა (ე.ი. შვილს შეუძლია მისი დამუშავება – ავტ.). *თუ მას შვილი არა ჰყავს, მის ძმაზე არ გადადის; თაფუს¹¹ წესებს დაექვემდებარება. მაგრამ თუ მისი ძმა გადაიხდის თაფუს იმ გამოსაღებს, რომელსაც სხვა იძლევა, მაშინ [მიწა] სხვას არ გადაეცემა. პაპის მიწა მისი შვილისშვილზე არ გადადის¹²* კანუნ-ნამეს აღნიშნული ნაწილი ერთგვარად გვისაბუთებს, რომ რაიათი მიწაზე არ არის იმ სახით მიმაგრებული, როგორც ეს გვხვდება, თუნდაც, ქართულ ფეოდალურ საზოგადოებაში.

მართალია, *კანუნ-ნამეს* შემდეგი ნაწილი გაქცეული რაიათების უკან დაბრუნების საკითხს ეხება, მაგრამ აქ სპეციფიკურ მდგომარეობასთან უნდა გვქონდეს საქმე. დოკუმენტში აღნიშნულია: *„თუ დავთარში რეგისტრირებული რეაფას [ხალხი] დაიფანტება, – დანესებულია კანონი, რომ ისინი მოყვანილ იქნენ უკანვე და დასახლებულნი თავიანთ ადგილას, ხოლო, უკეთუ ათმა, ან მეტმა წელმა განვლო, უკან გადმოსახლება არ შეიძლება; გამოსაღები მათ გადახდებათ საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით“*.¹³ ჩვენი ვარაუდით, აქ საუბარი უნდა იყოს არა რაიათების პირადი გადაადგილების უფლების შეზღუდვაზე, არამედ ახლად დაპყრობილი ტერიტორიიდან მოსახლეობის მასობრივი გაქცევის პრევენციაზე. ამ მოსაზრებას პირდაპირ ეხმაურება *კანუნ-ნამეშივე* შეტანილი ის პუნქტი, სადაც აღნიშნულია, რომ ახლად მოსული რაიათი სოფელში დასახლების და სამი წლის ცხოვრების შემდგომ ადგილობრივი თიმარიოტის დაქვემდებარებაში გადადის – *„... თუ სხვა რეაფადან მოვა ვინმე, რომელიმე სოფელში დასახლება და იცხოვრებს [იქ] 3 წელიწადს ისე, რომ ვინმეზე*

¹¹ თაფუს წესით მიწის გაცემა ნიშნავდა მიწაზე მომუშავის უმემკვიდრეოდ გარდაცვალების შემთხვევაში ამ მიწის ახალ მუშაკზე გაცემას გადასახადის გადახდის პირობით. თაფუს წესით სიფაჰები მიწას რაიათებს გადასცემდნენ.

¹² გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ. წიგნი II. თბ. 1941, გვ. 1.

¹³ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. ნ. II, გვ. 1.

არ იქნება მიწერილი, ის თიმარის მფლობელის (უფრო ზუსტად, მოსარგებლის, ე.ი. სიფაჰის – ავტ.) ისეთივე რეაა ხდება, როგორც სხვები. არავის ემინთავან და არც სხვას ვისმე ხელი არ აქვს [ამ საქმეში] და მას ნუ მოსთხოვენ გამოსაღებს იმ მიზეზით რომ ის მოსულიაო. [აქ] საზღვარია [და] ხალხის ჩასახლებაა საჭირო...“¹⁴

ჩილდირის ვილაიეთის (ახალციხის საფაშო) მკვიდრი რაიათები პირადი თავისუფლებით რომ სარგებლობდნენ და მხოლოდ საგადასახადო სისტემაზე, და არა მიწაზე, იყვნენ მიმაგრებულნი, ამ ფაქტს ადასტურებს კანუნ-ნამეს შემდეგი პუნქტები: „რაიჯეთის შვილი არის რაიჯეთი, სანამდის ის სხვას არაა მიწერილი. თუ რეაა თავის სახნავ-სათესად გამოსადეგ მიწას არ დაამუშავებს და სხვა სიფაჰის მიწის დასამუშავებლად წავა, ამ შემთხვევაში დაკანონებულია ასეთებისაგან ორი ყუშურის აღება [ხსენებული გარემოების] დადასტურების შემდეგ. ხოლო თუ ის თავისი მიწის დამუშავების შემდეგ დაამუშავებს კიდევ სხვა სიფაჰის მიწას, (მაშინ) ორი ყუშურის გადახდა უქმდება.

... თუ [ვინმე] გარეშე რაიჯეთი მოვა და თავფს საფუძველზე სიფაჰის // მიწას დახნავს და დათესავს, მაშინ [დანესებული] ბეჰრეს გადახდის შემდეგ აიღება ორი დონუმი უკეთესი ადგილიდან ერთი ახჩა, ხოლო სამი დონუმი უარესი ადგილიდან [ავრეთვე] ერთი ახჩა. დონუმი სიგრძითა და სიგანით 40 ნაბიჯი მიწაა, ჩვეულებრივი ნაბიჯით. [ამაზე] მეტი ან ნაკლები არ უნდა იქნეს მიღებული. დაკანონებულია, რომ სახნავ-სათესად გამოსადეგი რეააას ის მიწა, რომელსაც [რეაა] სამ ნელინადს ზედიზედ უმიზეზოდ დაუმუშავებელს და ცარიელს დასტოვებს, ჩამოერთვას მას და გადაეცეს სხვას, თავფს საფუძველზე.

... თუ გარეშე ვინმე მოვა და სიფაჰის თიმარზე გაიზამთრებს, მაშინ, თუ ის ცოლშვილიანია, მას გადახდეს გა-

¹⁴ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. წ. II, გვ. 5-6.

ზამთრების გამოსაღები – 6 ახჩა, ხოლო თუ ის მარტოხელაა, მაგრამ კერა აქვს, მაშინ გადახდეს საკვამლე გამოსაღები – 3 ახჩა. // თუ კი ის მიწას დახნავს და დათესავს და მიწის გამოსაღებს გადაიხდის, მაშინ გაზამთრების გამოსაღებს ის აღარ იხდის. მოზამთრეები სამი წლის განმავლობაში იხდიან გაზამთრების გამოსაღებს; ხოლო თუ გაზამთრებაში დააყოვნდებათ 3 წელზე მეტი, მაშინ თავის სიფაჰის უნდა მისცენ გამოსაღები ბენაქი – 18 ახჩა. თუ გარეშე რეაა, რომელიც სხვა სიფაჰიზე არაა მიწერილი, მოვა და იცხოვრებს სიფაჰის თიმარზე, მან დაწესებული გამოსაღები უნდა მისცეს თიმარის მფლობელს. სხვას ხელი არა აქვს ამაში...“¹⁵

როგორც ვხედავთ, ახალციხის საფაშოს მკვიდრ რაიათებს გადაადგილების და სხვა სიფაჰზე (თიმარიოტზე) მიწერის ანუ ადგილმონაცვლეობის უფლება აქვთ, ხოლო, იმ შემთხვევაში, თუ რაიათი სამი წლის მანძილზე მიწას არ დაამუშავებს, მას ეს მიწა ჩამოერთმევა და, რა თქმა უნდა, ამის შემდგომ ის, საკუთარი სურვილისამებრ, განაგრძობს ცხოვრებას. ყოველივე ეს კი მესხეთში მცხოვრებ ქართველ მიწათმოქმედთა პიროვნულ თავისუფლებაზე მეტყველებს.

მესხეთში მცხოვრები რაიათები სახელმწიფოს (სულთნის) საკუთრებაში მყოფ მიწებს ამუშავებდნენ; აქედან სახელმწიფოს წილი მნიშვნელოვანი იყო (მოსავლის ერთ მეხუთედი — „ხუმსი“), რომელიც ხელფასის სახით ეძლეოდათ სამხედრო პირებს (სიფაჰებს). რაიათები იხდიდნენ სულადობრივ 25 ახჩას. სიფაჰები თიმარებისა და ზიამეთების მოსარგებლენი იყვნენ.¹⁶ ახალციხის საფაშოში მცხოვრები რაიათების პიროვ-

¹⁵ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. წ. II, გვ. 1-2.

¹⁶ ახალციხის საფაშოში და მის მიმდებარე რეგიონებში თიმარები და ზიამეთები, ოსმალეთის რიგითი პროვინციების მსგავსად, არამემკვიდრეობით გაიცემოდა და მხოლოდ სახელმწიფო სამსახურთან იყო დაკავშირებული, რასაც ადასტურებს მრავალი ოსმალური დოკუმენტი. იხ. ოსმალური ფირმანები და ბერათები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიისათვის. XVI-XVIII საუკუნეები. თურქული ტექსტი, ქართული თარგმანით, შესავალით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონით, ფაქსიმილეებითა და საძიებლებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ. 2011.

ნულ თავისუფლებაზე მეტყველებს აგრეთვე 1595 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ და 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ შედარებაც. 1595 წლის დავთარში რაიათები მიწერილნი არიან იმ ადმინისტრაციულ ერთეულზე, სადაც მიწას ამუშავებენ. აქ არსად ჩანს მათი პიროვნული დამოკიდებულება. ასე მაგ., „სოფელი შურდო ექვემდებარება მზვარეს [რ-ნს]. იორდანეს შვილიშვილი, მერებ[ა] ძე მისი . . .“.¹⁷ რაც შეეხება 1728 წლის „თბილისის ვილაიეთის დიდ დავთარს“, აქ განსხვავებული მდგომარეობაა — ოსმალები ამ შემთხვევაში ქართულ ფეოდალურ სისტემას არ შეეხებიან და, შესაბამისად, დავთარში რაიათები შეყვანილია თავიანთ მებატონეებთან ერთად. მაგ. — „სოფელი ახმაჯი ექვემდებარება ამილახვარს. დათუნა ძე დიმიტრისი . . . ჭალა ამილახვრის შვილის გივის მფლობელობაში, ექვემდებარება ხსენებულს . . .“.¹⁸

აღსანიშნავია, რომ მესხეთის ზოგიერთ ნაწილში ოსმალეთის ხელისუფლებამ რიგი სანჯაყებისა იურთლუკისა და ოჯაკლიკის წესით გასცა, რაც ჩილდირის ვილაიეთში თითქოს მიწის მემკვიდრეობით საკუთრებაში ქონებას ნიშნავდა. ასეთი კატეგორიის მიწები, თავის მხრივ, დავთარში არ ტარდებოდა.¹⁹ აღნიშნულ რაიონებში კი, შესაძლოა, რაიათები მემკვიდრეობით მფლობელებზე დამოკიდებულნი ყოფილიყვნენ, თუმცა ასეთი მიწების ფონდი ოსმალების მიერ ოკუპირებული ქართული ტერიტორიების უმცირესობას წარმოადგენდა. თანაც დროთა განმავლობაშიც აქაც ტიპური ოსმალური მიწაზე საკუთრების წესი მკვიდრდებოდა.

როგორც ვხედავთ, მესხეთის მიწათმოქმედი მოსახლეობის დიდი ნაწილი XVI-XVIII საუკუნეებში პირადი თავისუფლე-

¹⁷ გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. ნ. II, გვ. 35.

¹⁸ 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი. ნიგნი I. ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევითა და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს აკად. ს. ჯიქიამ და პროფ. ნ. შენგელიამ. თბ. 2009, გვ. 407.

¹⁹ იხ. მ. სვანიძე. საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII სს., გვ. 312-313.

ბით სარგებლობდა და „მიბმული“ იყო თიმარულ სისტემაზე. მიწის დამუშავების შემთხვევაში მათ მიერ სახელმწიფო მიწაზე მოყვანილი მოსავლის 1/5 ნაწილი სამხედრო პირებს, სიფაჰებს, ხელფასის სახით ეძლეოდა. ამავე დროს, ოსმალეთის ხელისუფლება „რეაჰას ხალხის დაფანტვას“ ანუ რეგიონიდან მასობრივ გაქცევას კრძალავდა.

1828-1829 წლებში რუსეთის არმიამ ახალციხისა და ახალქალაქის მხარეები დაიკავა. მათ ოსმალური საგადასახადო სისტემა დროებით უცვლელად დატოვეს. ჩანს, ისინი არ შეხებიან არც მიწათმოქმედთა სტატუსს. უბრალოდ, მიწების დიდი ნაწილი სახაზინო საკუთრებად გამოაცხადეს.²⁰ ადგილობრივ გამუსლიმებულ ქართულ წოდებრივ ელიტას (ბეგებს) სოციალური პრივილეგიები, გარკვეულწილად, შეუნარჩუნეს. 1870-იან წლებში კი ისინი რუსეთის თავადაზნაურობას გაუთანაბრეს.²¹

XIX საუკუნის 30-იან წლებში ოსმალეთში თიმარული სისტემა მოიხსო. რაიათების ეკონომიკურ ცხოვრებაში არაფერი შეცვლილა. სახელმწიფო კონკრეტულ შემოსავალს კონკრეტული ნადელიდან მაინც იღებდა.²² 1877-1878 წლებში რუსებმა დაიკავეს ოსმალეთის შემადგენლობაში მყოფი ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი: ერუშეთი, არტაანი, კოლა, შავშეთი, აჭარა, კლარჯეთი, ამიერ და იმიერ ტაო.²³ ამ დროისათვის რუსეთის მთელი იმპერიის მასშტაბით დიდი ხნის დასრულებული იყო საგლეხო რეფორმა. ცხადია, რუსეთის ხელისუფლება ბატონყმური სისტემის არსებობას ამ მხარეებში არ დაუშვებდა. აღნიშნულ შემთხვევაშიც, რუსეთის მთავრობას აქ თითქმის არაფერი შეუცვლია. ადგილზე ბატონყმობის ლიკვიდაცია საჭირო არ გამხდარა. რუსეთის იმპერა-

²⁰ Х. А. Вермишев. Экономический быт государственных крестьян Ахалцихского и Ахалкалакского уездов. Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края. т. III. ч. II. Тифлис. 1886, გვ. 165.

²¹ შ. ლომსაძე. სამცხე-საათაბაგო . . ., გვ. 445.

²² მ. სვანიძე. თურქეთის ისტორია (1299-2000), გვ. 290.

²³ საქართველოს ისტორია. XIX საუკუნე, გვ. 187-191.

ტორმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ოსმალური კანონი მიწების სახელმწიფო საკუთრებაში არსებობის შესახებ და ახლად შემოერთებული ტერიტორიების მიწების ფონდი სახაზინო საკუთრებად გამოაცხადა. მოსახლეობას კი მიწის იგივე ნაკვეთები დაუტოვეს დასამუშავებლად.²⁴ საბოლოოდ, XIX საუკუნის ბოლოს ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებში მიწათმოქმედებს საკუთრებაში გადაეცათ მიწის მცირე ნაწილი, უმეტესი ფონდისა კი ხაზინის საკუთრებად დარჩა.²⁵

საერთო ჯამში, მივიღეთ შემდეგი სურათი: საქართველოს ეკონომიკური სისტემის 1/3 ნაწილში ბატონყმობა უფრო ადრე გაუქმდა, ვიდრე, ვთქვათ, პოლონეთში (ნაპოლეონის მიერ), პრუსიასა (1806 წ.) და რუსეთში (1861 წ.); ეს ფაქტი, თავისთავად, ძალზედ სიმპტომატურია.²⁶

²⁴ ა. ბენდიანიშვილი, ა. დაუშვილი, მ. სამსონაძე, ხ. ქოქრაშვილი, დ. ჭუმბურიძე, ო. ჯანელიძე. რუსეთის კოლონიალიზმი საქართველოში. თბ. 2008, გვ. 169.

²⁵ ა. ბენდიანიშვილი, ა. დაუშვილი, მ. სამსონაძე, ხ. ქოქრაშვილი, დ. ჭუმბურიძე, ო. ჯანელიძე. რუსეთის კოლონიალიზმი საქართველოში, გვ. 170.

²⁶ ყოველივე ამასთან დაკავშირებით იხ. თ. დუნდუა, ა. თაბუაშვილი. „გურჯისტანის ვილაიეთი“ და ბატონყმობის გაუქმება სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში. „კლარჯეთისა დიდებულთა უდაბნოთა“. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. სპეციალური გამოშვება. თბ. 2012, გვ. 134-141.

GEORGIANS AND THE OTTOMANS. EMANCIPATION OF THE SERFS IN THE SOUTH AND SOUTHWEST GEORGIA (CHILDIR VILAYET)

Summary

In the glorious days of Byzantium, Emperor Heraclius divided Western part of Anatolia into four themes, each under a *strategos*. Large numbers of soldiers were settled there, receiving inalienable grants of land on condition of hereditary military service. This new arrangement laid the foundation for well-trained native army, consisting of farmer-soldiers' light infantry.

Not exactly the same, but still, there was regular militia in the Ottoman Empire composed of men who were allotted land by sultan in exchange for obligation to do military service whenever required. Actually, personally not these warriors, the *sipahis*, but free peasants, the *rayats*, were cultivating state land under formers' supervision. Such a land, which could be hereditary, was known as *timar*. Larger land, known as *ziamet*, meant higher position for sipahi in the army, with greater obligations to provide his equipment.

That is how, partly, the Ottoman army was organized.

Towards the end of the 16th c. South and Southwest Georgia became part of the Ottoman Empire. Was the Ottoman military pattern used in Georgia with the Georgian feudals converting themselves into timariots and zaims, and the Georgian serfs – gaining freedom and becoming the rayats?!

Yes, it was. "Book of the Incomes of Childir Vilayet (South and Southwest Georgia)" (the 16th c.) contributes as main source for history of Georgia under the Ottomans. And it shows rayats moving freely

from one timar to another, and even threatened to be left without job if not cultivating prescribed land.

In the 19th c. South and Southwest sites gradually joined the rest of Georgia now being subject of the Russian Empire. And the Russians did not bother themselves by abolishment of serfdom in this newly acquired regions because it had been already abolished there long times ago.

Poland had Napoleon to set the serfs free; Prussians did it in 1806, Russians – in 1861. For the third part of Georgia the picture seems to be more progressive with serfdom being abolished in the 16th c.

ოქროს საწმისის დაბრუნება – რუსული მოთხოვნა

მიუხედავად იმისა, რომ XVI საუკუნეში საქართველო ეკონომიკურად და პოლიტიკურად დეზინტეგრირებულია, ის გარიყულია ევროპის საინტეგრაციო ზონიდან, მისი იურიდიული პრესტიჟი მაინც ძალზედ მაღალია. სწორედ ამაზეა აქ საუბარი.

ფეტიე-ჯამი სტამბოლის ისტორიულ-არქიტექტურული ღირსშესანიშნაობათაგანია. ის ტურისტული მარშრუტების აუცილებელი ატრიბუტია. ფეტიე-ჯამი ღვთისმშობელ-პამაკარისტოსის ტაძრის დღევანდელი სახელია, ის XVI საუკუნეში უქცევიათ მეჩეთად.¹

ოსმალებს წესად ჰქონდათ – თუ ქრისტიანული ქალაქი მათ ნებით ჩაბარდებოდა, ისინი ეკლესიებს ხელს არ ახლებდნენ; წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ მეჩეთად გადაქცევდნენ ხოლმე.²

კონსტანტინოპოლი 1453 წლის 29 მაისს დაეცა. მას შემდეგ, რაც ოსმალებმა გადალახეს სახმელეთო და საზღვაო კედლები, ქალაქის ზოგი იზოლირებული და შიდა გალავნის მქონე უბანი მუსლიმებს დანებდა – მათ კარი გაუღო. ეს იურიდიული საფუძველი, შერწყმული პრაგმატულ მოსაზრებასთან – მეჰმედ II ხომ ბერძენთა იმპერატორიც გახდა, სულთნის კონტროლქვეშ მყოფი ბერძნული თვითმმართველი მილეთისთვის დედაქალაქის რამდენიმე ეკლესიის შენარჩუნების საფუძველი გახდა.³

¹ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453. Printed in Great Britain at the University Press, Cambridge. 1996, გვ. 201.

² S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 199, 145.

³ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 202-204; J. J. Norwich. A Short History of Byzantium. Published in Penguin Books. 1998, გვ. 375-381.

საკუთრივ პამაკარისტოსი მილეთის თავს, კონსტანტინოპოლის პატრიარქს გადაეცა. საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში პამაკარისტოსი პატრიარქის რეზიდენციაა, პირველი კატეგორიის ეკლესია⁴; შესაბამისად, ოსმალთა რისხვის ან დიდი ზეიმის პირველი მსხვერპლი.

1586 წელს მურად III ორივე გრძნობით არის შეპყრობილი – რისხვით, იმიტომ რომ ეს არ იყო ნამდვილი გამარჯვება, და სიხარულით, იმიტომ რომ ეს მაინც გამარჯვება იყო. 1585 წელს სიმონმა თურქებს ლორე წაართვა. ოსმალებმა ისევ დაიპყრეს ლორეს ციხე, გააძლიერეს გორის ციხე და სხვა სიმაგრეები. დაუთ-ხანი კი თბილისის თურქულ გარნიზონს დაეხმარა. 1586 წელს ფერჰად ფაშა ლორეს გაამაგრებს.⁵ თუ 1600 წელს სიმონის ტყვედპყრობა ბრწყინვალე პორტამ სამდღიანი ზეიმით აღნიშნა⁶, ამჯერად სულთანმა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს პამაკარისტოსი წაართვა – მართლმადიდებელი გიჟურები ხომ დამარცხდნენ.⁷

სიმონის მიზეზით კონსტანტინოპოლის პატრიარქს რეზიდენცია წაართვეს. ეს კიდეც ერთხელ ამტკიცებს რაოდენ დიდი და შეუპოვარი მეომარი ყოფილა ის.

მაგრამ რა ვუყოთ, რომ ოსმალები ეკლესიის მეჩეთით ჩანაცვლების წესს ძირითადად იმ ეკონომიკურ სისტემაში მიმართავდნენ, რასაც რომეების სამეფოს მეტროპოლისი ერქვა, და რომლის პოლიტიკური რეინტეგრაციაც მათი მიზანი იყო?! რა შუაშია ქართველი სიმონის დამარცხება ღვთისმშობელ-პამაკარისტოსის ეკლესიის კონფისკაციასთან?! ამ კუთხით ერთი რამ არის ძალზედ საინტერესო – საილუსტრაციოდ გამოდგება

⁴ S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453, გვ. 200-201.

⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973, გვ. 138 და შენ. 4; D. Cantemir. History of the Othman Empire (trans. N. Tindal). London. 1734, გვ. 233.

⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 149.

⁷ R. Janin. La Géographie Ecclesiastique de L'Empire Byzantin. Première Partie. La Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique. t. III. Les Églises et les Monastères. II Edition. Paris. 1969, გვ. 210.

თუნდაც სახ. ერმიტაჟში დაცული 1481 წლით დათარიღებული კონსტანცო და ფერარას მედალი მეჰმედ II გამოსახულებით და სიმპტომატური წარწერით, სადაც დამპყრობი სულთანი იმპერატორადაც მოიხსენიება.⁸ ე.ი. სულთანი ბასილევსის მემკვიდრეა; ლეგიტიმიზმის პრინციპი მას რომეების სამეფოს მეტროპოლისს მიაკუთვნებს. მარტო ამას? არა, ის „ბიზანტიური თანამეგობრობის“, *de jure* ამ ერთიანი პოლიტიკური სივრცის ბასილევსიც უნდა გამხდარიყო, თანაც ერთადერთი, და არა ისე, როგორც ადრე იყო — თვითმპყრობელის, ან ცარის ტიტული ქართველებს, სერბებს თუ ბულგარელებს რომ გადაუნანილდა. არც ბულგარელები და არც სერბები ამ დროისთვის სათვალავში აღარ არიან ჩასაგდები.⁹ აქ ყველგან ოსმალებია. აი, ქართველები კი პირველად დამარცხდნენ. ოსმალური გაგებით, სიმონი მართლმადიდებელი *de jure* იმპერიის ბოლო მართლმადიდებელი თვითმპყრობელია; მისი დამარცხება კი ნიშნავს მართლმადიდებელი *de jure* იმპერიის კონცეფციის დენონსაციას და მის ტრანსფორმაციას სულ სხვა კატეგორიაში ერთი თვითმპყრობელით. რაც შეეხება რუსეთს, აღმოსავლეთ ევროპის ამ პერსპექტიულ მართლმადიდებელ ჰეგემონს საიმპერიო ამბიციების მკაფიო დეკლარაციით – 1547 წელს იოანე IV-მ თავს ცარი უწოდა – ოსმალები მისი სრული იურიდიული იგნორირების გზას დაადგნენ. ეს ჩანს თუნდაც ნოღაელთა ელჩის სიტყვიდან, რითაც მან რუს ელჩს მიმართა ყირიმში ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში – აქ სულთანი თვითმპყრობელია, ცარი, რუსეთის მმართველი კი მხოლოდ და მხოლოდ დიდი მთავარი: *государь ваш князь великий завоевал с нами... Меня отправил...к турецкому царю...*¹⁰ სიმპტომატურია, რომ თევდორე ივანეს ძე სწორედ 1586 წლის ზაფხულიდან ცდილობს რუსეთს პატრიარქი განუ-

⁸ История Византии. т. III. М. 1967, გვ. 190.

⁹ მ. სვანიძე. ოსმალეთის ისტორია. I. თბ. 1999, გვ. 29-30, 74.

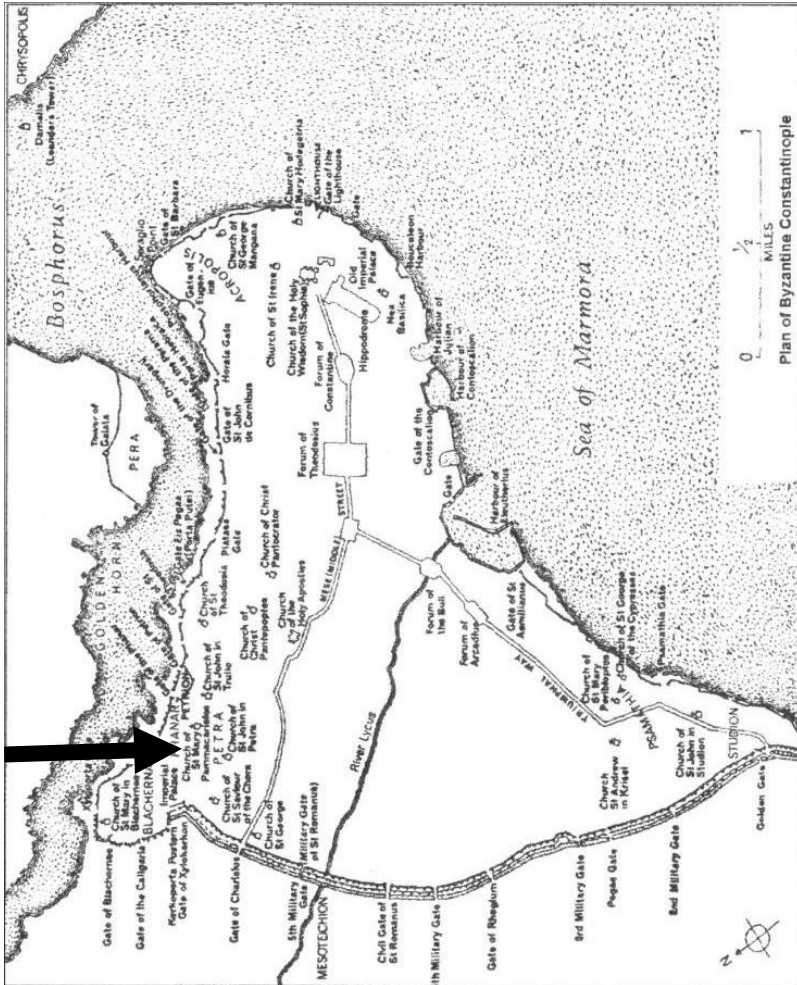
¹⁰ С. М. Соловёв. Сочинения в восемнадцати книгах. кн. IV. История России с древнейших времен. т. 7-8. 1988, გვ. 261-262.

ჩინოს¹¹, და ის ამ კუთხით მოლაპარაკებას აწარმოებს კონსტანტინოპოლელ პატრიარქთან, რომელიც უკვე აღარ ზის ღვთისმშობელ-პამაკარისტოსის ტაძარში.¹²

¹¹ С. М. Соловёв. Сочинения в восемнадцати книгах. кн. IV. История России с древнейших времен. т. 7-8, გვ. 293; იხ. აგრეთვე История России с древнейших времен до 1861 года. Под редакцией Н. И. Павленко. Москва. 2003, გვ. 173.

¹² ყოველივე ამასთან დაკავშირებით იხ. თ. დუნდუა, ნ. სილაგაძე. სიმონ მეფე და ღვთისმშობელ-პამაკარისტოსის ტაძარი კონსტანტინოპოლში. თბ. 2004.

ტაბულები

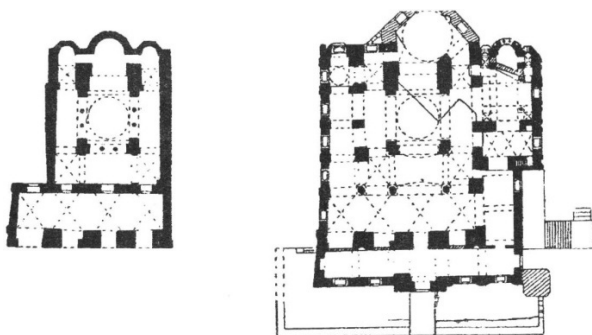
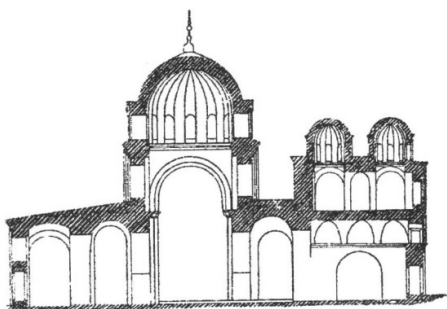
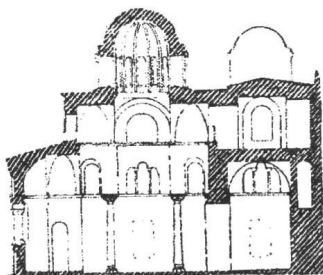

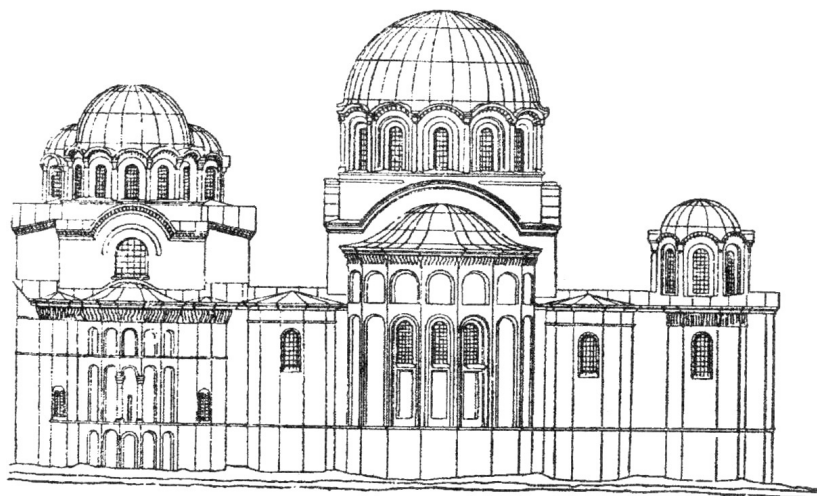
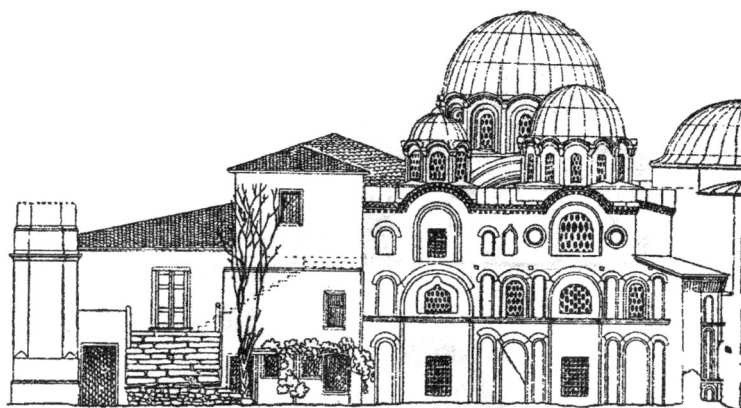
კონსტანტინოპოლის გეგმა. იხ. S. Runciman. The Fall of Constantinople 1453. Cambridge. 1996.

ფეტიუ-ჯამი

ჭრილები, გეგმები, ფასადები და ფოტო
იხ. Всеобщая история архитектуры. т. III.

Москва-Ленинград. 1966

ქრისტიანობის მიღებით აღმოსავლეთ სლავონია, კიევის რუსეთის პოლიტიკური ფორმით, ხალხთა ბიზანტიური „თანამეგობრობის“ წვერი გახდა, რაც ნიშნავდა აღმოსავლეთ ევროპის საინტეგრაციო ზონის გაფართოებას ნოტიო კონტინენტური ევროპის აღმოსავლეთი სექტორისკენ, ვოლგის მიმართულებით. იყო რა თანამეგობრობის ლოიალური წვერი, ჯერ კიევის რუსეთი, ხოლო შემდგომ რუსეთი – ჩრდილოური ეკონომიკური სისტემა, მშვიდად უცქერდა კონსტანტინოპოლის ჰეგემონიის დამცრობას, და ბულგარელი თუ ქართველი სუვერენების მიერ „ცარის“ და „თვითმპყრობლის“ ტიტულების ფორმალურ რეცეპციას.

უკვე მომძლავრებულმა, მან ენერგიულად „გააპროტესტა“ ბიზანტიის იმპერიის ოსმალური რეინტეგრაცია და მუს-

ლიმური ჰეგემონია მართლმადიდებელ სამყაროზე იმით, რომ 1547 წელს დიდმა მთავარმა ივანე ვასილის ძემ „ცარის“ ტიტული მიიღო. აღმოსავლეთ ევროპის მაინტეგრირებელი მეტროპოლისი მოიხაზა, შემდგომ კი საუკუნოვანი ომებია ჰეგემონისტვის, რაც რუსეთის გამარჯვებით მთავრდება.

XVIII საუკუნეში სახელმწიფო ინდუსტრიული სექტორის გაძლიერებამ რუსული ტექნოლოგიები რევოლუციურად გააუმჯობესა. ბატონყმური რუსეთი კონკურენტუნარიანი ევროპული სუბიექტი ხდება.

გლობალური სემანტიკური გაუმჯობესება ისტორიოგრაფიასაც შეეხო. ანტიკური და ბიზანტიური მემკვიდრეობის გათავისებას სხვა მოტივაციაც ჰქონდა – რუსეთი ხომ თავს აღმოსავლეთ ევროპის ჰეგემონად, ე.ი. ბიზანტიის მემკვიდრედ თვლიდა. მისთვის საინტეგრაციო ზონის უცილობელი სუბიექტი, საქართველო, რეტროსპექტულ ჭრილში კოლხეთი და იბერიაა; ხოლო ამ მხარის ქრისტიანულ საინტეგრაციო ზონაში დაბრუნება მისთვის ოქროს საწმისის, ე.ი. ღირსების, დიდების და სიმდიდრის, დაბრუნების ტოლფასია.

აი, ასე უნდა იქნას „ნაკითხული“ ერთი საინტერესო ნუმისმატიკური შტრიხი, რაზეც ქვემოთ გვექნება საუბარი.

XIX საუკუნის დასაწყისში ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის ნაწილად იქცა. სამოქალაქო ადმინისტრაციის და სასამართლო უწყების მოხელენი ხელფასს ასიგნაციებით და ჩერვონეცებით, ჰოლანდიური დუკატებით იღებდნენ. კიდევ უფრო მეტი ფული სჭირდებოდა რუსულ ჯარს, რომელიც ადგილობრივი ბაზრის რესურსებით მარაგდებოდა. საქართველოში ასიგნაციებს, პრაქტიკულად, არავინ ღებულობდა, მით უფრო, რომ ხელისუფლება გადასახადებს ვერცხლის ძველი ფულით კრეფდა. ვერცხლთან შეფარდებით საქართველოში მკვეთრად დაეცა ოქროს ძირითადი ვალუტის – ჩერვონეცის (ჰოლანდიური დუკატის, ლობანჩიკის) კურსი. ამის მიზეზად რუსული ადმინისტრაცია ვერცხლის და სპილენძის ფულის ნაკლებობას ასახელებდა, რომლის პეტერბურგიდან და ეკატ-

ერინზურგიდან შემოზიდვა, არცთუ უსაფრთხო შორი მანძილის გამო, დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული. საქართველოს ფარგლებს გარეთ ჩერვონეცის კურსი არ დაცემულა, ე.ი. ის საქართველოდან საკმაო რაოდენობით გაედინებოდა. იაფი ირანული საქონლის მოზღვავებამ ირანში ლითონის ფულის ინტენსიური გადინება გამოიწვია, რამაც ქვეყანაში ფულის დეფიციტი კიდევ უფრო გაამწვავა.

აქედან გამომდინარე, გადაწყდა ფულის ნიშნების თბილისშივე მოჭრა. 1804 წლის 15 სექტემბერს სამეფო აბანოს ყოფილ შენობაში საზეიმოდ გაიხსნა ზარაფხანა, რაც საგანგებო მედლის მოჭრითაც აღინიშნა.¹³

მედალი იშვიათობას წარმოადგენს. მისი აღწერილობა კი ასეთია:

Аг. 8,23 гр.

შუბლი – ცენტრში რუსეთის ემბლემა, ორთავიანი არწივი, ადრე პალეოლოგთა გერბი, რომელსაც ბრჭყალებში ოქროს სანმისი უპყრია. ზემოთ მონეტის არეზე მოთავსებულია დიდი დათვის თანავარსკვლავედი, დიდი ჩრდილოური იმპერიის დამატებითი სიმბოლო. ქვემოთ დედამიწის ჩრდილოეთ ნახევარსფეროს ზედა ნაწილია, რომელსაც რუსული წარწერა აქვს – Иберия, Колхида. მედლის კიდეურებზე გარშემოვლებულია ზედწერილი – Похищенное возвращает.

ზურგი – ხუთსტრიქონიანი რუსული ლეგენდა, Тифлисс-кий/ монетный двор/ открыт/ 15 сентября/ 1804.¹⁴

ლიტერატურაში იხსენიება ოქროს ანალოგიური მედალიც. ცნობილია ამ მედლის ვარიანტი, რომლის ზურგის ლეგენდაში უმნიშვნელო ცვლილებებია – Тифлисской монетный двор.

¹³ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ნ. ჯავახიშვილი, ა. ერისთავი. ფული საქართველოში. მეორე გადამუშავებული გამოცემა. თბ. 2003, გვ. 97.

¹⁴ Д. Г. Капанадзе. Грузинская нумизматика. Москва. 1955, გვ. 134 198; დ. კაპანადე. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969, გვ. 163 244; Е. А. Пахомов. Монеты Грузии. Тб. 1970, გვ. 271.

თბილისის საიმპერიო ზარაფხანა 1834 წლამდე ფუნქციონირებდა. მითოლოგიური თემატიკა აქ აღარ გამეორებულა.¹⁵

¹⁵ ყოველივე ამასთან დაკავშირებით იხ. გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 2011, გვ. 178-185.

GOLDEN FLEECE IS BACK – RUSSIAN FICTION

Summary

Decline of Georgia in the 16th c. was still accompanied by high prestige of the country. This is discussed here.

Fetiyecamii is architectural celebrity of Istanbul, and beloved place for the tourists. The Turkish term seems to be the 16th c. label for the church of the Virgin Pammacaristos, turned into a mosque by that times.

By well established Ottoman tradition, if a city surrendered of its own will to them, the Christians could retain their churches, otherwise they were to be converted into a mosque.

Constantinople fell on 29 May 1453. When the news spread that the land-walls had been breached, some isolated quarters of the city, possessing their own wall, surrendered at once. This legal evidence, together with some pragmatic issues – now sultan was also emperor of the Greeks – helped millet, a self-governing Greek community within the Ottoman Empire, to keep some of the churches in Constantinople.

The Pammacaristos was to be the Patriarchal church for more a century with a Patriarch residing there as a head of millet. As the most prominent Orthodox shrine, it had been under a permanent pressure of sultan, being either badly enraged, or – extremely happy, does not matter.

For Murad III in 1586 the both feelings are present and vivid – former, because that was not real victory over invincible Simon, the king of Kartli (East Georgia), and latter, because the fortresses in Georgia had been recaptured, and Ottoman garrisons – strengthened basically. Later in 1600 Simon's capture was followed by three days festival all-over empire, and now Murad III annexed the Pammacaristos as he celebrated his victory over the infidels.

Simon was to blame for a loss of residence for the Greek Patriarch. He was, indeed, a superb warrior.

But only within what can still be called Byzantium, legacy of which they claimed for themselves, the Ottomans insisted the churches should at once be transformed into a mosque. It seems a bit strange how one could bind Simon the Georgian with Pammacaristos. We have to look at Mehmet the Conqueror titled both as emperor and sultan on the famous Western-manufactured medal of 1481 to make things clear. Sultan is basileus and he needs his “Byzantine Commonwealth”, thus humiliating Serbs and Bulgarians and stripping them from Tsar-claim. In the eyes of the Ottomans, with Georgians being defeated, “Byzantine Commonwealth” is already theirs and with the Pammacaristos confiscated, that is already styled upon the crescent.

There was one Orthodox power into whose lands the Ottomans never entered. Ottomans merely had to imitate their disdain towards Russia, never calling Muscovy head autocrat (Tsar). In the late centuries it would be impossible to act in this way.

After adoption of Christianity, Eastern Slavonia, with Kiev as capital, joined the Byzantine Commonwealth. That clearly meant enlargement of the Eastern European unity towards Eastern section of Humid Continental Europe, into the direction of the river Volga. Russians were the loyal subjects of the Commonwealth, looking calmly at the decline of Constantinople’s hegemony, and the Bulgarian and Georgian kings seizing the titles of “Tsar” and “Autocrat”.

Becoming stronger, Russia vividly protested Ottoman reintegration of what was formerly labelled Byzantium, and Muslim overlordship over the Orthodox World by taking the title of “Tsar” for Grand Prince Ivan in 1547. New centre of East Europe has been shaped, and then long-term war started for hegemony, Russia being victorious.

The 18th c. was marked by revolutionary improvement of the Russian technologies due to strengthening of state industrial segment.

Still with its serfdom, Russia became full-scale European partner.

Basic changes took place also in historiography. Thorough study of Graeco-Roman and Byzantine literature had yet another reason – political one. Seeing itself as East European super-power, thus Russia claimed Byzantine political heritage. For Russians Georgia had to be within the East European Union, and also this country has been acknowledged as a successor state of Colchis and Iberia. If this country back to Orthodox alliance, that could only be compared to symbolic return of Golden Fleece – honour, glory and rich is coming back.

One must bear on mind this narrative while observing the numismatic piece below.

At the beginning of the 19th c. Kartalino-Kakhetian Kingdom (Eastern Georgia) became a part of the Russian Empire. Administration and courts were paid in assignations and chervonetzi – Dutch ducats, called Lobanchiks. Army needed even more money to buy local supplies. And the local population neglected assignations even firmly seeing how the taxes were collected in old silver money. Scarcity of silver lowered the rate of Russian gold coin, which was quite high in other places. Scarcity of silver and copper coins seems due to the problems of their transportation – indeed, St. Petersburg and Ekaterinburg were far away. Merchants had good profit thanks to low exchange rate of gold, and the prices rushed high. Cheap Iranian goods flooded Georgian market taking back coins, thus making crisis more severe.

The situation was to be changed. Preparations were made for reorganization of old Tbilisi mint, now under the Russian control. On September 15 of 1804 there was the mint inaugurated in the former royal bath celebrated by issue of the commemorative medal.

Quite a rare one, it comes to a description as follows:

Ar. 8.23 gr.

Obv. Russian double-headed eagle (former coat of arms of Palaeologi) soaring towards Iberia and Colchis, bearing in its claws the

Golden Fleece, with the Russian legend – “it restores what was stolen”.

Rev. Russian legend – “Tbilisi mint opened on September 15 1804”.

There could also be gold piece. Sometimes legend slightly differs. Tbilisi mint operated until 1834. No mythology was used any more.

Tedo Dundua

Studies in History of Feudal Georgia

გამომცემლობა „მერიდიანი“

აღ. ყაზბეგის გამზირი №45

ტელ. 2391522

e-mail: info@meridianpub.com